

R. VELLEND

ÄRKAMINE

R. VELLEND

ÄRKAMINE

Rein Vellend

ARKAMINE

REIN VELLEND

ÄRKAMINE

NOVELLE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Ümbrispaber: E. Valter

ÄRKAMINE

«Kuule, pea nüüd natuke kinni!»

Härmatunud metsa all edasirühkiv mees, kolm vaheldast väädiga kokkuseotud kuuske õlal, pöördus külgepidi hüüdja poole. Nähes, et tegu on metsavahiga, põrnitses pisut nagu süüdlaselt sellele vastu. Uudistasid teineteist viivu vaikides, siis surus turjakas vanamees läbi hammaste:

«Mis sa tahad?»

«Kuhu sa nende kuuskedega lähed?»

«Kuhu? Kuhu ma's peaksin minema! Teadagi, et koju.»

«Nii, nii,» osatas metsavaht, veel võrdlemisi noor mees, kelle näo proportsionaalsust häiris suur haavaarm, mis ulatus vasakust silmast lõuani. Metsavaht tuli Kaarlile lähemale, tõdes ta riietuse närusust ja pastlaid jalas, mis vaevalt praeguse lumeilmaga kohased olid, ning jätkas:

«Tahad nääripühi pidada, mis? Aga vara viid kuused koju — näärideni on aega, okkad pudenevad maha. — Ja ... ahne oled, kolm kuuske korraga seljas!»

Kaarel oli kimbatuses. Ei osanud midagi ütelda ega ette võtta. Oleks endine aeg ja endine metsavaht — see muidugi oleks kohe sõimama hakanud, kohtuga ähvardanud, kuni oleks kuulnud, kellele kuused lähevad. Küllap siis oleks vait jäänud, olid nad ju peremehega semud. Aga see uus ...?

Lõpuks, natukese muretsemise järel kohmas ta:

«Mis, — ah puud või. Kolm jah — kästi tuua. Peremees tellis tütarde jaoks ka. Ütles, et näe, Kaarel, pühadeni on aega vaevalt nädal, sa too sealt, küll sa isegi tead, kolm jõulupuud. Eks ma nüüd viingi.»

«Aga endale?...»
«Mis mina — mul pole onnis sihukesele ruumigi. Ikka peremehele.» Ütles ja tegi uuesti minekut — ehk nõnda lahenebki lugu...
«Nii, nii. Eks lähme siis koos,» lausus metsavaht ning hakkas temaga kaasa sammuma.
Kaarlil tuli äkki õhust puudus. Ei, lugu pole kaugeltki lahenemas, uuel metsavahil on ilmselt kurjad kavatsused.
«Kes su peremees on?»
«No ... eks ikka Lepa Mihkel,» kogeles vanamees sammu aeglustades. Ajust vilksatas läbi mõte, et kui viskaks nüüd need kuused kus kurat! Aga mis seegi enam päästaks ...
«Ah Lepp, see, kellel on kaks mootorpaati,» päris ametimees, nagu märkamata taadi kimbatust.
«Seesama jah!»
«Ja sina — oled tema sulane või?»
«Mis sulane, aga toimetan talus ikka vahel üht-teist. Tal endal ju nüüd selle artellivärgiga hirmus palju õiendamist,» seletas Kaarel ja pisut nagu rahuneski. Metsavahi toon polnud kare, rääkis teine otsekui tavaline külamees.
«Artelli teeb koguni?» üllatus metsavaht.
«Nojaa, «Pärnasaare Koitu», on teisele nimigi juba leitud!»
«Või hakkate kohe artelliga merel käima!»
«Hakkavad jah!»
«Kas teie ei hakka?»
«Mina — oma paari võrguräbalaga, — kes mind sinna tahab! Äh-äh-äh, nalja teete, metsavahihärra.»
«Nojah — aga kuidas teie siis saate? Või jätate merelkäimise järele?»
«Ei-noh, kus sa sellega. Lestavõrgud viime eidega kalda äärde kahekesi sisse. Mul on üks vana küna ka, ise tegin. Kõrget merd ei kannata, aga lestavõrgule kütab küll. Kiluga jälle on sedasi, et Lepa Mihkel lubas kiluajal artelli võrkudega ka minu omad mesti võtta. Eks nõnda ajagi tasapisi läbi.»
«Kas su peremees vanasti ka nii kange kalamees oli?»
«Vanasti? Ehhee — kuidas muidu — üle ranna kalamees oli. Ainult merel ta ise ei käind. Kamandas aina

kodus poe juures. — Meie eidega toimetasime tal neid mereasju. Praegu on aga teine aeg — nüüd käib ise.»

Meeste vahele sigis vaikus.

«Nii et hea sõber sul see Lepa Mihkel?» tuli lõpuks metsavahilt.

Kaarel jäi seisma, vaatas vilksti ringi, justkui kartes salajasi kuulajaid metsapuudes. Pidas siis pisut aru ja ümises midagi omaette. Lõpuks kostis, juhatades sõnu sisse tubli süljelärtsakaga:

«Sõber ... kurat seda teab, millal saks sandi sõber old ...»

Metsavahi hallid silmad piidlesid kõrvalt endaga mõttes aru pidavat taati, kelles küsimus mingi käärimise näis äratanud olevat.

«Või polegi sõber?»

«Ei ole tööline ja peremees enne omavahel sõbrad olnud ega ole ka praegu. Kurat on peremehe sõber. Ja ... endine metsavaht oli ka,» sorkas lõpuks.

«Sooh!»

Aga sealsamas hakkasid need sõnad Kaarli südant vaevama, — sai nagu ülemäära sellele uuele metsavahile öeldud, milleks seda tarvis. Ta otsustas juttu parandada või vähemalt tähelepanu sellelt õnnetult ütlemiselt teisale viia. Ent kuidas seda teha?

Kaarli meel oli rahutu. Ajad olid rahutud — sellepärast. Elu oli nüüd sõjajärgsetel aastatel otsekui segane virr-varr — oskad sa selles õiget suunda hoida. Linnast tulnud inimesed rääkisid, et pidi olema töörahva oma võim. Aga Kaarel nii kergesti iga juttu ei uskunud. Kaarli küür oli küllalt elult hoope saanud, Kaarel kaalus ja vaagis enne põhjalikult, kui midagi otsustas. Paljuke temal siis tarvis oli: veidi kõhutäidet perele ja endale, mõned riidehilbud peaasjalikult lastele ning vahel suurtel pühadel, nagu jõulud või uusaasta, kortlitäis puskarit ainult endale. Sedaviisi olid elanud isad ja elas temagi. Pealegi — peremehelt võis alati võlgu võtta —, näiteks leivajahu. Jahu ei nõutud kunagi tagasi, taheti ainult tööd, kõige tavalisemat tööd hommikust õhtuehani...

...Jah, nüüd räägitakse, et peremehi enam polevatki. Aga kuidas siis saab, kes maad seab ja valitseb, kui peremehi pole? Peremehi on tulnud alati arvestada, nii-

kaua kui Kaarel üldse mäletab — peremehe väge ja võimust. Hea peremehe lahke sõna ja sõbralik pilk aga oli popsi pisitillukese õnne lätteks. Ei, rohkem polnud Kaarlisugusele töörühmajale nagu tarviski. Miks siis peremeeste võimu hüljata, või trotsidagi? Mis sest jonnist kasu — neil on vägi ja võimus. Nojah — ja kui nüüd Lepa Mihkel kuuski tahtis ...

Toosama metsavaht ütleb, et Kaarel olevat Lepa Mihkli sõber! Ei — see nüüd küll ei passi. Mis sõber tema Lepa Mihklile oleks? Teine on ikka asjamees, on taluperemees, mootorpaadi omanik, ja varsti koguni selle uutmoodi majapidamise, mida nad artelliks nimetavad, esimees. Tema, Kaarel, jääb aga kehvikuks edasi, kannab pastlaid, või kui vasikanahka pole, siis pajukoorest viiskusid.

Mida see pagana metsavaht siis pilguri kombel teda aasis? Ametimees, koha peal ja võimu otsas, aga vaest narrib — ei see pole ilus.

Kaarli väikesed silmad uudistavad kõrvalkõndijat.

Kuid selle ilmes pole krutskeid, hoopis mõttes ja nagu kurbki on mehe pilk. Kaarel köhatab.

«Ei mina, jah, pole Mihkli sõber ühti. Ega passigi selleks. Sest vaata, tema on ju ikka peremees. Vaese elu tema huviasjaks pole. Sõber olen ma Alluse popsi Juhaniga. Tema on minu masti mees ja meie elud jooksevad liinis. Aga Lepa Mihkel ... nojah, Mihkli elu on sootuks teistmoodi, meiesugust pole temal nii lihtne mõista,» arutab ta.

«Võib-olla ei taha mõista. Või ei hooli peremees popsist, kui endal kere täis!» viskas metsavaht.

Näed, mis ütles! Nagu rusika surus silmaauku.

Kaarlis hakkas midagi käärima. See midagi, mis vahel endamisi arutades või naaberpopsidega poolel häälel oma viletsat elu vaagides jutu sekka poetus — omal kere täis, kus siis vaese häda näed! Ei näe, ei. Pops on ju tööloom, popsi vaevad on tema õnn, popsi mured jooksevad peremehe kõrvust mööda. Kaarli hinges pulbitses nagu sulatõrv, mida tuli kihutab üle pajaäärte. Uuesti piidles ta kõrvalkõndijat. Rahulik, veidi väsinud nägu, karm, kuid usaldav pilk. On ikka teisem mees kui endine metsavaht! Ja Kaarel kõneles jälle. Äkki oli parem enesest vaev sõnades maha puistata.

«Vaata, mullu, kui mu plikat vaevas kopsupõletik, palusin peremehelt natuke, nii kortlitäis piima päeviti. Ütles, et ei saavat anda, et viimane kui tilk läheb linna, et nüüd olla sihuke kord, et peab kõik normiks viima. Piiskagi ei andnud. Esiteks mõtlesin, et võib-olla tõesti on niisugune seadus, mis ei luba anda. Aga pärast mõistsin, et polnud sellist seadust ühti. Oli hoopis peremehe krutski. Ta ei andnud sellepärast, et metsapäevade eest oli mul jahu käes, ja ta ei teadnud, kas minu abi suvel tarvis on — äkki võetakse talu ära, siis pole heinategijaid vaja.»

«Noh, ja talu — võeti ära?»

«Eh — kes sääraselt midagi võtab! Käis ja õiendas teine linnas küll ja oli hirmul. Aga jäeti, sest ega tal üle kolmekümne hektari pold.»

«Nii. Aga tänavu — olete Mihkliga jälle mestis — viid kuuski.»

Kaarel neelatas, piinlikkusest hiilis ruske värv kortsunud põskedesse. Aga mis sa oskad kosta, need kuused ...

«Mis mestis nüüd. Ütles, noh, et too. Ma ju iga aasta viind. Lubas pealegi anda lambiõli, seda vallapoes tihti pole,» kogeles Kaarel, ise tundes, et rääkis rumalasti, oma eelmisele jutule vastu.

«Soo! Mis sa aga nüüd arvad, kui ma sulle nende kuuskede eest protokolli teen?» küsis ametimees äkki jahedalt.

«Mis ... protokolli?»

«Jah, kuna see, mis sa teed, on metsavargus.»

Vanamees jäi sõnatult seisma, siis turtsus vihaselt:

«Mis sa nii õel oled! Need paar kuuske — ega need sinu omad ole. Mets kasvab ise ... »

«Selles see viga ongi, et pole üksi minu omad, — ainult enda varandusega käiksin ehk lahkemalt ümber, kuigi sinu peremehele ei annaks isegi lambiõli eest mitte!»

«Ei noh, ega minulgi seda lambiõli nii hädasti vaja pold. Ma muudkui olen alati, juba vanast ajast, neile kuuski viind...» pomises taat ning jätkas siis meelitavalt: «Ole nüüd kulla mees, ära seekord tüli tee. Küll

ma suvel, kui lesta saab, pean sind ka meeles. Ja ega need ju ikka sinu omad ole, need kuuseputked ...»

«No kas sa lõpuks aru ei saa, et nad on sinu omad!» käratas metsavaht. «Ja kui sa tõesti niisugune oled, et ei oska oma asja hoida, vead kulakule kuuski meeleheaks, tuleb sulle aru pähe panna!»

«Aga lestad ...» katsus Kaarel vahele torgata.

«Kui sa oma lestadest veel peaksid piuksama, siis tea, läheb sul hoopis pahasti!»

«Tõesti ikka?» kratsis taat kukalt, oskamata äkki midagi teha või kosta.

«Mets on meie, kogu rahva oma, ja seda pead sa hoidma, aru saad? Ka sinu oma on ta!»

Ei-noh — niisuguseid sõnu on Kaarel pärast sõda varemgi kuulnud. Neid on üks kui teine asjamees vallas rahvakoosolekul rääkinud. Kuid asjamehed läksid ja võimu juurde kanseldama jäid ikkagi endised peremehed. Tuli nõnda välja, et ega siis kehvikud rahvas ole. Peremehed on rahvas, nii on see alati olnud.

«Nojaa, seda nad räägivad, aga... Aga mis ma's nüüd nende kuuskedega peale hakkan? Ma... ma ikka nagu pidin viima...»

«Pidid viima «sõbrale», et see sinu ja su pereliste eest alati hästi on hoolitsenud, su haigele tütrele iga päev sooja piima saatis ja tema terveks tegi!» lausus metsavaht pilkavalt.

Kaarel jäi äkki otse sammupealt seisma, nagu oleks teda löödud. Mehe vimmas kogu näis veidi sirguvat ja ta silmad muutusid uduseks. Uus metsavaht oli lahti käristanud vana haava. Siis, kui ta pidi tüdruku mulda panema, oli see haav värske ja valutas kurjamoodi. Aga olu- ja elukorraga leppimine, mida temasugustel ikka nii palju varuks oli, tuimendas valu, kattis silmad otsekui kaega. Nüüd see mees ta kõrval näitas nii selgesti tõde, näitas, kus peitub su häda süüdlane. Sina aga — käid nina maas ja viid oma vaenlasele meeleheaks veel kuuski.

Kaarli silmadesse tekkis taipamine, siis ilmus neisse kuri helk.

«Tüdruk ... tüdruk suri mul ... Kurat, ei vii, ei vii talle neid kuuski, talle ja tema tütardele!» kiristas ta

äkki hambaid ja paiskas kuused seljast kaugele kohevasse lumme.

Nii ta seisis lumes jalad harkis, suured rusikad vastu külgi surutud.

«Hea küll, mine koju, vana. Jäägu protokoll seekord tegemata. Küllap tead nüüd, kellele oma metsa kinkida, kellele mitte.»

Kaarel pöördus, uudistas metsavahti taipavalt. Uuesti sirgus ta turi. Kämmal lükkas läkiläki kuklale — laup oli vihast palavaks läinud. Midagi iidset ja rasket oli temas neil lühikestel hetkedel otsekui maha varisenud, midagi, mis aastakümneid oli ta selja kumerasse surunud.

«Kuule ... sina — sa oled nagu päris õige mees, sellel kohal.»

Tõmbas siis käpikud kätte ja astus rühikalt läbi lumise metsa minema. Temas oli midagi ärganud.

1949

VANA MASINAMEISTER

1

Kiirelt liikus vana Õispuu soonine käsi lapiga üle trükimasina valtside. Need võtsid puhastamisel pruuni tooni, sest trükikorra alt tuli nähtavale nende põhiaine — toorkummi-taoline valtsmass. Valtsid olid hiljutisest kiirest trükkimisest soojad ja petrooleumise puhastuslapiga kokku puutudes levitasid õhku teravat värvi ning õlilehka.

Lehk segunes trükikoja kiirpresside-ruumile omase pisut mõrkja õhuga. Seda on Õispuul kuidagi hea hingata, see ei lämmata nagu ladumisruumide tinatolmune leitsak. Õispuu on masinaruumiga nii harjunud, et ta isegi puhkuse ajal ei malda trükikojast päris eemal olla: käib ikka paar korda nädalas kaemas, mida seal tehakse.

Õispuu puhkuse ajal seisis ka tema kiirpress. See oli vana masin. Vanem kui Õispuu ise, kelle kuuekümnendat sünnipäeva trükikojarahvas juba paar aastat tagasi pidas. Kergete valtside tõttu oli seda masinat ka kerge puhastada, kui oli tarvis trükise värvi vahetada. Sellepärast kasutatigi vana kiirpressi lihtsamate värviliste müürilehtede ja plakatite trükkimiseks. Möödunud suvel oli niisuguse töö järele vähe nõudmist, sellepärast lubati meistriga ühel ajal ka masin puhkusele.

Tänavu aga ... Kui tsehhijuhataja kord mainis, et Õispuu võiks puhkust võtta — sest kiiret värvilist tööd praegu pole ja kui tuleb, eks siis või mõni teine mees Õispuu masinal asja ära teha — muutus kõnetatu ilme selle jutu juures mõtlikuks. Ta rasked hallisegased kul-

mud varjasid mehe äkki allajuhitud pilgu ja ta tegi kiiresti masina juures asja, ise pisut kärsitu tooniga lausudes:

«Ah, mis mina, vana inimene, ikka puhkan. Eks mul hauas ole selleks aega.»

«Kuidas nii! Puhkama peab — ja sa oled seda tööd oma elu jooksul ka küllalt uhanud!»

Sellele tsehhijuhataja Aru pooliti küsimusele, pooliti sõbralikule viitele jäigi vastus saamata.

Nüüd oli juba augustikuu. Ja täna tehti Õispuuga teist korda juttu puhkuseleminekust.

Pisut aega enne töö lõppu tuli Õispuu juurde tsehhijuhataja Aru. See väike kõhn mees oli väheldase jutuga, oma olemuselt aga väga liikuv. Näo järgi võis teda pidada vaevalt kahekümne viie aastaseks, kuid tal tarvitses ainult lausuda paar sõna, et seda arvamist muuta. Selliselt, iga sõna kaaludes, kõnelevad harilikult elatanud inimesed, kes vastuvaidlemist ei kannata ja kellele õieti polegi midagi vastu vaielda.

Aru ei äratanud teiste trükikoja-inimeste hulgas pealiskaudsel vaatlusel üldse tähelepanu. Kuuldes aga teda kõnelemas, pidid tahes-tahtmata teda ka teravamalt vaatlema, nii omapärane ja rangetooniline oli mehe jutt. Siis võis märgata ta kitsa suu juures julgeid, mehiseid jooni, meelekohtadel juba halli juust ja silmades vaieldamatut arukust. Ta hoidis oma paremat kätt pisut külje varju, sest ta pihk oli sõjas kuulipildujavalangust purustatud. Seda osavamalt oskas ta aga oma vasakut kätt igas töös, ka kirjutamisel kasutada. Sõtta oli Aru läinud otse masina tagant, trükikojast. Ta oli, nagu paljud noored kodanlikul ajal, pidanud keskkoolipingi vahetama käitiseruumiga. Töö kujunes talle elu keskkooliks. Karm kool jätkus sõjas. Seal kasvas Arust kommunist.

Nüüd seisiski Aru endast peajagu pikema vana masinameistri juures, jälgis uurivalt, kuidas see masinat seisakuks korrastas, ja lausus lõpuks:

«Noh, Õispuu, august on käes — kuidas puhkusele minekuga jääb?»

Õispuu vastas tumedahäälselt ja rangelt:

«Ei ma lähe kuhugi. Kui minema aetakse, eks siis . . . »

«Sa kohe nii teravasti ... Aga sa ju ise tead, et kui

võimalus on minna, siis puhkuse kompensatsiooni rahas ei tasuta,» seletas Aru.

«Ega ma pole raha tahtnudki.»

Aru vaatas vanale meistrile küsivalt otsa, nagu püüdes juurelda, mis selle omapärase tõrkumise põhjus on. Siis pöördus ümber ja jättis meistri üksi.

«Puhkusele ja puhkusele — ei tea, mis valu neil küll minu puhkuseleminekuga taga on,» mõmises vana enese ette veel pärastki, kui ta töö lõpul valmistus koju minema ja parajasti käsi pesi.

«Aga vaat, tuled puhkuselt tagasi ja äkitselt öeldakse, et polegi enam tarvis, et on mõni noorem ees platsis. Mullu tehtigi juttu, et võiks pensi peale ... Kurat — ega ma mõni sant ole, mul luud-liikmed veel jagavad...»

«Mis sa, vana, siin omaette pomised, nagu siil, keda kepiga tongitud?»

Õispuu keeras nobedasti ümber, olles valmis norijat sõnadega salvama. Tema komme omaette kõnelda, kui ta tujust ära oli, polnud teistele teadmata ja vana meistermehe selle nõrkuse arvel tehti mõnikord heatahtlikku naljagi. Naljast ei ütelnud Õispuugi ära, kuid täna ärritas teda iga asi ja ta mõtles juba vastata, et kui siil, siis siil — ja ärgu iga poisinolk kasulikku loomakest torkima hakaku.

Kuri vastus jäi aga keelele, sest naeratus küsitleja näol oli niivõrd sõbralik, et see lihtsalt ei lubanud kurjustada.

«Ei ... ma nõndasamuti, näed, seep, reo, kadus kuhugi,» lausus Õispuu otsekui vabandavalt.

«Aga kui see sul käes on?» osutas teine väikesele käepesuseebile Õispuu krobelisel peopesal.

«Käes?! — Näed sa, reo, ongi käes — ptüi!» sülitas vana ja hakkas hoogsalt käsi seebiga hõõruma.

«Kustkaudu lähed?» küsis noorem.

Õispuu mõttekäik nõksatas purevatest muredest lahti, ta vaatas uurivalt enda kõrval seisvale pikale kõhnale mehele otsa. Lõpuks, nagu alles oleks taibanud, mis teine küsis, vastas:

«Ah et kustkaudu lähen — eks ikka piki Virut alla.»

«Ma siis ootan — lähen ka Virust.»

Väljas lõi meestele vastu hilissuvine leitsak. Õhk vir-

vendas, sest kuigi õhtupoolne päike enam riivamisigi üle katuseäärte tänavale ei küündinud, levitasid pika päeva jooksul kuumaks köetud asfalttänavad praegugi tõrvalõhnalist soojust.

Päikseline õhtupoolik muutis Õispuulgi tuju kuidagi leplikumaks ja tõrjus sealt viimasel ajal esileronivat muremõtet, nagu taotleks trükikoja juhtkond vanast töömehest lahtisaamist.

«Lähed habet ajama või... et Virust?» küsitles kaaslast omalt poolt Õispuu.

«Ei,» vastas teine, kuigi käsi vaistu haaras lõuast, kus sinetaski tihedat musta habemetüügast. «Ma leidsin eile Viru tänaval kõndides hoopis midagi muud, mis sindki huvitab. Oleksin juba eile kaasa võtnud, aga raha oli koju jäänud. Univermagis on uusi söödakalu. Ja tead, milliseid!»

«On või?!»

Nüüd ununes koheselt päevane mure ja kaks asjaarmastajat kalameest surusid varsti näod vastu univermagi vaateakent, kus paljude sporditarvete kõrval asetses ka terve rida mitmesuguseid kunstlikke söödakalu, mida spinningu otsas kasutati röövkala püügil.

«Vaata, see vasekarva lõpustega, hõbedane. Vees paistab täitsa nagu suur liivarull. Ja kas sa tead, kuidas forell seda sööta rabab!»

«Forell — lähed Piritale või?»

«Oh ei — Pärlijõele. Kas sa seal pole proovinud?»

«Ei. Kus see õieti ... oot ... kas mitte Viljandi ligi...?»

«Näed, sa ei teagi üht meie paremat forelli-jõge. See polegi kaugel, Kolga taga, viiskümmend kilomeetrit Narva maanteed pidi. Aga — tead, kus seal on poisid! Ma mullu puhkuse ajal ühel õhtupoolel võtsin kuus tükki välja. Ja kui näljased nad seal on — kui rahmab, siis ole mees, et kala otsast kätte saad!»

Vana Õispuu silmad põlesid, ta elas teise jutule kaasa, nagu iga kirglik kalur. Õieti ta juba kujutleski õhtupoolikut Pärlijõel.

Astuti poodi. Valiti ja valiti söötasid, ja vaieldi nende paremuse ümber. Mõlemad ostsid kaks kunstlikku metallkalakest ja õnnelikud, nagu oleksid sooritanud kes teab

kui tähtsa ostu, väljusid nad poest elavas vestluses. Siis laususki Kurel õnnetu lause, mis Õispuu jälle olevikku tagasi tõi:

«Kuule, katsu ka tulevast nädalast alates puhkust saada, sõidame koos Pärlijõele. Mul sealkandis sugulasi — nii et öömaja on hooletu.»

Õispuu ilmes vilksatas hetkeks küsimus, et kas teine midagi sihilikult... Kuid vist tuli mees arvamisele, et ega teine tema puhkusejutust tsehhijuhatajaga midagi ei tea.

«Ei ... sest tule miskit välja. Ma ei tea, millal üldse puhkusele saab... ja eit ka rääkis midagi Viljandimaale, kodukohta sõidust, et kui seene-ajal minna ...» vabandas Õispuu sellise tooniga, mis lubas arvata, et öeldud vale talle endalegi ebamugavust tekitas.

«Mis jutt see — ma ise kuulsin, kui Aru just arvas, et tuleval nädalal, kui algab masinaruumi remont, võiks pooled mehed puhkusele saata, et praegu suuremates tellimustes väike vaheaeg.»

«No ega kõik mehed või ka korraga masinaruumist ajama panna,» õiendas Õispuu, püüdes end õigustada.

«Ma usun, et sinule, kui vanale ja tublile meistrile lubatakse puhkuseaega valida.»

«Tea, kas need vanad meistrid nüüd enam nii väga hinnas ongi,» lausus Õispuu ja ta toonist õhkus jahedust.

Nüüd ei pidanud Kurel enam vastu. Ta kõrge kiiljas laup paiskus sonimütsiga taha ja kajas pisut poisilik naer, mis paljastas mehe tugevate huulte varjust suurepärase hambarea.

Mütsudes lõi siis mehe pikk kämmal kõrvalsammuvale vanale töökaaslasele õla pihta ja suunanud oma naerupilguse vaate teise turris ilmele, küsis ta:

«Kuule, vana, pagana päralt, mis sulle õige sisse on pugenud? Puhkusele ei taha minna, ja kui lähedki, lubad kalapüügi asemel eidega seenele sõita, ja nüüd ajad koguni niisugust juttu, et sinust trükikojas lugu ei peeta.»

«Aga kust sa tead, et ma puhkusele ei t a h a sõita?» sähvas teine.

Kureli näoilme muutus tõsiseks, ta mugis ülahuult ja lausus siis:

«Täna oli juttu puhkusegraafiku korraldamisest ja Aru kõneles, et sa pole tahtnud ... No ma sellepärast tegingi juttu, et näha, kuhu sa tüürid.»

«Ei tüüri kuhugi — lihtsalt ei taha puhkust ja kõik,» porises Õispuu.

«Et sa lihtsalt ei taha — see pole kellegi jutt. Ma arvan, sa mõtled midagi viltu. Kindlasti võta puhkust — see kulub ära. Ja ega ma juttu Pärlijõest muidu ei ajanud. Sinuga läheksin heameelega ühes.»

Oligi jõutud tänavanurgale, kus meeste koduteed lahku läksid. Õispuu vaikis endassesüvenenult.

«Nojah, eks jääme hüvasti — ja mõtle järele,» pakkus Kurel kätt.

Vana andis kätt, kuid näis, nagu oleks tal veel mingi küsimus keelel kibelnud. Ta pidi juba ära pöörama, kui äkki haaras teist käisest ja prahvatas:

«Sa arvad siis, et Aru ei taha minust lahti saada?!»

«Kust sa selle võtad?»

«Noh — uusi tuleb iga päev peale — ma ju isegi nagu vanaraud, üle kuuekümne ...»

«Ega see tähenda — töös oled kangem kui mõni noor.»

«Kui Aru ja Talve ka nii arvavad, miks nad mulle siis mõnda uut masinat ei anna? Logistan pealegi selle saja-aastase «Düsseldorfiga», nagu armust ...»

«Küll annavad, kui tuleb uut parki.»

«Arvad või?»

«Kindlasti.»

«Ah, tühi jutt,» võttis Õispuu siiski otsuseks ja keeras koju minema.

Kurel seisis viivu tänavanurgal ja vaatas õõtsuva kõnnakuga eemalduvat tublisti vimmas kogu. Tal hakkas vanast meistrist kuidagi hale. Oleks tahtnud teda aidata, kuid ei teadnud isegi, kuidas seda teha.

2

Õispuu puhkuseleminekust trükikojas mõni aeg enam ei kõneldud. Nüüd arenesid sündmused, mis nagu iseenesest selle küsimuse kõrvale tõrjusid. Ühel päeval,

parajasti lõunavaheajal, tuli trükikoja direktor Talve koos trükitsehhi juhatajaga Õispuu masina juurde. Seisatasid, kõnelesid omavahel ja takseerisid pressi umbes nii, nagu laadal vaadatakse hobust, kes vaevalt naha hinda väärt.

Lõpuks lausus Aru:

«Läheb vanarauaks — ega midagi!»

Õispuul, kes parajasti kaasavõetud leiba mugis, jäi suutäis pooleli. Ta pikk tugev kuju vajus kuidagi vimma. Leib käis ühest suupoolest teise ja tundus äkki maitsetu turbana. Mehe käsi rebis taskust suure linase ninaräti, siis vaatas ta seda imestunult, nagu teadmata, miks selle oli välja võtnud. Ta peas hakkas üks mõte korduma: tema masin läheb vanarauaks. Kõlbmatu! — Ja tema? —

Direktor Talve tuli meistri kõrvale ja lausus teda käsivarrele patsutades:

«Saadame teie «Düsseldorfi» surnuaiale!»

Õispuule tundus, nagu oleks lausutud: «Saadame sinu, vanamees, koos masinaga . . . »

Mehe vaikimisest mõistsid trükikoja mõlemad juhid, mis küsimus vana meistri kortsulise lauba taga pakitses, seepärast lausus Talve üsna kiiresti:

«Teie, Õispuu, ärge sugugi arvake, et me teiesuguse asjatundja kavatseme tööta jätta. Esialgu lähete vahetuse peale noore Lainevooga, temal on suure brošüüriga üsna palju tegemist. Siis . . . noh, eks siis edasi näeme.»

«Nojah,» täiendas Aru omalt poolt, «meile tuleb masinaparki juurde, küllap on monteerimise juureski tegemist.»

Järgmisel päeval monteeriti vana kiirpress «Düsseldorf» lahti. Õispuu ise aitas kaasa. Puhastas ja õlitas iga üksikosa sisse, nagu läheks masin kusagile teisale, jätkama oma töörohket elukäiku, ja mitte kohaliku utiilivarumiskontori lattu.

Mõne aja pärast saabus vanematest vennasvabariikidest trükikojale osadena pakitud kaks kiirpressi. Saabunud masinatest üks oli uhiuus — Nõukogude trükitehnika viimane sõna. Teine aga, mis kandis märki «Bogatõr» ehk eesti keeles «Vägilane», oli küll pisut vanem tüüp, kuid suhteliselt täiusliku konstruktsiooniga.

Leningradis, kus «Bogatõr» varem žurnaale trükkis, asendati ta rotatsioonimasinaga, mille läbilaskevõime on viis korda suurem. Meie suhteliselt väiksematele tiraažidele oli aga «Bogatõr» veel täiesti kohane.

Ülesmonteerimine algas. Esimesena seadsid käitise lukksepad ja kaasasõitnud montöör üles väiksema kiirpressi. Siis asuti uue hiigelmasina juurde. Seal tuli äkki töötakistus: Leningradist kohalesõitnud monteerija nõuti telegrammiga kiiresti tagasi. Montaažitöö jäi täiesti trükikoja oma jõudude teha.

Nüüd ilmnes aga raskus. «Bogatõri» ei osatud kokku panna, kuna selle skeemid olid sõjapäevil kaduma läinud. Käis küll asjatundjaid teistest kohalikest trükikodadest, aga asi ei nihkunud. Kord saadi masin peaaegu kokku — samas aga selgus, et osi jäi üle. Tähendab, midagi oli valesti monteeritud.

«Põrgu värk see küll on! No mis kuradi pärast nad niisuguse rauakolaka on kokku ajanud! Vaata kas või seda värvikasti — selle mahatõstmiseks, kui tahad värvi vahetada, on ju oma kolm meest tarvis,» kirus trükikoja montöör, nördinud asjatust vaevast, tsehhijuhataja Arule. Samas kuuldi kellegi naeruturtsatust. Aru ja montöör vaatasid üle õla. Seal seisis vana Õispuu. Mehe ilmes polnud aga naerust enam teps jälgegi. Hoolega näis vanamehe heledate silmade vaade uurivat ainult bensiinilappi, millega ta parajasti oma käsi puhastas.

«No ütle ka sina, Õispuu, mis sa sellest mürakast arvad?» küsis siis Aru vanalt töömehelt.

«Ah uuest «Bogatõrist» või?»

«Millest muust.»

««Bogatõr» on hea masin. Raske küll, aga peene mehhanismiga. Kui on korras — trüki kasvõi raha — see on tõsi!»

«Soo-oh! Sa oled siis varem ka sellist näinud?»

«Eks ole ikka nähtud jah.»

«Kuskohal — minu teada meil Eestis on see ainuke niisugune tüüp?»

«Eestis vist pole jah. Õppisin teda tundma Leningradis 1941. aastal. Olin siis kuu aega Leningradis, käisime

meie trükikojale uusi kiirpresse toomas. Hea masin. Ja värvikasti pole sel sugugi tarvis maha tõsta, kui tahad värvi vahetada. Vaadake, siin — niisugune polt ja kruvi on ka teisel pool. Paari võtmepöördega on lahti. Ja nende siinide peal jooksebki värvikast kõrvale. Polegi muud vaeva, kui puhasta ainult värvinuga õliga puhtaks.»

Aru kuulas Õispuu juttu mõtliku pilguga. Läks siis kiiresti kuhugi.

Varsti naasis tsehhijuhataja koos direktor Talvega ja peagi otsiti Õispuu üles.

«Tore lugu! Meie jändame uue masinaga juba kaks nädalat ja omal trükikojas on mees, kes «Bogatõri» hästi tunneb. Miks te sellest varem ei rääkinud — oleksite võinud meile ju nõu anda?»

Õispuu nohises viivu enda ette, siis lausus:

«Ega keegi pole minult nõu küsinud. Siin ju kõik targad koos . . .»

«Vaat kus lugu, vaat kus lugu!» naeris direktor Talve. «Aga eks ta õige ole jah — keegi ju ei küsinud vanalt meistermehelt. Ometi oleks tulnud kindlasti küsida. Kuid hästi, lõpetame selle jutu. Mul on teile ettepanek, Õispuu!»

«Sedasi.»

«Mis te arvate, kui võtaksite masina monteerimise oma hoolde?»

Vana meister mõtles, sügas harvu hallisegaseid udemeid kõrva juures, lõpuks lausus aegapidi:

«Nojaa — võiks nüüd ka, aga . . .»

«Mis «aga» siis veel?»

«Ma mõtlesin ennist juba küsida, et kuna ma «Bogatõri» olen varem tundma õppinud ja kui masin nüüd kokku saab... ehk annate pressi minu kätte?!» paiskas ta nagu mingi ammu pakitsenud mõtte, ise näost roosaks tõmbudes. Samas aga kiindus vanamehe helehallide silmade pilk otsekui kartliku küsimusega direktorile, et äkki peavad vanaks ega anna.

Direktor mõtles viivu. Küsis siis tsehhijuhatajalt:

«Mis sa, Aru, arvad?»

«Ma mõtlen, et kui Õispuu masina üles paneb ja näitab, et seda tunneb, oleks see küll õige lahendus. Masin on suur ja raske. Kui käib vanale mehele ülejõu — eks siis anname talle mõne noorema abiks.»

«Ei käi see ülejõu midagi. Siin, vaadake, sellesama vändaga lööd ja näuhti! — ongi kõik valtsid lahti. «Bogatõril» käib kõik automaatselt. Kui masin korras, on töö nagu lapsemäng!» seletas Õispuu hoogsalt.

«No lapsemäng see vahest pole — aga, oleme rääkinud! Palju aega vajate?» küsis direktor.

Õispuu kaalutles üsna kaua.

«Silinder tuleb uuesti maha tõsta, sest mulle näib, et selle pidur on valesti koos. See on töö, mis praegu kõige raskem on. Masina vanker on juba kohal, see jääb. Nojah — ilma automaadita panen ehk nädala ajaga kokku. Automaati aga . . .»

«Mis siis automaat-pealepanijaga on?»

«Sellega on nii, et seda kokku ei saagi. Sellel puudub paar tähtsat osa. Paistab, et sellega pole ka varem töötatud!»

«Vaat kus on lugu! Kas puuduvaid osi kuskilt ei saa? Ehk saab uusi valmistada?»

«Ma arvan, et uute tegemine läheb vist kallimaks kui kogu automaat. Teist samasugust tüüpi mehhanismi aga vaevalt leiab.»

«Tähendab, masina juurde tuleb mõni pealepanija töösse panna ja automaat kõrvale jätta?» arutles Talve.

«Raud jääb vabaks. Ta on juba paari kuuga päris tubliks pealepanijaks saanud — paneme siis Raua «Bogatõrile»,» arvas Aru.

Nii jäigi.

3

Kümnekonna päeva pärast tuli Aru koos blondi kahupäise tüdrukuga vana Õispuu juurde, kes parajasti «Bogatõri» õlitas.

«Noh, Õispuu, siin ongi Liis Raud. Võtke tütarlaps oma hoole alla. Ta on seni küll töötanud väiksema for-

maadiga masinal, aga küll tuleb meie hiiglasegagi toime!»

Vana Õispuu vaatas pisut muigenäoliselt millegipärast punastavat tüdrukut. Noogutas ainult ja tegi tööd edasi. Aru lahkus. Tütarlaps seisis tükk aega vaikides askeldava mehe kõrval, kes seisjast nagu väljagi ei teinud. Lõpuks küsis:

«Ehk ma võin teid aidata?»

«Pole sul siin praegu midagi teha. Küll jõuad aidata. Varsti saame vormi sisse ja teeme «Vägilasele» tuule alla... Kui kiiresti oled peale pannud?» küsis Õispuu kummaliselt äkilise moega.

«Endine masin tegi tuhat seitsesada poognat tunnis.»

«Oh-ooh! — Ja tulid toime? Tegid vist kõvasti makulatuuri?»

«Algul ikka tegin. Aga viimasel nädalal läks juba peaaegu ilma praagita.»

Pikemalt Õispuu ei pärinud.

Liisile jäi mulje, et mees suhtub temasse koguni pisut irooniliselt ning üleolevalt. Esmakordselt tema trükikojapraktika jooksul läbis tüdrukut väike abitusetunne. Kuid see oli ainult viivuks. Neiu sünnipärane optimism tõrjus selle peagi eemale.

Liisi ema ehk memm, nagu ta tavatses teda kutsuda, oli Võrumaal kolhoosi kanafarmis eesrindlane. Isa oli juba aastaid surnud.

Liisi tulek trükikotta oli toimunud ettekavatsematult. Ema soovil oli tüdruk tulnud maalt pealinna, et õppida rahandustehnikumis, mille lõpetamisel võiks siirduda kuskile «puhta ameti peale», nagu ema tavatses ütelda. Pärast aastast õppimist tehnikumis selgus aga, et töö arvudega pole midagi tüdruku rahutule vaimule, ja ta otsustas mõne kooliõe eeskujul tootvale tööle minna.

Nii sattuski blond terashallide silmadega, ümmarguse näoga ja pisut ettetungiva nipslõuaga tüdruk, kes head nõu ei põlanud, kuid kellel igas olukorras oli ka kindel «oma arvamine», trükikotta.

Liisisse mõjus suur masin kuidagi hirmutavalt. Ta oli hiiglast varemgi uudistanud, eriti kui tunaeile masinat prooviks käivitati. Vastandina teiste kiirpresside rütmilisele, otsekui imemist meenutavale häälitsusele tegi suur

«Bogatõr» ränka mürinat. Raske vanker, mille terasplaadile asetatakse tinast trükiladu, liikus kolmel hammasrattapaaril mingi kohutava hooga, ikka edasi ja tagasi. Kui masin täiskäigul töötas, näis Liisile, nagu tormaks ränk vanker otse masina-avast välja. Siis jookseks see kindlasti masinaruumi kivisest vaheseinast läbi ja vist ka otse läbi maja välismüüri. Aga masina vanker jätkas ikka endiselt oma edasi-tagasi jooksu, olles suure kahvelvõlliga ekstsentriku küljes, ja pani trükikoja parkettpõranda tasa värisema.

Liisil polnud tükk aega tõesti muud teha, kui vaadelda masina juures askeldavat eakat meistrit. Osavalt asetasid vilunud töömehe sõrmed raamatutrüki tinaseid lehekülgi kiirpressi plaadile. Täpselt väljaarvestatud raamatu leheküljevahed metallist täitematerjalina klõpsatasid paigale. Siis kontrollis meister trükipoognaga, kas lehekülgede vahe on õigesti välja arvestatud. Edasi võttis ta kandilised teraslatid ning vormilukud ja lukustas tinavormi suure raamiga vankrile, et see masina käigul kohal püsiks.

«Too nüüd tõmmisepoognad peale, teeme zurichtungi ära!»

Elvastamist ehk masina silindripealse ettevalmistamist, et trükk paberipoognal ühetaoline tuleks, nimetas Õispuu, nagu mõned vana kooli meistrid, «zurichtungi» tegemiseks.

Kui elvastus oli lõpetatud, saabus Liisile suur silmapilk, kus ta võis iseseisvalt masinahiiglase käivitada. Ta seisis kõrgel kiirpressi pealepanija astmelaual, suunas esimese valge poogna silindri haardeklappide vahele ja andis siis reostaadile väikese müksu, lülitades elektrivoolu käivitisse.

Raskelt, otsekui ägades läks masin käima. Voolu juurde! Tuli esimene tõmmis, mille vana Õispuu pressi suudmenööridelt vilunult püüdis. Meister uudistas kiiresti trükki, jäi tulemusega rahule ja noogutas jaatavalt.

Liis suurendas voolupinget, masina hammasrataste hääl muutus heledamaks ja metalsemaks. Nüüd täiskäik!

Raskelt viskus vanker edasi. Liisi kogu tähelepanu keskendus trükipoognate juhtimisele suure kiirestiring-

leva silindri haardeklappide vahele, mis nagu hiigelkulli küüned kohe poogna haarasid ja selle koos pöörleva silindriga masinasse kandsid, et alt läbijooksva vormi vastu suruda valgele paberile tõmmis.

Liis kohanes kiiresti masina raske rütmiga. Õispuu, peatunud tüdruku selja taga ja jälginud tema tööd, mõmises midagi rahulolevalt oma nina ette.

«Vana jäi rahule. — Arvas küll, et teen makulatuuri,» mõtiskles tüdruk heameelel.

Kiirpressi rütmikas töö muudab pealepanija tegevuse pooliti automaatseks. Kuigi silmad jälgivad iga masina kurku tõttavat poognat, olles niisiis teatava pinge all, vabaneb mõte sellest pingest peagi. Liisi juures oli see varsti nii. Õieti kohe, kui ta oli pealepanemise juba niivõrd ära õppinud, et see töö talle oli «kätesse läinud», nagu tavatsesid ütelda kiirpresside osakonna teised pealepanijad.

Pealepanija töö on trükikojas kõige kergemini õpitav. See amet oli Liisil käes, nüüd unistas ta edasisest. Ja sellal, kui masin rütmiliselt mürises, oligi sellest edasisest hea mõtelda.

...Olla kord ise meister, nagu vana Õispuu! Käsutada masinat, mõnda suurt kiirpressi... Nais-masinameister — kui uhkelt see kõlaks! Õppida! Õppida! ...

Kuid selle unistuse teostamine polnudki Liisil nii lihtne, kui algul näis. Tema otsene ülesanne oli sooritada ainult ühte kindlat töövõtet: asetada paberipoogen haardeklappide vahele ja teha seda hoolikalt, et ei tekiks trükisepraaki. See oli kõik. Kuid teised trükkimisega seoses olevad saladused, nagu vormi ettevalmistamine, värvisüsteemi korraldamine, silindripealse ettevalmistamine ja veel paljud, paljud erilisi teadmisi ja kogemusi vajavad tööd, nendest polnud Liisil aimu. Sellele lisandus veel masina tundmine ja hooldamine. Trüki-kiirpress pole lihtne masin, see koosneb tuhandeist üksikosadest. Neid kõiki pead tundma ja oskama kontrollida.

Liis Raua tööpäevad möödusid, üks sarnanes teisega, viimata teda lähemale tema unistusele. Kord tegi ta küll katset Õispuult midagi õppida. Ta oli juba kauemat aega

jälginud, kuidas meister silindripealset trükkimiseks ette valmistas. Ja siis oli ta ükskord palunud, et Õispuu laseks teda katseks teha elvastamist ühele trükitava raamatu poognale.

«Sina tahad zurichtungit teha! Kuule, tüdruk, kas sa ei taha ühekorraga natuke kaugele lennata? Zurichtungi tegemine on masinameistri tähtsamaid töid. Kaua sa õieti trükikojas oled?»

«Jaanuaris saab kuus kuud.»

«Nõnda — ja tahad kõigest kuue kuuga juba masinameistri töö peale trügida! Vaata aga, vaata! Kui mina alles õppisin, see oli tsaariajal, ei lastud masinameistri õpipoissi enne aastat masina ligigi. Esimesel aastal pühkisin põrandat ja käisin trükikoja omaniku naisele turult kraami toomas. Alles teisel aastal lubati masinat puhastada ja pealepanemist õppida. Kolmandal aastal, kui olid nutikas poiss ja ise meistri kõrvalt üht-teist ära õppisid, lubati mõnda lihtsamat tööd harjutada. Kiirpressi juurde ei lastud siiski, enne tuli töötada väikestel tiigelpressidel.»

«Kuid ... kas meistrid siis õpilasi ei õpetanudki?»

«Vähe küll. Kes see iseenese leiva peale kuri oli! Õpetad mõne noore kiiresti välja — vaat võtabki leiva käest ära. Hakkab natuke odavamalt tööle ja peremees lööb sinu ukse taha.»

«Kas ... teie samuti s e l l e p ä r a s t mulle midagi ei näita?» küsis äkki Liis.

Õispuu vaatas vilksti tütarlast, jätkas siis kiirustades elvastamist. Lõpuks lausus:

«Sina ... oled ju pealepanija. Miks ma peaksin sind õpetama? Tahtsid õppida, eks läinud trükitehnika-kooli. Seal vabritseeritakse ju ka nais-masinameistreid.»

Liisil ei jäänud irooniline noot märkamata.

Ometi vist leidis meister, et ta polnud toiminud õigesti ja lisas:

«Ära nüüd sellepärast kohe nägu pilve vea. See oli vanasti. Harju rohkem masinaga, ja kui ta sulle nii hinge järgi on, eks me siis edaspidi vaata ...»

Selline terav kõnetoon polnud Õispuul sugugi alati. Kui Liis jäi oma tööala piiridesse ega tükkinud meistrit mõningas trükkimistehnikasse puutuvas küsimuses pärit-

lema, oli vana töömees üsna mõnusa jutuga, heitis nalja ega hoidunud sugugi kõrvale tsehhi teistest, noorematest meistritest. Eriti lõunatunnil, kui oldi koos, võis tihtigi vana Õispuu mõnusat jutuheietamist kuulda. Siis räägiti vahel sellest, kuidas vanasti masinameistrid olid rännanud linnast linna paremate töötingimuste otsinguil. Räägiti ka ajast, kui ahneid peremehi püüti streikidega ohjeldada, räägiti suure revolutsiooni päevadest . . .

4

Aeg lausa lendab. Kiiresti kadus Liisil aasta trükikojas. Juba oli ta täiesti sisse elanud trükikoja omapärasesse ellu. Ta tundis, et kuulub nüüd kindlalt kiirpressidetsehhi kollektiivi, ent on vastu võetud ka kogu trükikoja rahva hulka. Selle muidugi tingis Liisi iseloom. Ta lihtsalt pidi kõigest huvituma. Ta tegi kaasa trükikoja klubi juures asutatud rahvatantsurühmas, laulis laulukooris. Tal oli ka veel omadus suure huviga ja ilma vahele rääkimata kuulata, kui teised arutlesid mitmesuguseid kas oma tööga või koduse eluga seoses olevaid küsimusi. See viimane omadus kindlasti oli kaunis määrav, et blondpäise Liisi seltsis viibis meelsasti igaüks.

Liis töötas ikka veel koos Õispuuga suurel kiirpressil «Bogatõr». Tütarlaps oli loobunud vanalt meistrilt pärit-lemast kiirpressil trükkimise saladusi, mõistes vanamehe kivinenud vaateid. Liiga raske oli Õispuu kogemuste koorem, mis oli kogutud töölisena tsaarirežiimi ja kodanliku korra päevil. Neil aegadel aga oli iga noor edasipüüdev tööline vanale vaenlane, kes kasvades tõotas suures tööotsimise konkurentsis saada leivavõtjaks.

Liis polnud siiski loobunud oma unistusest. Trükitsehhis oli ka teistsuguse vaatega masinameistreid. Seal oli noor, alles mõni aasta tagasi trükitehnikakooli lõpetanud Paul Kurel, imelik noormees, kes alati naeratas. Või siis tsehhijuhataja Aru.

Kureliga sobiti eriti. Noormees ei vastanud Liisi päritlemistele solvavate märkustega. Ta selgitas meeleldi trükitehnika «saladusi».

Kord päritles Liis parajasti Kurelilt raamatu tinalehe-

külgede plaadile asetamise järjekorda. Kuidas asetada tinaküljed nii, et pärast trükitud poognat kokku murdes oleksid raamatu leheküljed õiges järjestuses. Kurel näitas Liisile lihtsa võtte. Tuli murda valge poogen õigesti raamatuks, siis leheküljed ära nummerdada ja poogen uuesti avada — nii leiabki trükitava poogna tinakülgede õige asetuse kiirpressi plaadil.

Mõlemad noored olid ametis just selle juhendi katsetamisega Kureli kiirpressi juures, kui selja tagant kõlas trükitsehhi juhataja Aru pehme baritonihääl:

«Kasutate lõunavaheaega otstarbekalt, mis?»

Liis punastas, Kurel aga seletas oma tavalise muigenäoga:

«Oleme teineteise šefluse all. Täidan ainult oma šefluskohuseid.»

«Šefluse all?»

«Nojaa. Seltsimees Raud nimelt aitab minu jalgadel orienteeruda keerukates rahvatantsusammudes, mina räägin talle jälle trükkimisest.»

«Soo-oh. Teie, seltsimees Raud, siis meelsasti õpiksite trükkimise selgeks, mis?»

«Oi, kuis õpiksin! Oleksin pidanudki minema trükitehnikakooli — kuid . . .»

Aru mõtiskles pisut. Küsis siis äkki:

«Noh, aga mis te trükkimisest juba teate?»

«Oskan . . . vormi masinasse võtta, elvastada . . . ja . . . ja seltsimees Kureli masinal reguleerin ka värvi . . .»

«Kas sa näed! Aga kas iseseisvalt julgeksite ka juba . . . ?»

Liis vaikis viivu.

«Tahaksin väga . . .» lausus lõpuks, hääles pakitsev palve.

«Oot-oot, nüüd läheb vist liiga kiiresti. Mis te näiteks teeksite enne masina käivitamist, kui oleksite masinameister?»

«Ma . . . ma kõigepealt vaatan, et vorm oleks lukustatud . . .»

«Edasi . . . ?»

«Siis . . . kontrollin, et silindri haardeklapid oleksid kinni . . .»

«Seda ka, aga midagi veel olulisemat?»

Liis näris ülahuult — mitte ei tulnud meelde.
«Noh — aga val . . .» algas Aru.
«Valtsid! Õigus — vaatan, et valtside laagrid oleksid kinni!» hüüdis ta.
«No vaadake. Aga seegi on hästi.»
Aru pidi juba ära pöörama, aga nagu oleks talle äkki midagi meenunud, pöördus veel kõnetatu poole:
«Teie, seltsimees Raud . . . teete päris õigesti. Tuleb õppida, õppida ja veel kord õppida! Seda on tarvis. Teate muide, kelle juhtmõte see oli?»
Nüüd oli Liis kimpus — äkki hakkas ta kahtlema, kas olid need Stalini või Lenini sõnad ja ta viivitas vastusega.
«Mis sa, Kurel, nüüd oma õpilasest arvad . . . ?»
«Lenini sõnad,» lausus see.
«Muidugi. Ja sellepärast soodustab ka meie partei alati õppimist, aitab alati neid, kes õppida tahavad. Teeme nüüd nii, seltsimees Raud, et kui midagi küsida on, küsige ka minult, ja päris julgesti. Ühtlasi püüan kuidagi ka nii seada, et saaksite praktikat.»
«Saaksin iseseisvalt töötada — oi!» hüüatas Liis, haarates Aru käe.
«Katsun korraldada.»

Aru sõnad ei jäänud ainult sõnadeks. Üha rohkem võis ka trükitsehhi juhatajat, seda lühikest, vähe kumeras seljaga ja kõhna näoga meest leida puhkeviivudel kahe šeflusaluse juurest. Trükikunsti saladused avasid Liisile oma huvitava ja küllaltki keeruka maailma.
Tihtilugu peale tööd viibisid Liis Raud ja Kurel koos, ühe blond ja kähar, teise lausa pigimust pea kummardumas üle masinalaua ja midagi arutlemas.
Kord õpetas Kurel Liisi asetama silindrile tõmbenööre, mis poogna silindri pealt toovad masina sellesse ossa, mis trükitud lehed välja paiskab. Nad kummardusid üle masina. Liis asetas nööri, aga pisut valesti. Kurel küünitas seda parandama. Sõnadega: «No kuhu nüüd . . .» haaras ta Liisi nööri viiva käe. Käsi kaugele ette sirutades puutusid noorte õlad kokku, näod olid sattunud ligistikku. — Kui soe ja väike on Liisi käsi, käis mõtteviiv Kurelist läbi, ja ta suunas oma pruunide sil-

made küsiva vaate tüdruku hallidesse, peaaegu sinistesse silmadesse. See lõi pilgu maha. Tütarlapse näkku tuli hetkeks õhetus, aga ta vaatas kohe küsivalt üles. Uuriv küsimus leidis vist õige vastuse, sest silmad omandasid nüüd sooja helgi. Samas katkestas tüdruk selle, ainult neist kahest tajutud hellusehetke sõnadega: «Nojah — eks jätkame.»

Jätkatigi.

5

«Kurel kutsus Lume sotsialistlikule võistlusele.»

Liis lausus seda vanale Õispuule nagu muuseas. Meister kleepis masinalaual elvastuslõikeid tõmmisepoognale.

«Lollus,» vastas Õispuu tööd katkestamata.

«Kurel lubas vabariigi aastapäevaks ära anda kõik kaheksa Puškini poeemide poognat...» jätkas Liis.

Nüüd jäi Õispuu mõttesse.

«Täna on ...?»

«Üheteistkümnes,» abistas tüdruk.

«Kümne päevaga kaheksakümmend tuhat esimese sordi poognat läbi ajada, kümme vormi, kümme elvastamist — poiss on narr! Ja üldse — lapsetemp see võistlus,» raius lõpuks Õispuu.

Liisile oli selge, et Õispuu sotsialistlikust võistlusest midagi teada ei taha. Pisut see teda kurvastas. Juba lapsest saadik oli Liisis teatavat võitlusvaimu. Ta polnud eriti tugeva kehaga, kuid seesama võitlusvaim vist oligi, mis temast tegi oma kooli tšempioni kõrgushüppes ja tõkkejooksus.

Nüüd ärritas teda pisut Õispuu passiivsus. Teda oli isegi meelitanud võimalus koos Õispuuga sotsialistlikust võistlusest osa võtta. Seda olnuks õieti kerge korraldada, sest Õispuu masin trükkis suurt jutustustekogu, mille formaat ja kvaliteet ühtisid kahe võistleva mehe töö omaga.

Natukese aja pärast, kui Õispuu elvastuse lõpetas, torkas Liis jälle:

«Kurel käivitas juba masina esimese poognaga — nobedasti tegi, mis?»

Õispuu heitis uuriva pilgu masinasaali sinna ossa,

kus töötas Kurel. Ei vastanud. Ometi ei jäänud Liisist märkamata vanamehe ärritatud olek: ta suur nina nohises märgatavalt, mehe liigutused vormi kinnitamisel olid kuidagi äkilised ja — seda märkas Liis päris kindlasti — ka kiirustavad. Lennul järgnesid tubli meistri töövõtted üksteisele ja kui ta lõpuks üles vaadates hüüdis kõrgemal masinalaual seisvale Liisile: «Läheb!» nägi neiu ta laubal higipiisku.

«Vana ruttab, ei taha Kurelist nõrgem olla,» nentis ta siira rõõmuga.

Üksteist minutit hiljem kui Kureli oma läks käima Õispuu masin. Vormi said nad masinasse aga ühel ajal. Masinate kiirus oli ühtlane, 1 100 eksemplari tunnis.

Sahinal jooksis värv, kattis ühtlaselt tinakirja ja klišeed; leht lehe järel paiskus värvist lõhnavaid raamatupoognaid suure masina kurgust ja heideti kiirpressi tagumisele lauale ühetaolisse kuhilasse.

Õispuu askeldas ümber masina, vilksti vaadates teiste kiirpresside poole. Liis oli kogu tähelepanuga ametis poognate masinassejuhtimisel, et vältida praaki.

Äkki tõusis Õispuu masinalauale Liisi kõrvale ja sosistas:

«Näe, Kurel peab kinni — pabeririis on läbi!»

Liis nägi, et Kureli kiirpress peatus.

Vana Õispuu jätkas:

«Kuule, masin jookseb hästi ega määri trükki. Kui me annaksime uue riisi paberit ette ilma, et masinat seisma jätaks!»

Rõõmujuga läbis Liisi: vana on vihane, et Kurel vormi käima lastes tegi ettevalmistused kümmekond minutit kiiremini, ja tahab nüüd tasa teha!

«Proovime!» sosistas ta meistrile vastuseks.

«Tõmba siis viimased poognad ettepooole. Ma viskan tagant uue riisi paberit peale!»

Liis noogutas.

Nüüd käivitas ka Kurel oma masina uuesti. Kõrvale vaadates märkas Liis, kuidas Õispuu heitis oma suurele hõbedast taskukellale kiire pilgu. Ta ei saanud küsimata jätta:

«Palju Kurelil läks?»

«Neli minutit,» sosistas vana Õispuu vastu, kohtas aga

tüdruku naervaid silmi ja muutis kohe tooni ning ilmet:

«Ära kõõlu ringi — teed nii veel makulatuuri!»

Nüüd lõppes paber ka Õispuu masinal. Kiiresti paiskas meister riisi paberit masina allalaskelauale, sellal kui Liis viimaseid poognaid ettepoole tõmmates talle ruumi tegi. Masin sööstis edasi, paberiga varustamine käigul õnnestus, neli minutit oli võidetud!

Kiiresti arutles Liis:

«Nelja tunniga teeb masin kogu tiraaži, 4 400 eksemplari. See on kaheksa paberivahetust, millelt me peaksime saama pool tundi ajavõitu!»

«Bogatõr» lõpetas tiraaži kolmkümmend minutit enne ettenähtud aega. Õispuu nohises heameelest ja hakkas nobedasti vormi vahetama.

Järgmine trükipoogen Õispuu masinasse oli samast raamatust, seepärast oli ka vormi leheküigede-vaheline ruum ja täitematerjal sama.

Nüüd imestas Liis tõsiselt, kui kiiresti võis Õispuu tinast lehekülgi kohale asetada ja lehekülgede vahesid materjaliga täita. Väledalt liikusid vanamehe pikad, jooksvast pisut konksus sõrmed. Liis märkas ka, et meistril oli kõik materjal varem kohale toodud. Nii säästis ta hulga aega.

«Miks teised šliissimisel lehekülje vahematerjali juba valmis ei too?» küsis Liis.

«Kuule, tüdruk, — sa topid jälle oma nina sinna, kuhu pole tarvis,» käratas vana. Jätkas aga leplikumalt: «Ei too — küll nad tooksid, aga näed, ei tule selle peale!»

«Aga miks teie pole oma võtet neile näidanud?»

«Vaat kus asi. Neil endil pead otsas. Tehku ka nelikümmend viis aastat tööd — küll siis hakkab aju jagama!»

Viiv aega jälgis Liis vana meistri tööd, hakkas siis talle täitematerjali kätte ulatama. Varsti oli vorm vahetatud. Õispuu pühkis higi laubalt ja vaatas jälle vilksti kella.

«Kahekümne kolme minutiga!» nentis ta rahulolevalt. «Tead ka, palju on sellise vormi vahetamiseks aega ette nähtud?»

«Ei tea,» vastas Liis.

«Nelikümmend minutit,» ütles vana ja läks omaette ümisedes silindripealset korraldama.

Hiljem, kui uue poogna elvastamine juba lõpul oli, lausus Liis, olles millegi üle kaua järele mõelnud:

«Kas ei saaks vormi juba enne raami sisse lukustada, kusagil eraldi laual? Seda võiks teha siis, kui masin alles käib. Pärast võiks lihtsalt ühe vormi masinast välja lauale tõmmata ja teise kohe sisse lükata. Nii saaks vormi vahetada mõne minutiga!»

«Kaetsa-näed, kui nupukas sa oled! Nüüd arvasid vist küll, et avastasid Ameerika, mis! Seda on tehtud, ja kindlasti juba enne sinu sündimist!»

«Nojaa — aga miks seda ei tehta praegu?»

«Aga vaata sellepärast, et vormi lükates peaaegu alati lükkab mõne prahitera või tinaääre lao alla ja pärast kisu ikka ladu lahti. Ja see võtab veel rohkem aega. Kui sa oleksid nii kange mees, et masinas jaksaksid vormi lao koos raamiga üles tõsta ja alt ära puhastada — miks siis mitte. Vormi eri laua peal šliissimist saab teha ainult lihtsa trüki ja väikese formaadi puhul,» õiendas Õispuu.

Selles oli meistril küll õigus.

Nüüd oli elvastamine valmis ja uus poogen läks masinas käima.

*

Pingelises töös möödus nädal. Ühel päeval märkas Liis, et vana Õispuu siiski lukustab uue vormi eraldi laual, ilma et oleks oodanud, kui masin tühjaks saab. Siis juhtuski see, et Õispuu vahetas vormi nelja minutiga neljakümne asemel. Võte osutus päris lihtsaks. Raske, rohkem kui kolmkümmend kilo kaaluv vorm lukustati raami sisse, keerati kogu raamiga lauda all hoides püsti, puhastati alt ära ja lükati ettevaatlikult masinasse.

Sel päeval kerkis kiirpresside tsehhi sotsialistliku võistluse tahvlil Õispuu nimi päevaülesande 240-protsendilise täitmisega esikohale ja jäi sinna hulgaks ajaks. Õispuu nime kõrval seisis ka Liis Raua nimi ja selle järel: «Tsehhi parim allalaskja, töötab ilma praagita.»

Rohkem kui oma edu valmistas Liisile rõõmu teadmine, et ta oli suutnud vana Õispuud agiteerida sotsia-

listlikust võistlusest osa võtma. Millest aga üle ei saadud, oli see, et Õispuu oma rikkalikke kogemusi teistega jagaks. Vanal meistril oli terve rida äraproovitud töövõtteid, mis tal tihti kerge vaevaga lasksid teiste töötajate ees aega võita. Ometi nüüd veel rohkem kui varem oli Õispuu oma oskuste jagamisega kitsi. Liis nägi selgesti, et kui mõni noorem trükkija juhtus Õispuu tööd jälgima, kasutas mees pigem mõnda tavalist, aeganõudvamat töövõtet, kui et oleks rakendanud oma pisiratsionaliseerimisi. Seda kõik ilmse eesmärgiga, et mitte oma oskust teistele edasi anda.

«Paistab, et vana Õispuu otse kardab teistele näidata, kuidas ta töötab,» lausus Liis kord Kurelile, kui nad insener Kovaljovi algatuse rakendamisest trükitsehhis rääkisid.

«Kahju, väga kahju. Sellel mehel oleks kindlasti meile kõigile mõndagi õpetada,» arvas meeski.

«Aga kui sa, Paul (juba mõnda aega rääkisid nad sina), püüaksid vanaga sellel teemal vestelda. Annaksime asja nii edasi, et tahame teha üldisi kvalifikatsiooni tõstmise nõupidamisi, et loodame teda sealt osa võtma kui juhti ja instruktorit?»

«Sa, Liis, oled pisut lapsik. Sa mõtled, et Õispuud saab auahnuse kaudu kaasa tõmmata, — ei, siin sa eksid.»

«Aga sotsialistlikku võistlusse ometi tõmbasime!»

«Sotsialistlik võistlus, see on teine asi. Siin aga peituvad tõrkumise juured palju sügavamal. See on puhtalt ideoloogiline küsimus.»

«Ideoloogiline — no sa vist liialdad. Ja üldse — mina arvan, et me küsimuste säärase asetamisega sageli liiale läheme. Kui aga miski lahti on, siis muudkui . . .»

«Oot-oot — pea nüüd! Vaata, kuidas on — seni kui s i n u l see arvamine püsib, ei oska sa ka Õispuu teguviisi ideoloogilist tausta näha. Ma ütlen, et sa, tüdruk, mõtled valesti ja kõik!» lausus mees, oma terava muigepilguga neidu uurides.

Liis küll ei tahtnud (õieti oli ta koguni pahane oma omadusele pisimagi ärrituse juures punastada), aga nüüd värvus ta nägu taas vähkpunaseks. Ta hääles oli tubli annus ärritustki, kui ta jätkas:

«Eile tegid juttu minu komnooreks astumisest ja nüüd sõimad mind ideeliselt tagurlaseks!»

«Ära tormitse!»

«Mis tormitse — ma ei tormitse midagi. Kuid Õispuus klassivaenlast näha oleks rumal. Mees on põline tööline, on streikidest osa võtnud, on...!»

«Küll sina aga oled rabe ja tormakas. Klassivaenlane Õispuu muidugi ei ole. Aga ta on selle ideoloogilise pallasti kütkes, mis talle tsaari- ja kodanlikul ajal selga laoti. Ja seda lohistab ta ka praegu kaasa.»

«Mõtled — aga kuidas on tema paljude valusate kogemustega, need oleksid pidanud teda ju meie inimeseks kasvatama!»

«Ta on meie inimene, aga tal on kartus veres. See mõjutab.»

«Kartus?»

«Just. Ta kardab, et uuel peremehel on vana harjumused. Ta kardab, et uus peremees samuti taotleb ainult töölise väljapumpamist ja siis kõrvaleheitmist. Talle pole veel selge, et tema ise see uus peremees ongi!»

«Ja sotsialistlik võistlus?»

«Sellest võtab ta osa mitte kollektiivi, vaid enese pärast, et kindlustada oma positsiooni, et näidata, et tema on siiski veel parim. Mitte uhkuse, vaid põhjusetu kartuse pärast on Õispuu tõusnud masinatsehhi parimaks. Ometi võiks mees seda olla ka teisiti asjasse suhtudes, olla meie oma inimene.»

Liis mõtles, närides alahuult, ja noogutas vaikides pead. Siis küsis:

«Aga kuidas saaks talle selgeks teha...?»

«No nii — vaat, see ongi meie, õieti kogu masinatoa rahva ülesanne. See pole muidugi kerge, kuid seda toredam oleks, kui sellega toime tuleksime.»

«Sa mõtled kogu kollektiiviga...?»

«... peame Õispuu-taolised muidu toredad, aga oma mõtetega rappa läinud mehed õigele teele aitama. Peame nad šefluse alla võtma! Aga seda ei saa teha rabedalt ega rutakalt, sest niisugust vana kändu nagu Õispuu palja hea sõnaga ümber ei kasvata!»

6

Kolm nädalat enne oktoobripühi kutsuti Õispuu tsehhijuhataja tööruumi. Seal olid Aru ja Talve.

Vara hallistunud juuste ja haiglaselt kahvatu näoga Talve kätles vana töömeest, vaadates talle sooja ja sõbraliku pilguga silma.

«Noh — kuidas läheb? Eks teil ole vist küllaltki tegemist, masin on eakale mehele raske?» küsitles siis direktor.

Uudishimu vana Õispuu silmis asendus kohe umbusu helgiga: kas see pole nüüd viimaks tema väljapraakimine?

«Ei-noh, pole ta teab mis raske ühtigi. Eks seltsimees Aru teab, et toime on tuldud.»

«Või toime on tuldud — ahhaa!» naeris trükikoja direktor. «Muidugi on tuldud. Ja hästi, ega see mullegi teadmata ole. Aga nii peabki. Ent nüüd asja juurde. Meil tuleb Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks köidetult üle anda piltidega koguteos — kuusteist trükipoognat kriitpaberil kümnes tuhandes eksemplaris. Mis teie sellest arvate?»

«Kuusteist poognat... hm... see on sada kuuskümmend tuhat «anlaget»... hm — suur töö!»

«Tõsi. Ja aega on jäänud vaid pisut üle kahe nädala. Peame andma iga päev masinast keskmiselt kaksteist tuhat eksemplari topeltpoognaid. Asja päästaks see, kui vastu tavalist trükiksime topeltpoogna korraga. Seejuures on meil üksainus masin, mis suudab topeltpoogna kriitpaberit sisse võtta — see on «Bogatõr». Nii — mis nõu teie meile annaksite?»

Õispuu kalkuleeris kaua, pobises enese ette, võttis isegi lühikese pliiatsijupi. Mehe laup läks kiirest arvestamisest higiseks. Siis lausus ta:

«Kui paber on korralik, värv hea ja klišeede ettevalmistuse teises pressis korda teeme... siis jõuame!»

«Tubli! Koguteose trükkimise usaldan teile, Õispuu. Te mõistate — tegemist on väga suure ja sisuliselt eriti vastutusrikka teosega. Meie p e a m e andma kõige parema. See on kogu meie trükikoja kollektiivi auülesanne. Kindlustame, et teos ilmub revolutsiooni aasta-

päevaks.» Talve pidas pausi. «Nüüd aga räägime sellest, keda teile appi anda.» Ta pöördus Aru poole: «Mis sa arvad, kes veel meie «Vägilasega» toime tuleks?»

«Aga milleks seda?» sähvas Õispuu vahele. «Ma ju ise trükin!»

«Seda nüüd küll — aga töötada tuleks kahes vahetuses. Kaksteist tuhat päevas — see pole nali! Ma mõtlesin isegi kolmandast vahetusest, kui...»

«Pole siin vahetust ühtigi tarvis. Ma olen puhanud mees ja võin need kümmekond päeva ka pikemad tunnid teha,» lausus Õispuu kiiresti.

«Ei — seda ei saa lubada.»

«Aga «Bogatõri» ei tunne trükikojas keegi. Masin on kaunis riukaid täis! Tuleb mõni noor ja narrib ta juures äkki midagi ära, on lugu hoopis hullem...»

See väide oli juba mõjuv.

«Kas siis «Bogatõril» pole keegi peale Õispuu töötanud?»

«Ega ole küll,» vastas direktorile Aru.

«Hm... no tark see just pole. Igatahes ülehomme saate esimesed poognad ja — hakake pihta. Eks töö käigus vaatame, mis asjaga teeme.»

Õispuu lahkus.

«Kas sa arvad, et Kurel või mõni teine ei tuleks Õispuu masinaga vahetuses toime?» küsis Õispuu lahkumise järel Talve Arult.

«Noh, ma arvan — tuleks toime küll, aga...?»

«Mis «aga»?»

«Vaata, seda «Vägilast» nagu pisut kardetakse. Masin on tõesti keeruka konstruktsiooniga ja riukaid täis, nagu ütles Õispuu.»

«Riukaid — mis jutt see on?»

«Kord juhtus isegi kummaline lugu. Õispuu oli ühel õhtupoolikul võtnud plakati masinasse, kuid vorm jäi trükkimata, sest tööaeg lõppes ning polnud ka erilist kiiret. Õispuu oli juba lahkunud, kui äkki tuli korraldus — plakatit on kohe, veel samal päeval tarvis. No andsin siis Leetsaarele korralduse plakat läbi lasta. Mees lükkas valtsid kokku, kontrollis masina üle ja laskis käi-

ma. Korraga käis igavene mürtsak, ja esimene neljast alumisest määrdevaltsist lendas masinast välja vastu seina: Õnn, et kedagi ees polnud, «Bogatõri» valtsid on oma viisteist kilo rasked. Oleks aga valts kukkunud välja vankri tagaspidi minnes ja silindri vahele sattunud, poleks masinast muud kui hunnik vanarauda järel.»

«Tohoo lugu! Seda ma pole kuulnudki. Ja kuidas niisugune asi juhtus?»

«Tõime Õispuu kohale, see siis selgitas. Masinal on automaatne valtsisulgur ja, noh, üks sulgpolt ei töötanud hästi, jäi vahel sisse ja valts ei libisenud lukku. Õispuu muidugi teadis seda ja oskas kontrollida.»

«Mis vanamees ise lausus?»

«Oli otsekui enesest väljas. Karjus Leetsaare peale, et kas te, kuradid, ei tea, kus ma elan, et hakkate masinat lõhkuma. No-jaa — sellest ajast pole keegi julgenudki «Vägilast» puutuda.»

«Rumal lugu,» lausus Talve tsehhijuhataja tööruumist lahkudes.

*

Oktoobripühade-eelne tööpinge. Kaheksa päeva jooksul oli Õispuu andnud üheksa vormi ehk üheksakümmend tuhat eksemplari rasket trükist. See oli tõeline saavutus. Igal hommikul oli vana meister juba enne kella kuut trükikojas, kontrollis piinliku hoolega iga masinaosa, varus värvi, võttis laost paberi. Kell kuus käivitus masin, et peatuda ainult lühikeseks viivuks paberit peale võtma, kuna suure poogna tõttu ei saanud paberi vahetamist käigul toimetada.

Vana meister oli ilmselt väsinud, kuid suure tahtejõuga hoidis ta seda teistele näitamast. Eile oli Õispuu higisena laoruumi minnes end ka külmetanud ja täna oli mees imelikult uimane. Kogu trükitsehhi kollektiiv mõistis Õispuu vabatahtlikult endale võetud ülesande suurust. Meistrit aidati kõigiti, olgu siis vormi masinasse panekul või paberi vahetamisel. Kuigi Liis koos meistriga poognate allalaskmisel puhkuseta ametis oli,

ei jäänud ta siiski viivukski pealtvaatajaks, kui poogen oli läbi trükitud ja vorm tuli masinas vahetada.

Juba aitas ta silindripealse ettevalmistamisel, juba tõi värvi kohale. Algul tahtis Õispuu sellest abist vanaviisi keelduda, kuid Liis lausus otsekui käskivalt:

«Aga miks mitte — ma ju saan aidata, ja eks ka mina kuulun «Bogatõri» meeskonda.»

Sõna «meeskonda» pani vana meistri muigama ja nii talus ta nüüd juba päris hästi, kui Liis teda ühes või teises lihtsamas toimingus abistas.

Kaheteistkümnes poogen.

Masin mürises raskes rütmis. Viimane riis paberit kahanes. Viimased poognad — siis jäi «Bogatõr» seisma.

Kiiresti vorm lukust lahti ja masinast välja! Edasi kibekiire kontroll masina üle. Sel ajal toimetas Liis vormi esialgset puhastamist värvist, et rasket raami uue vormi lukustamiseks kätte saada.

Vana Õispuu ronis masina alla ja jäi sinna üsna kauaks. Minek masina alla nõudis täna kuidagi erilist pingutust ja pani hingeldama. Kui ta välja tuli, oli mehe higine nägu murepilvis, aga kellelegi ta midagi ei kõnelnud.

Varsti võeti masinasse uue poogna vorm, siis umbes poolteist tundi elvastamist ja see oli uue poogna trükkimiseks valmis. Kui «Bogatõr» uuesti käima läks, oli kell juba viis õhtul. Täna tuli vähemalt paar tuhat eksemplari läbi lasta, sest kolm tervet poognat jäi veel ja köitekoda ootas.

Masina mürin võttis täiskäigule omase metalse tooni. Õispuu käis õlikannuga ringi, olles varem kontrollinud trükise kvaliteeti. Ta peatus silindri juures ja kuulatas teraselt:

«Alles! See pagana kõlksumine on alles! Mis kuradi päralt küll . . .»

Meister uuris ja uuris, kuid juba teist päeva märgatud kõrvalheli sünnitajat ei leidnud. Mureliku näoga läks ta masina taha, uuris jälle trükipoognaid, vaatas siis teravalt masina keskosa tiirlevasse rägastikku. Korraga ta vaade teravnes, mees kummardus ettepoole. Tõusis kohe sirgu ja hüüdis Liisile:

«Pea natike kinni!»

Kiirpress seisatas. Vana Õispuu ronis uuesti masina alla, võtnud kaasa inglise võtme. Ta viibis seal oma tubli kümme minutit, tuli siis välja kätest ja näost tublisti määrdununa.

«Ära praegu veel käima lase,» lausus ta Liisile, seades ise sammud tsehhijuhataja Aru tööruumi poole. Seal see juhtuski. Äkki jäi Õispuu seisma, haaras käega kobavalt ette ja vajus raskelt põrandale.

Mehe minestus möödus kiiresti. Käitise sanitaarvalve kohale jõudes oli meister juba mõistuse juures, kuid tema higipärlites laup ning õhetav nägu rääkisid, et tegemist on tõsisema tõvega.

Asetati kraadiklaas. Palavikku oli pisut alla 39 pügala.

«Pole... midagi... läheb üle...» ümises vanamees ise.

«Kutsuge esmaabi, ja kiiresti,» käskis Õispuu kõrval põlvitav Aru.

7

«Kergekujuline kopsupõletik,» oli arst lausunud.

«Jumal hoidku — pidi see häda ka nüüd tulema!» sosistas väike hallipäine, aga kräbeda olemisega eideke.

Vanaaegne käoga kell nikerdustega kummuti kohal lõi kaksteist lööki.

Kellalöögid äratasid Õispuu kergest unetaolisest olekust. Palavikuliste silmadega vaatles ta lahtist köögiust, köögis askeldavat naist, siis viivu ümmarguse söögilaua all käppa lakkuvat kassi. Edasi peatus ta pilk kellal ja mees otsekui võpatas: kell on kaksteist!

— Juba kuus tundi oleks pidanud «Bogatõr» käima. Kolmeteistkümnes poogen oleks pidanud praegu iga hetk läbi saama, kuid tema oli siin!...

Viivu aja pärast katkestas hüüd: «Kas sa, inimene, lausa hull oled peast või!» Õispuu kiirustleva toimingu. Mees, ise veel pooliti aluspesus, kohendas saapaid jalga. Siis suruti meister otse jõuga tagasi voodisse.

«Või mul veel! Nüüd on reol kohe lausa kiire teise maailma kolimisega. Muudkui saapad jalga ja minema! Omal palavik üle kolmekümne üheksa.»

Kurja sõnelemist oli veel tükk aega, ometi paistis sellest läbi soe hoolitsev alatoon, mis aastakümneid koos elanud abieluinimeste juures kuidagi enesestmõistetavaks kasvab.

Kell pool üks koputati närviliselt uksele ja sisse tõttasid kiirest jooksust õhetavad Liis ja Kurel.

«Tere, ülemmeister! Kuidas läheb? Siin — sõbrad saatsid õunamahla ja viinamarju. No kuidas on? Ei-ei! Kätt me ei anna, tulime väljast ja õhkume külma!» hüüti kiirele pärimisele veel otsa, kui Õispuu kahele noorele kolleegile käe ulatas.

Istuti.

«Mis saab nüüd suurest raamatust?» oli Õispuu esimene küsimus.

«Jätke nüüd sellega — peaasi, saage ruttu terveks!»

«Aga oktoobripühadeks peab ju valmis olema?»

Noored vaatasid teineteisele otsa ja hakkasid naerma.

«Aga töömure on ikka esimene? Raamatuga on nõnda, et kolmeteistkümnenda poogna trükkisime täna läbi ja õhtupoolikul läheb neljateistkümnes,» ütles veel ikka naerupidav Kurel.

«Mis! Kuidamoodi?»

Vana meistri silmad olid imestusest pärani ja ta ajas end voodis küünarnukkidele.

«Ära nüüd jälle... Näe, nüüd ronib teki alt välja!» ruttas meistri ärrituse peale kohale tema hoolitsev kaasa.

Õispuu laskus tagasi padjale.

«Kes trükib?» küsis ta siis imeliku vaenuliku helgiga silmis.

Küsitletud vahetasid taas pilgu. Lõpuks kõneles Kurel:

«Algul oli nii, et mina pidin «Bogatõril» trükkimist jätkama, kuid, nagu tead, mul on piltidega brošüür ja see on samuti oktoobripühadeks lõpetada. Siis... noh, siis tegi Liis ettepaneku, et tema jätkab ja mina käin vahetevahel kontrollimas. Aru pooldas seda ja ka Talve nõustus. Nõnda et Liis praegu trükibki.»

Vana Õispuu vaade otsekui puuris ennast tüdruku silmadesse, eksis sealt teki voltidesse ja sinna jäigi.

«Nii et mind siis... polegi tarvis...» lausus ta viivu vaikimise järel.

Samas lõi aga käokell oma sumeda paugu — kell oli üks ja mõlemad külalised pidid taas töö juurde kiirustama.

Jäeti ruttavalt head aega, sooviti tervenemist, lubati homme jälle sisse joosta ja tõtatigi minema.

Kui uks juba paugatas, ajas Õispuu end voodis üles ja hõikas:

«Tiina! Kutsu...»

«Mis?...»

Õispuu näis aga kohe midagi mõtlevat ja laskus tagasi.

«Ei midagi.»

Aeg ronis pikka edasi. Elavalt kujutles Õispuu, kuidas nad nüüd võtavad neljateistkümnenda poogna masinasse, kuidas Liis, seesama blondpäine pealepanija, kelle kätte need narrid usaldasid tema masina, lukustab vormi. Kuidas ta algab elvastamist, toob paberi, annab veel silindrile ja valtsi laagritele õli. Kuidas ta siis, kui kõik on korras, lülitab voolu, annab reostaadil pinget juurde ja masin läheb käima, ühtlase mürinaga, ühtlase rütmiga... sama metalse kõlksuga silindri vasaku otsa juures...

... Klõkat... klõkat... klõkat... Iga kord, kui silinder teeb ringi ja teraskahvel haarab silindrihamba, et suurt metalltrumlit pidurdada, kostab see klõks. Õispuu kujutleb seda nii elavalt, nagu kuulataks ta praegu masina kõrval, nagu kostaks see kõlks siinsamas tema voodi päitsi juures. Ta näeb, kuidas silindrikahvli kinnituspoldi vint kulub iga kõlksuga üha lühemaks ja poldi pea ulatub ikka rohkem vastu silindri kaitset. Nii üks... viis... sada ringi, kuni ükskord ulatub suure poldi pea nii kaugele, et terasest kaitse terav äär selle kinni püüab ja polti enam kõlksatusega kohale ei suru. Raske masina hiigeljõu juures hammustab terasrant poldi pea nagu porgandiotsa maha, kahvel libiseb kohalt, haarab silindri valest paigast ja surub selle hammasrattad puruks! Õispuu nagu kuulekski juba, kuidas puruneva terase tükid laiali lendavad...

«Ei! Ei! Tiina! Tii-ina! Kohe, too kohe mu riided!»

«Hull oled või!»

Nüüd on Õispuu püsti. Ei, Tiina ei suuda teda takistada! Ta vaikis, vaikis metsiku kiivuse ja kartuse pärast, teadmisega, et andekas noor on ta kõrvale tõrjunud. Ta oli valmis oma vaikimisega purustama masina, selle kaudu ähvardama isegi noort elu! Nüüd aga tärkas tas teadmine, et see on jõle, see on kuritegu!

Ruttu talvepalitu, sall, isegi labakindad toppis hädaldav ja nuttev Tiina otsekui äkki meeletuks muutunud vanale meistrile kätte, kes tulistjalu, mingi ahastus silmis, uksest välja tõttas.

«Ütle vähemalt, kuhu sa, inimeseloom, jooksed!» hädaldas naine ukselt.

«Trükikotta!»

Neljateistkümnendast poognast jooksis masinasse paber juba teisest tuhandest, kui trükitsehhi ukse juures tekkis mingi liikumine. Seal nagu takistati kedagi ruumi tulemast, siis paiskus aga uks lahti ja keegi jooksis töötava «Bogatõri» juurde. Enne kui Liis arugi sai, mis oli õieti juhtunud, kiskus hingeldav Õispuu reostaadi kangi kinni ja surus pidurile. Masin seisatas raskelt vappudes. Nüüd jõudsid sinna ka teised eesotsas tsehhijuhataja Aruga.

«Mis lahti on?» küsis Aru.

«Silindri... kahvli... polt! Vint on maas...» lausus masinalaual istuv ja hingeldav Õispuu. Siis vaatas ta enda poole kummarduvale Liisile, nägi selle hallides silmades küsimust segunemas mõistmise ilmega, nägi kohkumist ja siis — rõõmu. Kas tõesti rõõm! Kartlikult uuris ta neiu pilku.

Ei. Ta, see tubli tüdruk, ei süüdistanud teda. Neiu haaras vana meistri käe ja lausus tasa:

«Tänan!»

8

Udu nagu oleks pugenud tänavalaternate tule ümber sooja, moodustades iga laterna all ümara kobara ja sulgedes nende valguse nii, et sellest vaevu natuke kõnniteele ulatus. Õhk oli niiske, vana Õispuu söör-

meisse tungides lõhnas imelikult, justkui kevadiselt. See oli kadrisula, mis nädalapäevad maas seisnud esimest lund nuhtles, tänava libedaks tegi ja sõiduteel laskis ümaraid tänavakive oma ninad varase lumekoore alt välja pista. Seda kõike — laternate ümber valgustatud udumügarikke, lõhnavat sula, mustendavaid tänavakive — vaatas Õispuu vastandina oma harjumusele kuidagi pealiskaudselt.

Õispuu sammus üsna pikaldasel kõnnakul trükikoja poole. Ta polnud pärast tõbe üldse palju käinud ja seepärast ei rutanud. Keha läheb kergesti soojaks, võib külmetada. Ja Tiina oli eriti kinnitanud, et läheks vähehaaval.

Juba rohkem kui kuu aega töölt eemal...

Täna ta oli närvitsenud, tõusnud vara, varem kui ehk tarviski oleks olnud. Tahtis poole kaheksa paiku trükikotta jõuda, et enne teisi masinaid vaadata. Jälle hingata seda värvilõhnalist töökojaõhku!

Siis tuli aga taas muremõte. Nagu mingi raskus ronis rinnale lämmatama: aga kui nad teda enam ei taha! Kui hülgavad, heidavad endi hulgast välja kui kahjuri? Mis ta näiteks ütleb tsehhijuhataja Arule, kui see küsib: «Miks sa, Õispuu, vana meister, ei ütelnud kohe, et silindrikahvli kinnituspolt on läbi?...»

Kui aetakse ära!... Viiskümmend aastat ausat tööd, ja nüüd see nõrkusehetk, see narr hirm, et noor võtab leiva käest ... Ei — kui aetakse ära... kuhu sa siis ikka... siis nöörijupp ja...

«Kes pagan siin konutab? — Õispuu! Poisid — vana Õispuu on tagasi!» kõlas Kureli reibas hüüd üle masinaruumi.

Keegi tõttas nagu tuulekeeris masinate vahele, kus vana meister astmelaual kössitas. Kaks tugevat kätt haaras Õispuu küünarnukkidest ja enne kui mees arugi sai, sikutati ta välja. Seal nad kahekesi olidki, sikutaja Liis ja hüüdja Kurel. Siis tulid teisedki. Suruti kätt, õnnitleti, et jälle terve, et küll on kõhnaks jäänud ja näe isegi kõrvaäärsed viimased juukseudemed lausa halliks läinud. Ega ole nali see kopsupõletik üle kuuekümnesel mehel!

«Nõnda, või oledki kohal!» lausus tagantpoolt madal hääl ja teiste vahelt tuli lagedale tsehhijuhataja Aru. Mehe uuriv vaade tungis Õispuu silmadesse ja vanale meistrile paistis äkki, nagu vaataks see temast hulga noorem mees, see, kellest räägiti kui sirgjoonelisest inimesest ja kommunistist, temale otse südamepõhja. Vaatasid nii viivu, üks uurivalt, teine pisut kartlikult ootavalt, et kas nüüd äkki küsib, et mis sa siit otsid, kahjur! Siis lausus Aru:

«Näed nüüd — ei saanud sind ka teisiti puhkusele kui tõvega. — Noh, aga kuidas nüüd läheb?» küsis ja surus oma terve vasaku käega tugevasti Õispuu kätt.

«Ütles mulle «sina»?» tõdes alles nüüd Õispuu ja midagi hõõguv-kuuma kerkis ta silmadesse, kui ta kogeles:

«Ei noh — ega tervisel pole enam häda midagi.»

«Niimoodi — eks siis tuleb tööle pihta anda, mis muud! Vaata, see su selja taga igatseb sind juba tükk aega.»

Õispuu ei taibanud kohe ja pöördus ümber.

Selja taga oli kiirpress «Bogatõr».

1951

VANA MIHKLI POISID

1

Neljakümne viiendal tulid sõjast tagasi paljud mehed, kes nelja aasta eest olid vaenlase vastu läinud. Paljudes Audruranna kalurimajades peeti siis pidupäevi.

Pootsiku Mihkli poiss ei tulnud.

Vana Mihkel istus tihti pooli suveöid uksekünnisel palja jalu ja aluspükstes — ei mallanud magama minna. Istus, kustunud piip hammaste vahel, pea norus, nagu ootaks veel vastu ööd Reinust poega värava kääksudes lehtaeda astuma, sõdurisinel seljas...

«Eks sa tule nüüd tuppa, saad sedasi veel jooksva,» torises Miili vahel tasakesi, elukaaslasele uneaega meelde tuletades. Nagu Mihkel, nii oli Miiligi oma leinad endasse peitnud, pisarad vargsi toanurgas joosta ja kuivada lasknud.

Aastad läksid ja kujundasid Mihkli, nagu kogu kalaranna inimeste elugi, uuelaadseks. Mihklist sai «Uue Tee» kolhoosi kolmanda brigaadi kalur.

Mullu sügisel lagunes Mihkli brigaad. Brigadiir Tõrva Hans suri neeruhaigusse, paar nooremat meest läksid merekooli traallaevandust õppima, naabrimees Teedu Oskar aga hakkas kolhoosis põllumeheametit pidama. Nii tuligi, et kolmandasse brigaadi ei jäänud sügisel rohkem kui Pootsiku Mihkel ja vana kalur Lüstri Kustas — poolkurt vanamees.

Kevadel kutsus kolhoosi esimees Mihkli enese juurde, pakkus istet, vaatas kaua vana kaluri tuultest vaoliseks küntud nägu. Lõpuks lausus:

«Kahekümne esimesest aastast alates hakkasime koos

merel käima. Ju sa nende pikkade aastatega peaksid kalapüügikunsti tundma paremini kui paljud teised. Mis sa arvad, kui teeme sust brigadiri?»

«Brigadiri?» Vana Mihkel kergitas kulme ja tõstis vaate põrandalt kolhoosi esimehele.

«Kas sul nooremaid siis pole?»

«Brigadiriks kõlbavad just kogenenumad,» vastas esimees.

«Esimeses ja teises brigaadis on koolist tulnud mehed, paberitega, ja nooremad. Mis sa mind nendega mesti sokutad,» torises vana Mihkel edasi. Miks torises, seda ei mõistnud vahest isegi, sest kui tõtt öelda, siis esimehe ettepanek mõneti täitis mehe põue rahuldustundega, väikese uhkusegagi. Ega brigadiri-ametit igale pakuta! Ja lõpuks oli ta ju enne kalameheks hakkamist olnud kuus aastat purjelaeval pootsmaniks, seega oli tal justkui veidi «suure mere» kogemusigi.

Ent kui ta endamisi esimehe ettepanekut arutas, puges vargsi mehe mõtetesse mingi ükskõiksuse-uss. Pures ja kiusas, et milleks sul... ja kellele? Elad samutigi päevast päeva. Oleks poiss alles, siis teine asi...

Sedaviisi ta esimehele veelgi tõrkumisi kostis, et mis ma, vanamees, kõrgemale ronin kui vana ihu kannatab. Aga ega esimehega polnud nii lihtne — oli teine harjunud oma tahtmist saama — ei jäetud seekordki Mihklit oma nukrutsemisega üksi ja rahule. Kõneles ja arutas, kuni saigi esimees vana kaluri ükskõiksusest jagu. Mihkel andis nõusoleku hakata kolmanda brigaadi juhiks ja sammus nüüd koos esimehega võrguaida poole, et tutvuda oma brigaadi meestega ja võtta vastu temale esialgseks varustuseks määratud kolm seisevnoota. Varustuse kordaseadmiseks oli ka viimane aeg, sest kalapüügihooaeg oli lähenemas ja hommikuti sõudsid mere poole luige- ja hanerivid.

Võrguaida juures askeldasid neli meest. Lähemale jõudes märkas Mihkel, et need olid noored, peaaegu koolipoisid. Kolm neist kandsid mingit vormimütsi, kuna neljandal oli peakatteks kummaliselt väike nokkmüts.

Mihkli ja esimehe juurde jõudes jätsid noormehed võrgulina lappamise ja uudistasid tulnukaid.

«Ah et juba ametis?» küsis esimees.

«Kaesime pisut väljapandud seisevnooda kalakasti, nõndasamuti huvi pärast,» vastas nokkmütsikandja, poistest ilmselt kõige vanem. Tal oli laiade põsesarnadega lahkeilmeline nägu ja kummaliselt helesinine silmapaar.

«No vaat, saage siis tuttavaks ka oma brigadiriga — meie kogenenumaid ja kangemaid kalamehi Mihkel Pootsik, ja see siin on Ants Laidre, ja need kolm noort kalandustehnikumi meest — praktikanti... Aga eks tutvustage end ise,» jätkas esimees julgustavalt.

Saanud teada, et noodsamad poisiohtu kalamehed ongi tema brigaad, muutus Mihkli ilme morniks. Ta kätles küll poisse, aga nagu muuseas, kuulamatagi, mis üks või teine oma nime ütles olevat. Mis see Turja õige arvab — puha noored jõmmid!

Pahameelelõõsk värvis kaluri parkunud näo tumedaks.

«Turja, tead, ma arvan, et sellest brigaadi-asjast peaks siiski veel nii omavahel kõnelema.»

Uurivalt kaaslast piieldes astus esimees Mihkliga rannal lebavate paatide poole, jättes noored brigaadi liikmed endamisi.

«Vana paistab morn mees olevat, nägu aina vingus peas ja iga sõna otsekui pigistab suust,» arvas pikk sinisilmaline Laidre.

«Eks näe — pidi muidu kange meretundja olema,» vastas kalandustehnikumi vormimütsi kandjaist lühim, pruunisilmaline aeglaste liigutustega Toru Peeter, ise leiba mugides. Tal oli harjumus ikka vähehaaval kuivikut mugida ja see andis ta olemusele kuidagi iseendaga rahuloleva ilme.

«Vana põrnitses meid niisuguse näoga, nagu oleksime ta aias õunavargil käinud,» arvas omalt poolt ka Avo Tross, kolmas tehnikumist tulnud poiss, tugevate näojoonte ja alalise muigega paksude huulte ümber. Siis lükkas ta vormimütsi laubale, ajas huuled mossi ja, matkides vana Mihkli rabedat kõnetooni, ütles:

«Aga, hm, sellest brigaadi-asjast peaks veel kõnelema...»

Teised pahvatasid naerma. Ei saanudki teisiti, Tross oskas alati nii osavasti matkida.

Ainult neljas, kes püünist vaikselt oli edasi uurinud, tõstis pahaselt pilgu:

«Mis te vana üle irvitate — ehk on hoopis tore taat!»

«Rahu, poisid, kui juba Volts noomima hakkab!» ütles Voldemar Kausi jutu peale Tross, aga ütles seda niisuguse tooni ja grimassiga, et pikk Laidre pidi jälle naeru turtsatama.

Sel ajal käis esimehel uue brigadiriga eemal paatide juures nähtavasti tõsine jutuajamine. See paistis mõlema mehe näoilmest. Brigadir seisis jalad harkis, käed sügaval püksitaskus, ja esimees püüdis teda, nagu poistele siia näis, milleski veenda.

Tõepoolest — kui nad poistest eemale olid jõudnud, rahmas Mihkel süngelt:

«Kuhu ma sinu arust selle nolgikarjaga peaksin minema? Poistel alles ninaalused märjad — tore brigaad! Merd narrima või!?»

Midagi selletaolist oli Turja Mihklilt oodanudki. Seepärast ei hakanud ta mehega vaidlema, laskis sellel oma rasked sõnad välja öelda, vaikis viivu ja vastas alles siis:

«Poisid on noored, jah — ja sellepärast ma just sinu peale mõtlesingi, kui nendele brigadiri otsimine oli.»

«Ah et teist säärast lolli poleks leidnud või?» sõnas Mihkel vastu.

«Neid poisse oleks võtnud iga brigaad, poistel on kalamehe-annet, aga mul oli tarvis meest, kes neist tublid kalamehed kasvatab, ja kiiresti kasvatab.»

«Või et ma pean siis su nolkidele koolimamsliks hakkama? Aga kui mõni neist merel nutma hakkab, kui kõva ilma tuleb, mis ma siis pean tegema, vitsad kaasa võtma, või piimapudeli?!»

«Mihkel, need neli poissi on kõik kommunistlikud noored, mõistad!» ütles esimees rõhutades.

«Nojah, mis siis?» raius Mihkel vastu.

«Kas see sinule midagi ei tähenda?» Esimees madaldas häält. «Neljakümne esimesel käisid oma poisiga koos kõige raskemal merel ega kurtnud, et toime ei tule.

Mäletan, kord tulite mõrdadelt kaheksapallise ilmaga, mõlemad märjad kui hülgepojad. See oli siis, kui Kustakse Mart uppus...»

Mihkli mälus elavnes too tormine hommik... Ta neelatas, tajus äkki jälle valusalt poja kaotust.

«Ja-ah! Samasugune tulipea oli su poiss, nagu need seal püüstekuuri juures. Nagu ma mäletan, oli sinu poiss ka kommunistlik noor, mis?»

Turja juttu kuulates oli Mihkli pilk pöördunud enesesse. Ta ei sõdinud enam vastu, ei öelnud ainsatki halba sõna. Ainult vaikis. Kas ei aidanud viide pojalegi, ja vanamees ütleb ära — arutas Turja endamisi?

Vanamees heitis pilgu udus auravale merele, tegi asja paadi juurde, kus leidis pragunenud laua, mis vajas tõrvataku triivimist. Nohises, käis ümber paadi, nagu poleks esimeest juures olnudki. Aga kui esimees lõpuks ütles:

«Noh, ja Kustase saaksid ka...» heitis Mihkel kiire pilgu esimehe poole, teise vilksti ikka veel kakuamilina kallal askeldavatele poistele ja kohmas:

«No — ju ma siis võtan nad...»

...Nädala pärast oli kõik korras püügi alustamiseks. Esimeste mereleminejate hulgas oli kolmas brigaad ehk Pootsiku Mihkel oma poistega, nagu teised kalurid muiates tähendasid.

2

Ilm oli sombune. Liikumatu merevesi läikis sulametallina. Eemal Tahkuranna pool võis märgata ajujää riba, mida palistas kohati läbipaistev kerge udu. Suure kalapaadi mootor seisis, ja nüüd oli merel selline kummaline vaikus, et rohkem kui kilomeetri kaugusel jääveerel lustitsevate kosklate kume kuristamine kostis selgelt meesteni mootorpaadis.

Mootorpaadi ahtrikajuti katusel seisis harkisjalu Pootsiku Mihkel ja uuris binokliga merd piki õhukese ajujää valendavat viirgu. Poisid neljakesi vaikisid. Oli küllaltki tähtis silmapilk: vana otsis seisevnooda panemise kohta.

Ega poistel vana Mihkliga jutt palju ei sobinudki. Kuigi Mihkel pärast kõnelust artelli esimehe Turjaga muutus poistega leplikumaks ja nõustus nende brigadiriks olema, jäi ta ometi sõnakehvaks ja omaette mornitsevaks.

Ja nüüd, kui brigadir otsis püünise vettepaneku kohta, ootasid poisidki vaikides, julgemata küsida, milliste märkide järgi vana head püünisepaika otsib. Äkki tuli Mihkli huulilt kirumine:

«Põrgulised, tulevad jälgima, kuhu me püüse paneme. Ise ei oska paika otsida!»

Nüüd märkasid poisidki silmapiiril tasaselt liikumas üht suuremat, teist väiksemat täppi. Seal otsis püüsekohta samuti üks mootorpaat koos slepis oleva paadiga.

Õieti olid püügikohad juba kaardi järgi brigaadidele püügitehniku poolt ette näidatud, kuid vahel mõni paatkond ei pidanud kaardikohtadest kinni — loodeti ise paremaid püügikohti leida, et siis, kui püük lahti läheb, mõnel uuel kohal saadud üllatussaagiga hiilata.

Mihkel kobis nüüd kajuti katuselt alla, lõi piibu tuhast tühjaks ja asus seda vähehaaval toppima. Saanud piibu topitud, süütas selle ja heitis koguni võrgulina peale küliti, kissitavad silmad kogu aeg piilumas horisondi poole, kus ikka veel paistsid nood kaks täppi.

«Kas me siis niipea laskma ei hakka?» küsis väike Toru ja pani uue leivakuiviku põske.

«Ei tea, kuhu sul kiire on?» sähvas vana vastu.

Poisid vahetasid pilke. Nad said aru, et vana ootab teise brigaadi kaugenemist. Ta on ilmselt otsustanud samasse ühe seisevnooda asetada, sest vastasel korral oleks ta käskinud mootori käivitada.

Varsti kadusid paadid silmapiirilt ja osutus, et poistel oli õigus. Mihkel muutus erksaks, ta käsklused olid nüüd kiired ja selged. Suur mootorpaat pandi ankrusse ja väiksem mootorpaat tõmmati liini kaudu juurde. Lähedale tulnud, võis märgata, et väiksem paat oli pardani täis pikki köisi ja ankruid. Selle püüsematerjali kuhja otsas, nagu mingi kääbus, magas kõige rahulikumat und brigaadi kuues mees Lüstri Kustas. Ka temal oli üle kuuekümne aasta turjal. Kõrvapõletik oli

mehe kuulmise üsna viletsaks teinud, seepärast ärkas ta alles jalast sikutamise peale.

«Nõh — nojah, ah, et hakkame laskma või?» oli teine kohe püsti.

«Hakkame neh!» hüüdis Mihkel vastu.

«Ega kedagi, anna siis üks poiss siia — ringtou saate neljakesigi sisse!» vastas Kustas kõva häälega, asudes käbedasti väiksemas mootorpaadis liine seadma.

Toru kobiski väiksemasse paati. Suuremas pandi mootor uuesti käima, asuti seisevnooda pealiini ehk kalurite keeles ringtoud sisse panema.

Töö käis ilma peatuseta. Ei märgatudki, et taevas oli vahepeal klaarinud ja helkis juba õhtupooliku-päikeses. Oldi higised ja väsinud.

Viimaks, kui ka kõik püünise küljeliinid olid ankrutele pingutatud ja mehed pisut hinge tagasi tõmbasid, märkas äkki Laidre, et suure paadi vööris oli veel tubli hunnik võrgulina.

«Aga mis võrgupusak see seal vööris veel on? Kõik peaks ju paigal olema?»

Esmakordselt nägid poisid nüüd brigadiri näol naeru. See aga oli kaval omaette kihistamine. Vana võttis piibu suust ja sõnas:

«Aga nüüd, poisid, lähme veel pisut karjaaia juurde tagasi. Selle võrgulina seame sinna hakkama.»

«Sinna?!»

«Sinna neh.»

Poisid ei osanudki arvata, miks vana brigadir tahtis püünise karjaaeda pikendada. Seda polnud ju seisevnootade tüüpprojektis ette nähtud.

Töö tehti sedaviisi, nagu brigadir näitas. Päike värvis merd juba loojangupunaga, kui kaks mootorpaati koduteele asusid.

«Aga sellest karjaaia-pikendamisest ei maksa teistele lobiseda. See on minu enda leiutatud asi,» kinnitas Mihkel poistele ja tardus siis jälle oma tavalisse vaikimisse.

Vana Pootsik istus mootorikajuti lael ja suitsetas. Tal oli näol enesega rahulolu ilme.

«No tont võtaks, on sel Pootsiku vanal oma poistega vast näkkamist! — Toovad oma kümme tonni jälle ära,» arutati kaldal ja hüüti:

«Hei, vana, kust sa selle räime ostsid?»

Pootsiku Mihkel reageeris kalameeste hüüetele vaid kerge piibuliigutusega. Ta oli uhke.

Ja selleks oli ka põhjust. Kui naaberpaatkonnad tõid esimese püügi saagina poolteist tonni räime, andis Pootsiku brigaad kaks ja pool. Kui teised andsid nüüd, suurpüügi ajal, neli ja viis tonni — andis tema kuus, isegi kaheksa tonni.

Vana Pootsik ainult kihistas naerda, ja kui temalt kalaõnne üle päriti, lausus ta vahel:

«Ah et õnne või — mina aga mõtlen, et kalaga on sedasi, et teda peab oskama püüda, vaat mis!»

Kord tuli paadi juurde kolhoosi esimees Turja. Vaatas, kuidas vana Pootsik paati veega uhas, seda kalalimast puhastades, ja küsis:

«Noh, kus su poisid siis on?»

Vana lõi ämbri kolksudes nurka, vaatas vilksti esimeest, siis urahtas:

«Putitavad mootorit.»

Nagu Pootsiku sõnade kinnituseks tuli mootoriruumi luugile Laidre, nägu õliga määrdunud.

«Käes, vana!» hüüdis poiss.

Vana lükkas mütsi kuklasse.

«Noh?»

«Mootoripea tihend on nässus.»

Kohe kobis mootoriruumist ka väike Toru ja tema järel Kausi, hoides käes mootori purunenud tihendit.

«Ah sa tuline jutt! Kust põrgu me nüüd õhtuks uue saame!» kirus Pootsiku taat. «Räim ei kannata. Kas ei saaks teist paati, Turja?»

Esimees vangutas pead:

«Kellelt sa nüüd, kalajooksu ajal . . .»

«Pidage, poisid, ma arvan, et me sellest siiski ise üle saame,» ütles Kausi, viivu mõtelnud.

«Kuidas?» hüüdsid poisid.

«Mul on kodus asbesti ja õhukest vaskplekki. Teeme ise tihendi — asi see teha!»

Mootoriruum suleti ja poisid, õlised nagu nad olid, kiirustasid vana mootoritihendit kaasa võttes minema.

Turja vaatas poistele järele, müksas siis Pootsikut küünarnukist:

«Noh, kuidas on — poisid?»

Pootsik tegi asja nina nuusata, vidutas silmi ja lausus:

«Nojah — Kausi, jah, tunneb päris hästi mootorit. Sellest poisist saab asja.»

«Aga teised — merehaigeks ei jää, mis?»

Pootsik kuulis esimehe toonis naeru. Ja läks ka tema vuntsides nägu muigele. Aga ta ei andnud veel järele:

«Noh, eks nad nüüd poole mehe eest ole kah!»

Sedasi jutt seekord jäigi. Aga Turja sai aru, et Pootsiku suhtumises poistesse on paljugi muutunud.

Teised asetasid just paigale mootori viimaseid mutreid, kui Tross märkas, et Mihkel Pootsik hakkas kuidagi abitult kajuti äärest kinni ja vajus köiepuntrale. Tross hüüdis poisid üles.

Vana Pootsiku nägu oli hall, otsmik kaetud tihedate higipiiskadega. Läks minut või enamgi, kui brigadir silmad avas. Kohe taipas ta oma olukorda. Ta tahtis püsti rapsata, kuid suutis end vaevu teiste abil ja paadi külje vastu toetudes üles ajada.

«Vaata, kus näru . . . kukkusin hunnikusse . . .» lausus ta sosinal.

«See sul juba mitmes kord — peaksid minema polikliinikusse või nädalapäevadeks koju jääma,» arvas Voldemar Kausi tõsise ilmega. «Oota, ma juhatan sulle tubli arsti, mul on üles kirjutatud,» — ja poiss hakkas märkmikku otsima.

Kausi teadis kõigest, ja kui ta midagi oli unustanud, mida küsiti, leidis ta küsimusele kohe vastuse oma mahukast, põuetaskusse peidetud märkmikust.

Nüüd oli brigadir pisut toibunud ja kuivatas rätiga higist pärlendavat laupa.

«Võib-olla lähme koos polikliinikusse?» tegi Kausi arsti juurde minekust veel kord juttu, olles arsti nime leidnud.

«Kirevasele oma arstidega!» urahtas selle peale järsult Pootsik. «Põle mina... nende abi eluajal vajanud, põle mul neid ka vanul päevil tarvis. Ja mis te minuta merel peale hakkate? Või arvate, et olete juba valmis meremehed?»

«Püünised on sees — nõutamisega saame ka viiekesi hakkama, ja eks Lüstri Kustas ole ka kogemustega mees...» õiendas oma alatist kuivikut mugides väike Toru.

«Ah või lahti tahate saada! Vana Pootsik pani teile püünised ja püügipaiga korda, ja nüüd näitate, mida võite, minu arvel!»

See oli lausutud juba üsna kurja tooniga ja Mihkel ronis paadist kaile. Ta surus mütsi uuesti oma hallile juuksekahlule ja hakkas linna poole minema.

Poisid vaatasid vanale vaikides järele, neil kõigil oli tema sõnadest äärmiselt halb enesetunne. Süüdistada neid tema kasutamises!

«Vana on ahne või... kardab leivast lahti saada,» arvas Laidre.

«Ära liialda. Ja lõpuks — eks meie hea teenistus oleneski palju tema kogemustest,» lausus Kausi.

«Ja teate mis, poisid! Mulle näib, et meie brigaadi tänavuse edu nõks ei olene üksi kalapüügi-paigast. Ma olen asja pisut uurinud — pange tähele, nõks on selles ülejäänud võrguaias, mis me vana õpetuse järgi nooda karjaaiale juurde panime,» seletas Toru mõtliku ilmega.

«Aias?»

«Just sessamas.»

«Hm. Pikendasime kumbagi aiatiiba kaheteistkümne meetri võrra... Tähendab, räim ei liigu tihkelt vastu ringtou liini, vaid ujub laiemalt, keerutades, ja seepärast haarab laiem karjaaed rohkem. Tõesti, sul võib õigus olla,» arutas ka Kausi, võttis taskust märkmiku ja asus siis midagi arvutama.

«Jaa, mehed! Aga teate ka, mida ma arvutasin?»

«Noh?»

«Seda, kui palju oleks meie kolhoos riigile kala roh-

kem andnud, kui me kuu aega tagasi oleksime selle nõksu õpetanud kogu kolhoosi rahvale.»

«Jah, kuid vana, mäletate, käskis suu pidada,» ütles Laidre, meenutades esimest püügipäeva.

«Vana — jaa... Siiski, ma arvan, et räägime asjast kolhoosi esimehele, mis te mõtlete?» küsis Kausi.

«Räägime!»

Sellel õhtupoolikul ootasid poisid asjata vana brigadiri linnast tagasi, et sõita koduranda. Pootsiku Mihklit ei tulnud. Poisid pidasid nõu poolkurdi Lüstri Kustasega ja otsustasid ootama jääda, et sõita brigadiri tagasi tulles otse merele, kodus käimata.

«Vana kukkus vist pummeldama,» arvas Tross, kaval ilme näol.

«Jäta rumalus, vana ei joo. Ma helistan kolhoosi esimehele ja siis, ma arvan, lähme vana otsima haiglast,» arvas Kausi.

4

Arst ei tahtnud üldse kuuldagi, et need neli kalasaabastes ja kalast lehkavat meest läheksid haigla palatisse.

«Ta tuli alles meelemärkusele — see ei tule kõne allagi!» ütles ta.

Alles siis, kui õde tuli ja rääkis, et haige nõuab tungivalt oma riideid ja veesaapaid, et ta on väga rahutu ja palavik tõuseb, nõustus arst sellega, et üks poistest kolmeks minutiks pääseb haige juurde.

Vana Mihkel lamas halli näoga, palavik silmades. Ta hingas õhku ahmides, näis, nagu võitleks ta üha lämbumisega.

Ka arst ja õde tulid Kausiga kaasa, keda poistest ainukesena lubati haiget külastada.

Arsti nähes muutus haige ilme kurjaks.

«Andke mu asjad! Põle mul häda ühti nii palju. On tarvis varsti... merele minna.»

«Rahustuge, muidu tuleb uuesti palavik. Olete ju arukas mees. Teil on suhkruhaigus — nagu arvasin, tegime analüüsi. Esialgu peate arvestama, et puhkate meil paar nädalat,» rääkis arst rahulikult.

«Paar nädalat! Siis hakkab räim juba läbi saama. Ei, ei saa.» Mees tahtis uuesti tõusma hakata.

«Taat, oota nüüd, ära rabista!»

Sõna «taat» tõi äkki haige silmisse kummalise ilme, ta peatus küünarnukkidele toetudes.

«Taat, oota pisut, peame plaani,» kordas Kausi oma tavalisel rahulikul viisil.

Momendiks unus Mihkli meelest haiglatuba ja haigus, unus räimepüük. Ta oli jälle omas kodus, eit ketramas ahju ees, tema pusimas mõrravitste painutamisel akna ääres... Ja siis läheb uks lahti ning pikk ruugejuukseline poiss tormab tuppa.

«Taat! Sooniku jões haug juba mängib!» hüüab poiss, kelle tugevast kongus ninast ja suurtest kulmukühmudest võis otsekohe tunda Mihklit ennast. Rein, tema Reinust poiss...

Kümme aastat või enamgi on nüüd sellest, kui poiss läks. Sellest ajast pole teda keegi kunagi enam taadiks hüüdnud.

Haigevoodi ees seisjad ei mõistnud, mis sündis vanas kaluris. Nad nägid ainult, et mees rahunes, et tema vaade selgines, tuli kuskilt kaugelt tagasi siia, haigla palatisse.

Mehe krobeline käsi püüdis voodi ees seisva noore kaluri tugeva käe. Siis ta kõneles.

«Nojah, poisid. Paistab, et brigadir peab siia väheks ajaks ankrusse jääma... Aga — kus on teised?» küsis haige äkki.

«Väljas.»

«Tulgu siia!» käskis ta rangelt.

Õde vaatas arstile abiotsivalt, see noogutas pead.

Ja kui kõik olid koos, rääkis vana Pootsik tõsiselt: «Poisid! Täna lähete üksi merele, võib-olla ma veel mõni päev... ei saa tulla... Aga — seda, mis ma õpetasin, hoidke oma teada. Mäletate?»

Poiste pilgud ristusid, nad vaikisid.

«Saate hakkama... Ja Kausi võiks olla brigadiri asemel. Võõrast... ärge võtke. Mõistate?»

Poiste lahkudes raskenes haige olukord uuesti.

Ometi tõi täielik abitusetunne mehesse mingi rahulikkuse. Võib-olla ta peabki nüüd minema... Kellel oleks temast kahju? Eit nutaks — see oleks vist ainuke leinaja. Kellele on teda tarvis? Ei kellelegi. Poisid, need on neljakesi... Noh, kui nad arukalt püüavad, jäävad esimeste hulka... Jaah... meri, meri!...

Äkki tõusis Mihkli rinda niisugune kurbuselöösk, et vesi kippus silma. Kuidas nad hommikuti lähevad merele... noodamärgid... kajakaparv püünise kohal ennustab, et kala on tublisti...

Ja siis tagasisõit — paadid pardavitsani raskes lastis. «Hei, kes sealt tulevad?» küsitakse.

Tema, Pootsik, tuleb oma poistega...

Ei, Mihkel ei taha veel surra. Ta tahaks kas või ainult kord veel poistega kaasa sõites vaadata, kuidas räim noodas rahutult voogab, kuidas nad tagasi sõidavad. Ei, poistel on teda veel vaja. Veel paremini võib püüda, kui ainult proovida uut viisi, kui rakendada kõiki tema kavatsusi...

5

Üle ranna kivise sääre puhus visa ja vinge tuul. Seetegi mere rahutuks ja seisevnooda nõutamine võttis poistel tublisti tegemist. Poisid neljakesi lappasid võrgulina, kuna Lüstri Kustas ammutas võrgust suure kahvaga kala, kallates räime helkivat ja siplevat massi üle poordi paati.

Juba valutasid Kustase õlad pingutusest, ka poistel ponnistusid kaelalihased. Niisuguse saagiga on iga mees paadis hädavajalik, ja Mihkli puudumine andis end tunda.

«Täna tühjaks... ei saagi,» sõnas Toru hingeldades.

«Mis — meh?» küsitles Kustas kõrva ette ajades ja piskuks kalaammutamises vahet tehes.

«Jääb muist merre!» hüüdis nüüd Toru kõvasti.

«Ju vist jääb,» kinnitas Kustas.

«Lollus, välja tõmbame kõik!» hüüdis Laidre teiste jutu vahele.

«Ma arvan, et jätame, aitab!» sõnas äkki Kausi, lükkas laubale tekkinud higist nõretavad juuksed tagasi ja laskis lahti võrgulinast.

Kustas jäi äraootavale seisukohale.

Sel ajal rapsas tugev laine vastu paadivööri, kastis poisid ja vanamehe üle tubli annuse veega. See sundis teistegi silmad merele, mis vahepeal oli lainet kergitanud.

Tross raputas vee oma õlikuuelt, ise õnnelikult naerdes, nagu oleks lainemäng pakkunud talle erilist lõbu.

«Ahoi, vennad! Kalad paati, ja kiiresti, muidu saame varsti rohkem vett kaela, kui meeldib!»

Toru nühkis käsi vastu tormikuube, et kuidagi kuivemalt ammutada pintsaku taskust kuivikuid. Pani kuiviku põske, tõstis kulme ja lausus aeglaselt:

«Ajame veel kalu sisse, siis sõidame kõigega põhja — niigi last selle mere jaoks kõva!»

«Jah, teeme klaariks — ja tagasi!» käskis Kausi nüüd lühidalt, ja ta toonis oli otsustavust. Oli nii kujunenud, et iga päev tekkinud küsimustes ütles nüüd Kausi alati otsustava sõna.

Räimed kaeti puldaniga. Slepipaadi ots lasti pikalt järele, ja mootor hakkas popsuma.

Torm tugevnes. Vabalt üle lahe lendav tuul surus terava lühikese laine üles. Raskes lastis paadid ei tõusnud lainega kaasa ja pahin pahina järel viskas laine üle vööri.

Trossi lustakus oli äkki kuskile kadunud, ta silmades võis nüüd märgata isegi ehmatust. Ka Laidre vaikis. Kausi hoidis roolipinni, suu tugevasti kokku surutud.

Äkki tuli Toru pea mootoriruumist nähtavale. Ta tavaline rahu oli kadunud.

«Mis te passite seal! Vesi tuleb juba mootorisse!»

Käsku polnud tarvis. Kiiresti kui oravad olid Tross ja Laidre pumba juures.

Kausi vaatas tagasi. Ka Kustas oli teise pumba juures ametis. Kuigi slepipaat ajas nina üles ja neelas nii vett vähem, lõi laine vist sealgi üle.

«Vesi on ikka masinas!» kõlas uuesti alt. Võis juba silmaga märgata, et paat istus sügavamalt vees.

Tuul vilistas ja nüüd hakkas ka vihma sadama.

Näost tilkudes tuli Tross Kausi juurde.

«Vajume sedasi — mis nüüd!?»

«Veel kaks kilomeetrit, siis saame maa varju. Pange aga pumbale pihta!»

«Laidre arvas — kui viskaks kalu üle?»

Kausi vaatas kaaslase näkku.

«Veel ei viska. Pumbake!»

Jälle pumbati vaheldumisi, hingeldades, vahetevahel piiludes halli lainet. Meri näitas esmakordselt sel püügihooajal oma ähvardavat nägu ja poisid tundsid äkki, kui suur puudus oli siiski vanast kogenud brigadirist.

Tuul tõusis veelgi, kuid õnneks mõjus juba rand, kustpoolt raju puhus. Laine jäi märgatavalt lühemaks. Kui nad ranna ligidale jõudsid, möirgas juba 6—7-palline torm. Raske paat surus end vastu tuult ja liikus aeglaselt sadamasilda. Alles siis, kui Laidre köieotsaga sillale hüppas, jättis Tross järele vee pumpamise ja langes väsinult laadungit katvale puldanile.

«Aga... läbi tulime!» lausus Kausi õlgu väristades, nagu oleks vabanenud hiiglaraskuse alt.

Kaldale minnes oli poiste samm asjalikum ja raskem — nad tundsid endid nüüd tõeliste kaluritena.

Sel ajal närvitses Mihkel haiglavoodis ja vaatas aknale rabisevat vihma.

«Kui need kollanokad nüüd lastiga selle ilma kätte jäävad? Ei märka õigel ajal tulema hakata ja... laine matab paadi.»

Ta tuletas meelde poisse üksikult, kuidas nad algul olid saamatud, kuidas aga siis vilusid, muutusid tõsisteks abilisteks. Too paksuhuuleline Tross oma naljatamisega... Vahel oli temagi poisi tegusid salaja naernud. Siis too pikk Laidre... Poisil olevat vana ema toita. Tõsine Kausi ja väike Toru...

Vaimusilma ees nägi ta, kuidas poiste alus tormis ära vajub, kuidas nad lainetega püüavad heidelda ja siis kaovad.

«Puuh!» puhkis Mihkel selle mõtte juures. Rebis siis ägedalt õe kutsumiseks seatud kella.

Õde tuli jooksusammul.

«Mis... halb või?»

«Minul — pole viga. Aga palun telefoneerige kohe, number sada seitse. Küsige esimees Turjat. Küsige, ütelge, et Pootsik küsib, et kus on . . . » Mihkel mõtles hetke, et keda ta siis õieti küsida laseb.

«Küsige, et Pootsik tahab teada saada — kus on praegu ta poisid.»

Õde tegi üllatunud näo, kuid Mihkli ilme oli nii kuri ja käskiv, et naine viivu seisatamise järel läkski arsti tuppa.

Mihklile olid ootuse viis-kuus minutit vist ühed rängemad selle haiguse jooksul.

Siis tuli õde.

«See esimees, Turja, laseb öelda, et poisid lossivad räimi.»

«Ooh — teie . . . krantsid!» ohkas Mihkel ja vajus tagasi asemele.

6

Vana brigadir jäi kauemaks haiglasse, kui arvati. Läks nädal, teine, kolmas . . .

Igal nädalal külastamise ajal tulid haiglasse neli noormeest. Siis pidid Pootsiku poisid oma «vanale» kõnelema, kuidas jookseb räim, kas suur suvi hakkab juba peale, et peaks mõtlema püüniste väljavõtmisele, kuidas on poistel plaani täitmisega ja kuidas läheb teistel brigaadidel.

Vana kalur kuulas ahnelt poiste juttu.

Viimasel korral võis ta külalisi juba istudes vastu võtta. Ta hakkas oma olukorraga leppima, leppima ka selle teadmisega, et tegelikust kalameheametist tuleb tal loobuda. Ta peab saama insuliinisüste ja hoiduma raskest füüsilisest tööst.

Teadmine, et ta peab loobuma kalurikutsest, täitis vana Pootsiku algul küll meeleheitega. Alles pikkamisi toibus ta. Eriti rahunes ta pärast seda, kui artelli esimees teda oli külastanud ja maininud, et ega temasugusel kalapüügi eriala tundjal tööpuudust tule ja et mootor-kalapüügijaamades on kohti, kus töö pole füüsiline, nagu püügitehnikud, püügimeistrid jne.

Viimasel poiste külastusel tuli Mihklil kogeda paar üllatust. Poisid esitasid Mihklile küsimuse, et mis tema arvab, kui seisevnooda karjaaeda veelgi pikendada. Suurem hulk kala ujub ikka veel kaugemalt mööda.

«Õige, see on õige,» kiitis Mihkel.

«Nojah, pidasime nõu ka esimehega. Esitasime proovimise andmed ja esimees arvas, et teeme veel enne kevadpüügi lõppu kaks seisevnoota katseliselt ümber. Ja kui proovipüük tagajärgi annab, siis võiksid ka teised brigaadid oma seisevnootade «pootsiku-konksusid» veelgi pikendada.»

«Mis teised brigaadid? Mis konksud?» tõusis taat üllatudes püsti.

«Noh, kogu rand hakkas neid sinu karjaaia-pikendusi hüüdma «pootsiku-konksudeks». Tänu neile saime tänavu kogu artelliga varem plaani täis kui mullu. «Pootsiku-konksudega» seisevnoot püüab kolmandiku võrra kala rohkem kui endine. Oleksime unustanud — selle leiutuse eest on sind esitatud koguni ministeeriumile premeerimiseks.»

«Tähendab, kogu rand püüab minu moodi?»

«Kogu rand.»

«Nojah . . .» Mihkel istus, näol mõtlik ilme. Temas võitlesid vana harjumus ja teadmine, et tema tööst on kogu rannal kasu. Tähendab, poisid, krantsid, rääkisid siiski teistele!

Poisid ootasid hinge kinni pidades, kas vana hakkab pahandama, et tema püügisaladus on nüüd kogu ranna kasutada.

Tükk aega oli vaikne. Mihkel näis endamisi aru pidavat, siis tuli ta silmadesse muie ja ta häälest kõlas selge uhkusenoot, kui ta lõpuks ütles:

«Ah või pootsiku-konksud — kus leidsid aga nime! Nojah.»

Aga kohe tuli Mihklil kogeda veel teinegi üllatus.

«Kas sa, vana, ei teeks peaarsti kaudu volituse. Siis toome sulle artelli kontorist su palgaosa välja.»

«Mis palgaosa?»

«Noh, brigadiri-tasu. Meie täitsime kuuplaani kolmsada ja kuuskümmend protsenti. Nii et raha saab sedasi, et võta kartulikott manu,» teatas Tross uhkelt.

«Mis tasu mina? Ei, jätke lori! Tasu saavad need, kes püüdsid.»

«Just-just. Ja tead, kes püüdsid, meile ja kogu rannale?»

«Teie püüdsite,» raius Mihkel vastu.

«Meie ja ka «pootsiku-konksud». Nii et ära tõrgu ja tee volitus!» ütles brigadiri asetäitja Kausi.

*

Sügisel rakendas merepüügijaam püügitehnikute käsutusse kiire merekindla mootorpaadi. Paat käis püüke kontrollimas, uusi püügikohti otsimas ja uusi püüniseid katsetamas.

Uhke siniseks värvitud püügitehnikute paat valmistus just traallaevade juurde sõitma ja kajutis arutas vana püügitehnik noorema, hiljuti koolist tulnuga, et kas mitte sõita üle Tibrika madalike, et teha kindlaks, kas seal pole räimeparvi, kui motorist hüüdis alla:

«Juba Tibrika mehed tulevad!»

«Soo-oh!» üllatusid mõlemad püügitehnikud ja kiirustasid kajutist.

Eemalt lähenesid kaks mootorpaati. Paadid ujusid peaaegu pardavitsani vees, märkides, et tuuakse rasket kalalasti.

Vanem püügitehnik tundis kohe paadid ja nende ahtrikajutitel mütsiga viipavad mehed.

«Nojah, need paadid lubasid üleeile Tibrikale minna räime proovima. Olin meestega koos. Nähtavasti on Tibrikal räime paksult — paadid on üsna uppumas. Vaata, kus nobedad, tegid meie töö ära ja napsasid veel missuguse saagi!»

«On õige lastis jah. Kust mehed need kanged pealehakkajad on?» küsis noor püügitehnik.

«Need või?» vastas motorist. «Noh, need on ju Pootsiku poisid, rannas ühed kangemad.»

Noor kergitas üllatudes kulme.

«Pootsiku poisid? Ega ometi mitte teie pojad, seltsimees Pootsik?»

Vanem püügitehnik Mihkel Pootsik võttis piibu suust ja vastas muiates:

«Eks nad, need noored kogu siinses rannas, olegi puha nagu minu oma pojad selles kalapüügi-asjanduses.»

Läks siis aeglaselt paadi käilakajuti katusele ja viipas piibuga möödasõitvaile noortele kaluritele, kes neljakesi raskes lastis paatidelt oma endist brigadiri tervitasid.

1954

LÕHEKÜTID

1

Kiiratsi on suvituskoht. Avara lahe sopis kobaras ümber jõesuudme sadakond maja. Kiiratsile tuleb suviti sadu puhkajaid. Jõe uhtmete tõttu on mererand siin lausa valge liiv. Ka jõgi ise meelitab suvitajaid oma käärude ja põlise männimetsaga kõrgetel kallastel. Sügisepoole jääb Kiiratsil vaikseks. Puhkajad pöörduvad linna tagasi. Alatiselt elavad siin ainult lähedase sovhoosi töötajad ja mõned linnaäärse vabriku inimesed. Peamiselt väikestes individuaalelamutes, aga ka üksikutes kommunaalosakonna majades.

Ühe suurema maja allkorral on väikese perekonna eluase. Korter koosneb ahtakesest esikust, ühest suurest ja teisest väiksemast — kööktoast. Kööktoa keskel on vahariidega kaetud laud, nurgas köögikapp, seina ääres paar tooli. Vahariidega kaetud laual rinnutab väike heledapäine poiss. Ta on põlvili toolil ja uurib hoolega pildiraamatut. Poiss on aastat neli vana.

«Ema, kas isa toob mulle auto, niisuguse, nagu siin raamatus?» pöördub väike lugeja äkki ema poole ja ta pruunides silmades elab põnevus.

«Tule, peseme nüüd käed! — Kui hea laps oled, siis toob,» kiirustab väheldane blond naine. Ta tahab bussiga veel enne linna jõuda, kui turg lõpeb, seepärast kiirustab. Poissi on tarvis pesta ja riidessepanekul abistada, väljast tuleb veel paar pesuhilpu kuivamast ära võtta. Aga buss väljub Kiiratsilt juba paarikümne minuti pärast.

Järsku katkeb naise kiirustamine. Ta üllatunud pilk peatub ootamatult avanenud uksel.

«Isa tuli!» kõlab nüüd poisilt ja kribinal-krabinal tullakse laualt maha, et vastu joosta uksel seisvale, mütsi ja seljakotti käes hoidvale isale.

«Juulius — sina! Nüüd, nädala sees, mis juhtus?» hüüatab naine. Aga kohe tuleb ta pilku mõistmine. Nagu enda küsimusele vastates noogutab ta peaga. Nad elavad Juuliusega koos juba kaksteist aastat, ja peaaegu igal aastal on kordunud seesama.

Võib-olla märkab Juulius naise huulte ümber valukurdu, sellele vaatamata, et see püüab mehe kojutuleku üle poolvägisi näkku manada rõõmu. Aga väike Jaan on juba isa põlvedel ja Annel on hea meel, et nüüd Juulius vahest ehk ei pane tähele, kuidas ta enesesse püüab peita muret, mida tekitab mehe kojutulek.

Anne ei sõida nüüd linna ja isa kojutuleku tõttu pääseb väikemees ka näopesemisest. Poiss hullab põrandal põlvitava isaga, ühe käega selle kaelast kinni hoides, teises käes on tal plekist auto. Isa siiski tõi.

Anne askeldab köögipoolel. Ta on teinud tule pliidi alla ja koorib kartuleid, pildudes neid pesukaussi pliidi nurgal. Ta koorib masinlikult, pilk mitte midagi märkavalt pliidiraual, kuhu kaussi sulpsatavad kartulid ja paiskavad veepritsmed, mis kuumal pliidil kohe muutuvad auruks.

Mullu tuli Juulius samuti septembri lõpul. Tal oli hea lukussepa-koht, kuid nagu tänavugi heitis mees käega tööle, isegi kohale, tingis tööandjaga tülli minnes kuidagi lõpparve välja ja tuli.

«Ma ei saa, naisukene. Lihtsalt ei saa. Ja pane tähele, tänavu tuleb hea kala-aasta!»

Loodetud kalarikkus jäi möödunud aastal tulemata. Küll tõi aga mehe kalastamiskirg ka Annele tuhat muret ja murekest kaasa. Tuli unetuid öid, mida tõi kartus mehe elu pärast, kui see tormiga oli läinud jõesuudme karidele võrke päästma, ja tuli vahel piinelda veel teistlaadi hirmu käeski, kujutledes, kuidas mees nagu varas röövpüügil saadud kaladega kalakaitse-inspektorite eest põgenes.

Lõhe jõkketuleku ajal oli Juulius tihti öid magamata. Ta külmetas ja närvitses, muutus pahuraks, otse kisendas päeval naise ja lapse peale, kui püük öösel oli ebaõnnestunud. Mees kõhnus, ja vahel kartis Anne, et Juulius võib ülepingutusest hulluda. Ometi aga sai õhtuti vaevalt pimeneda, kui Juulius haaras jälle võrgud ja läks, et jätkata ohtlikku lõhepüüki jõesuudme karidel. See salajane püük toimus ajal, kui lõhe tuli kudema ja seda tohiti püüda ainult kalakasvatuse vajadusteks.

Juulius Reinapit huvitas ainult lõhe püüdmine. Mis püütud kalast sai, see otsekui ei läinudki talle korda. Vahel jäi kalu ka oma tarvidusest üle. Siis pidi kalu müütama Anne, kandes neid kompsus linna ja käies tuttavate pool pakkumas, sest mehe kalastamiskirg tõi majja rahapuuduse. Kalade müütamine oli esiteks alandav ja teiseks tõi kaasa alatise hirmu sattuda spekuleerimise pärast miilitsaorganite kätte.

Juuliuse kalapüügikirg oli vana. See sai alguse juba tema nooruses, kodanlikul ajal.

Kui elupõlise kaluri Reinapi Villemi lesk pärast mehe uppumist oma alaealise pojaga Kiiratsile kolis, oli sellel elukoha muutmisel tagamõte. Linna lähedal sai naine vabrikus tööd ja lootis nii poisi kasvatada maismaameheks. Meri oli Liisu Reinapilt nõudnud liiga palju — mõne aastaga mehe ja vanema poja elu. Juuliust ei tohtinud meri enam saada, sellepärast pandigi kolmeteistaastane poiss linna lukussepaks õppima.

Kuid lukussepa-amet ei andnud poisile pikalt leiba. Saanud vaevalt ameti selgeks, lasti ta kohalt lahti — tööpuudus. Nõnda, töötuna, ehmataski poeg ühel sügisööl vana kalurileske esimeste omapüütud lõhedega. Poiss oli pööningult lagedale kookinud paar isast jäänud võrku. Küllap püügikirg oli tal veres.

«Issand, Juulius, käisid merel?» halises vana ema.

«Ei käinud — jõelt püüdsin. Katsu linnas ära müüa,» tähendas öisest askeldusest väsinud Juulius.

«Jõelt! Jumalukene, see on ju keelatud. Kukud kinni — kust see trahviraha võetakse!»

Muidugi teadis Juulius, et Kiiratsi jõelt tohtisid ainult linna rahatuusad lõhet püüda. Nemad olid jõe rentnikud. Teiste kalapüügihimuliste tõkestamiseks oli palgatud

mitu jõevahti. Aga noormehe ilme oli trotslik, lõug lükkus ette, kui ta läbi hammaste surus:

«Kuradile — mul on sama suur õigus kui härradel! Kas nemad kalu kasvatavad?»

Varsti suri kalurilesk ja ta poja sai ikkagi meri — Juulius läks laevale kütjaks.

Elu on teinud vahepeal läbi suuri muudatusi.

Meremehe-amet ei köitnud Juuliust kaua. Sõda viis temagi rindeteele. Pärast tagasitulekut pidas mees mitutki töökohta. Aga vanalt Villemilt oli kalapüügikirg otsekui mürk poja verre jäänud ja see nõudis nüüdki oma osa.

Ka Kiiratsil oli palju muutunud. Nõukogude võimu kehtestamise järel hakati jõel kalakasvatust arendama. Sel ajal polnud aga Juulius ainuke kohalikest inimestest, kes rikkus kalakaitse-määrusi. Teisigi kippus jõele keelatud vilja maitsma. Riiklik kalakaitse-inspektorgi ei olnud nende silmis muud kui jõevaht, keda tuli tüssata, keda pettes püüda lõhet küttida oli mingi tore hasartmäng.

2

Kalakaitse-vaneminspektor Torni sinistes silmades on väsimus. Seda õhkub kogu tema olemusest, ta silmaalused on tursunud, laubal on teravad kurrud, ja kui ta astub, vajub ta pikk kuju kuidagi küüru. Kell on seitse õhtul ja Mart Torn tõuseb, nagu oleks teda keegi diivanilt tukastamast üles raputanud. Ometi liikus naine toas kogu aeg sussides ja ema käsu kohaselt mängisid mõlemad poisid kõrvaltoas tasa kui hiired, ainult sosinal teineteisega kõneldes. Kalakaitse-vaneminspektor Mart Torn peab oma ametit juba ligi kümmekond aastat. Eriti väsitab see amet kahel sügiskuul, septembris ja oktoobris, mil jõgedesse tulevad kudema lõhe ja forell. Sel ajal tuleb kaitsta nende kalade kudemist, aga ühtlasi hoolitseda ka selle eest, et kalakasvatusmajad saaksid küllaldaselt kalamarja ja -niiska kalamaimude kasvatamiseks.

Torn kummardub aknast vaatama juba hahetavat ilma. Aknale rabistab vihma ja niinepuu lehti õues nagu rebiks sada hoolimatut kätt.

«Ikka tuulab?» sõnab mees pead raputades.

Nädalapäevi juba kobrutab valge vahukrae Kiiratsi jõe suudme karide ümber ja murdlaine kohab eriti öösiti, kostab tuulemühinast üle.

«Ikka! — Hoidku tänavu seda ilma, muudkui tormab ja tormab! Mis saab nõnda küll viljast?» õhkab naine.

«Ja-jah, viljapeksu teeb raskeks. Ka minul tuleb oma viljaga raskusi,» vastab Mart.

Torn surub huuled trotslikult kokku. Ta on vähese kõnega isegi kodus, ometi jääb temast sõbralik mulje. Võib-olla sellest, et ta silmis on alatiselt naeruhelk.

Nii tunneb naine Marti juba kakskümmend aastat. Ta tunneb tema tähendamisi kõnet, oskab isegi tema vaikimisest seda välja lugeda, mis mees ütlemata jätab. Sellepärast teabki naine, mis mees mõtleb nüüd oma vilja all. Ta mõtleb, et torm takistab lõhe püüki kalakasvatusmajadele. See omakorda tähendab, et marjakogumise plaani ähvardab nurjumine. Viie aasta pärast, kui õnnestunud kudu ja maimude aretamise puhul tuleks meie kaldavette sadu tonne vääriskala, tuleb ainult üksikuid kalu. Milline kahju rahvamajandusele! Ja kes peab vastutama? Muidugi Kalakasvatusvalitsus.

See kõik vajutab pika mehe ilmesse veel tugevama murepitseri. Kiiratsil autost rajuilma väljudes ei tunne ta isegi külma ning märkab nooremat inspektorit alles siis, kui too teda varrukast sakutab.

Torn noogutab peaga tervituseks ja küsib tavalisel kombel:

«Noh, mis sa ütled?»

Nooreminspektor Laurine on vastandina Tornile lühike ja tüsedusele kalduv. Ta kannab prille, ja on kummaline, et mees läbi nende midagi näeb, sest prilliklaasidel nõretab vihm. Ometi näeb Laurine alati hästi, ta märkab isegi seda, mis tavalisel inimesel tormises öös silmagi ei hakka.

«Ma arvan, täna tuleb tegemist. Kümmekond minutit tagasi vajus üks paat vaikselt kärestikkude poole. Ka liikus üks ‚kinnine auto metsavahelisel teel kuidagi aegapidi edasi ja jälle tagasi. Nähtavasti kavatseb mõni kamp noodaga jõele minna.»

«Nii. Aga kuidas oli meie meestel?»
«Õhtul mõrdadele minna ei saanud. Meri on kõva. Jääb ainult püük jõel. Päeva jooksul saadi sumpa üks emakala.»
«Ainult üks! Ja-ah!» ohkab Torn.
«Siis veel sulle üks uudis — Reinap on kohal!»
«Reinap! — Tähendab, mees ei jäta ametit.»
«Ei see jäta. Mullu oleksime ikka pidanud kohtu kätte andma, kui ta meile pihku jäi. Mis see administratiivtrahv! Näed, maksis ära ja irvitab näkku. Ja ega Reinapit uuesti nii kergesti ei taba — tunneb Kiiratsit paremini kui meie oma taskut!»
Laurisel ei unune see, et kui neil möödunud aastal peale vaevarikast valvamist õnnestus Kiiratsi jõe kavalam ja vilunum röövpüüdja tabada, oli Torn liiga leebelt mehesse suhtunud ja talle ainult rahatrahvi määranud. Küllap tingis Torni heasüdamlikkuse eelmise aasta juhtum. Nimelt oli Reinap ühe sügistormi ajal, kui kolhoosi mootorpaat lahel mootoririkke tõttu avariisse jäi, end julgelt pakkunud vabatahtlikuks, et kalureile teise mootoriga appi minna. Tänu Reinapi meremehevilumusele päästeti tollal abitu mootorpaat, kus koos kaluritega oli ka saarelt koju sõitev Torn. Sellest ajast hindas Torn Reinapit kui meremeest ja tundis mehe vastu mingit erilist sümpaatiat, vaatamata tema nõrkusele kippuda öösiti jõele lõhet varitsema. Reinap erines juhuslikest keelatud ajal kalapüüdjatest ka sellega, et ta oli tubli kalur. See jässakas mustajuukseline mees tundis kalapüüki niisama põhjalikult kui mõni kutseline kalamees, eriti aga lõhede eluviisi.
Mäletas Laurine ka neid kordi, kus Torn Reinapit otse raevukalt oli kirunud, — siis, kui mees inspektoreid ninapidi vedades kaladega nende käest oli pagenud.
Üksikud elektrilaternad Kiiratsi asulas levitavad sajuilmast vaevu läbitungivat valgust. Mõlemad inspektorid peatuvad viivuks sillal. Ainult üsna lähedal seletab silm kalda ja metsa piirjooni, kaugemal kaob kõik sajuhämusse. Kohalik inimene teab, kuhupoole vastuvoolu üles keerab sügisvetes paisunud jõgi ja kus taamal tuulehoogude rütmis oma sahinat paisutab või kahandab jõekalda männimets, võõras vaevalt.

Torn astub pikal, nõtkuval sammul rinnakust alla jõe madalale uhtmaale. Seal, leppade vahel, vilgub üksik tulesilm. Tulele lähenemisel otsekui astuvad ööst esile jõekaldale ehitatud maja piirjooned.

Siin asub Kalakaitse ja Kalakasvatuse Valitsuse marjakogumispunkt. Samas vaieritega kaldale kinnitatult on jões viis pikka laudkasti nagu suurt röövloomapuuri. Need on sugukala-sumbad, kuhu hakatakse juba oktoobri algpäevil kalakasvatuse tarbeks koguma kudekalu. Eraldi sumpadesse pannakse isa- ja emakalad. Suured kalad ujuvad oma ninadega vastu sumbalaudu tonksides, kuni saabub marjavõtmise aeg. Ajuti muutuvad kalad rahutuks. Kui mõni neist oma võimsa sabalöögiga katset teeb vanglat purustada, paiskub sumbavarbade vahelt lausa veesammas üles.

Torn armastab oma tööd. Esimene käik igal tööretkel ongi tal siia sumbakastide juurde. Alati päritleb ta sumbavalvurit, kas tema hoolealustest pole mõni end vastu sumbakasti laudu vigastanud või kas kalad pole liialt rahutud, tehes nii üksteisele häda.

Tänavu käib Torn tõsise murega sumpade juures, sest kalu on saadud ainult kümmekond. Nende püüki takistab torm. Jõkke tormivarju pääsenud üksikuid lõhesid aga kipuvad püüdma mõned röövkalurid, kes ei hooli kehtivaist kalapüügi-eeskirjadest.

Enne kontrollretkele minekut istuvad Torn ja Laurine sumbavalvuri majakeses küdeva pliidi ees. Torn vaikib ja suitsetab, Laurine kõneleb. Ta räägib arvamustest tänavuse marjakalapüügi õnnestumise kohta, räägib tormist ja sellest, et lepinglased-kalurid peaksid rohkem püünistega riskides siiski katsetama merelt püüda, — kui ei saa mõrdadega, miks siis mitte kaproonvõrkudega.

Torni häirib Laurise targutus. Sellest paistab noorema inspektori kogemustevähesus. Torn mudib suitsuotsa vastu pliidiust ära, topib selle siis tuhakoldesse, tõuseb raskelt ja, nagu kaaslase jutu peale käega lüües, lausub:

«Mis mõte on kaproonvõrkudel tormis! Ega meil pole vaja tingimata kala püüda — meil on tarvis elusat kala. Kaproonvõrgus sureb lõhe tormiga paari tunni jooksul.»

Laurisel on piinlik, et ta oma ennatlikkuses esitas

läbimõtlemata ettepaneku. Mehed vaikivad viivu. Siis on ukse taga kuulda kobistamist.

Tuleb vana sumbavalvur Tanel Surju. Raputab veepiisku oma immutatud puldanist tormikuuelt, pühib käega üle vihmast-nõretava näo ja üht silma kissitades sosistab, nagu kardaks pealtkuulajaid:

«Jõesuudmele pandi kaks verku!»

«Suudmele!?»

«Jah. Pikad vergud, kaldast kaldani.»

«Kurat — säärase ilma ja lainega! On aga inimestel tahtmist,» kirub Laurine.

«Kuidas sa märkasid?» küsib nüüd ka Torn.

«Ah-haa — ma tundsin juba oma luudest, et tänase ilmaga sinna pannakse. Tuul keeras põhja — täna tuleb kala sisse,» lausub vana kalavalvur vastuseks.

«Kes see võiks olla?» arutab Laurine.

«Äi ma seda tea ühti. Pime oll! Üks veike paat pani,» vastab nüüd põiklevalt Surju.

Torn vaatab uurivalt jässakat taati. Kummaline mees on too ligi seitsmekümne-aastane sumbavalvur. Torn ei kahtle, et mees teab kõik, mis öösel Kiiratsi jõe suudme ümber sünnib. Ja ometi ta vaikib, kuigi on ise igal sügisel kalakaitse teenistuses. Sumbavalvurina on mees kohusetruu, tihti annab ka inspektoreile väärtuslikke teateid, eriti kui mõni röövpüüdja julgeb võrguga jõe täiesti kinni panna, aga kes röövpüügiga tegeleb, sellest ei lausu ta iial sõnagi.

«Pime oll', kiss seal oll' — ei näind,» on kõik, mis vanalt Surjult seesuguse küsimuse kohta kuuleb.

Kui Torn kord Surju taati usutledes püüab teda rohkem kalakaitsetööle ergutada ja märgib, et inspektoreid abistades võib mees preemiatki saada, läheb taat kurjaks:

«Äi pole mul neid kopikaid tarvis, mis inimese püüdmise eest makstakse!»

«Kuid röövpüüdja on ju varas.»

Taadi silmad muutuvad kummaliselt uduseks.

«Mis ta nüüd varas... Eks kalad ole ka jumala loomad... Aga jõge kinni panna küll ei tohi, vaat seda ma ütlen! Kala peab üles ka saama!» käratab taat viimaks pahaselt. Tõmbub aga siis tagasi nagu tigu karpi ega kõnele enam sellel teemal.

Torn ja Laurine väljuvad. Vihmane öö otsekui lööb silmad pimedaks, märjad lepaoksad kriimustavad meeste nägusid, kui nad mööda kaldavõsa silla poole astuvad. Sillalt jõesuudme poole vaadates ei märka inspektorid midagi kahtlast. Sajuhoogude vaheajal valendab kaugemal, suudme karidel murdlaine. Ja kuskil seal vaevalt pool kilomeetrit sillast, otse kalakaitseonni lähedal, on üks jultunud röövpüüdja jõe kahe võrguga sulgenud.

Inspektorid seisatavad viivu sillapostide varjus kaldanõlvakul. Torn vaatab randmekella: juba pool üksteist. Kas nad tõesti sumbavalvuri onnis nii kaua aega viitsid!

Sillal on kuulda astumist. Keegi tuleb teiselt poolt keset silda, seisatab seal, siis astub edasi.

«Kummaline jalutaja, peaaegu südaöösel?» sosistab Laurine.

«Tss!» vastab Torn.

Nüüd on kummargil kuju märjas vattkuues ja kiprimütsis jõudnud meeste kohale siinpool jõge ja tuleb neid märkamata kaldanõlvakule. Hele valgusjuga Torni elektrilambist lõikub läbi pimeduse. Mees tõstab käe silmadele varjuks ja jääb küljega inspektorite poole seisma.

«Kurat, kes seal vilgutab!» käratab ta siis, ja tulevalgel välguvad ta raevukad silmad.

«Reinap!» hüüavad mõlemad inspektorid nagu ühest suust.

«Mis te siin teete?» küsib kiiresti Reinapile vastu astunud Laurine. Torn läheneb pikkamisi.

Nüüd muutub küsitletu ilme irooniliseks, ta surub mõlemad käed tasku ja sülitab lirtsatades.

«Ah mis mina teen? Huvitab või? Vaat, kogun luulevaimu — ma olen viimasel ajal luuletama hakanud. Ja täna sihande ilus öö. Teie muidugi olete ka luuletajad,» sõnab mees mesise tooniga.

Torn ei lase end Reinapi pilkest eksitada. Ta astub mehele päris ligi, rääkides nagu tavaliselt tasa.

«Sa oled siis jälle Kiiratsil. Ei jäta vana kommet?»

Reinap kehitab õlgu.

«Ma pole midagi teinud. Ja kus ma peaksin siis olema — ma elan ju siin.»

«Aga kes täna väikse paadiga jõesuudmel käis?»
Reinapi silmad kissituvad, neisse ilmub jällegi raev.
«Eks püüdnud mind kinni, kui ma jõel olin.»
«Ega sa püüdmata pole veel jäänud,» salvab Laurine vahele.
Reinap naerab mürgiselt, tõmbub siis kössi ja kiirustab minema.
«Võib olla, et see võrkudega seal polnudki Reinap,» kõhkleb Laurine.
«Oota sa seda, et Reinap öösel väljas «luulevaimu» kogub,» vastab Torn.
«Noh, lähme siis, traalime võrgud välja,» kärsiskleb Laurine.
«Nii — traalime võrgud, aga mees paneb homme uued sisse. Oleks tarvis mees võrkudelt kätte saada, vaat mis.»
«Siis tuleb passida.»
«Aga kas sa arvad, et Reinap ei passi?» küsib Torn vastu.
Möödub pool tundi ja silla varjus kössitavail inspektoreil hakkab külm. Äkki nagu ärkab Laurine.
«Vaata — seal!» näitab nooreminspektor jõekäänule umbes pool kilomeetrit ülalpool silda.
Torngi on juba märganud. Seal vilksatas paar korda tuli, ja otse keset jõge. Läheb viivuke aega, ja tuli välgub uuesti, nüüd juba kaldal, ja kustub jälle kohe.
Laurine vaatab Tornile otsa.
«Noodamehed?»
Torn noogutab.
«Mis me nüüd . . . ?»
«Läki!» ütleb Torn lühidalt.
«Aga Reinap?»
«Arvab, et oleme siin . . . »
Vaikselt kaovad mehed kaldalepistikku.
Jõekääru kohal varjab rannamännik tuule, see kohiseb ainult ülal männiladvus. Jõe äärde jõudes ei leia nad ühtegi elusolevust, siin on jõgi eriti vaikne.
«Ootame, ehk on kuskil varjul,» teeb Laurine ettepaneku.
Oodatakse ligi tund aega, röövpüüdjaid pole näha ega kuulda. Kui inspektorid viimaks uuesti jõesuudme poole longivad, kohtavad nad silla käsipuule nõjatuvat Reina-

pit. Mees pahvib suitsu, sülitab siis paberossi suust ja küsib, endal irvitus silmis:

«Noh, saite noodamehed kätte või?»

Inspektorid mööduvad vastamata. Alles onni sooja minnes urahtab Torn:

«Jälle tõmbas alt.»

«Välgutas enne jõekäärus tuld, siis hiilis tagasi, võttis võrgud välja,» nendib ka Laurine vihaselt.

3

Eile sai Juulius kaks kümnekilolist lõhet. Ja neist saadud raha mõjul lõi Annegi enesele petliku kujutluse sellest, et nüüd hakkab ehk iga päev kalu saama. Tänane öö oli rahulikum, merel hõljus väsinult vana laine ja karil polnud enam vahust koorumist. Kell üksteist õhtul laskis Reinap võrgud vette. Kell pool kaks olid mõlemad võrgud juba Torni jalgade ees kalakaitse mootorpaadis. Reinapit ennast ei tabatud ka sel ööl, küll saadi aga üleval kärestikkude all kätte neljaliikmeline salk noodaga püüdjaid, kellest üks osutus koguni kohaliku külanõukogu esimeheks.

«Me ju ainult spordi pärast . . .» püüdis see väita.

«Röövpüük ja sport ei sobi ühe mütsi alla,» lausus Torn kuivalt, kui nad püüdjatelt nooda ära võtsid ja nende dokumente uurisid.

Sõna «röövpüük» ajas esimehe aga lausa kurjaks.

«Kui me selle väikese noodaga mõne kala kinni püüame, siis nimetate te seda röövpüügiks, mis häirib kalade kudemist. Aga kui teie mõni nädal tagasi, just päev enne keeluaja algust lubasite «Majaka» artellil jõesuudmesse tormivarju tulnud lõhet suure merenoodaga tsentnerite viisi püüda, kas see polnud röövpüük?»

Külanõukogu esimehe poolt esitatud väide oli õige ja Tornil lõid kõrvalehed õhetama. Kalakaitsevalitsus oli teinud vea, kui andis artellile loa juba kudemiseks kogunenud lõhet nii kudemispaiga lähedal püüda, kuigi keeluaeg ei olnud veel alanud. Teadagi mõjus säärane püük, mis oli tingitud määruste puudulikkusest, peale otsese kahjutegemise kala kudule ka kohalikke elanikke demo-

raliseerivalt. Ja nähtavasti räägiti sellest juba kaugemalgi.

«Jah, «Majaka» meeste püük oli meie suur viga, see on õigus. Seda rohkem peame tänavu jõkke tulevat vähest lõhet praegu kudeajal kaitsma. Ja seda vähem on teil õigus keeluajal püüda, eriti teil, seltsimees külanõukogu esimees!»

Torni rangelt, kuid rahulikult lausutud sõnad tekitasid omakorda piinlikkusetunde külanõukogu esimehes. Mees esitas nüüd vaikides oma dokumendi ja tal oli ilmselt häbi.

Möödub nädal ja see on Kiiratsi jõel suhteliselt vaikne. Lepingukalurid on saanud kätte kümmekond marjakala, mis on plaanist ainult väike osake, ja seepärast pole Torni tuju kuigi roosiline. Jõel käib ikka veel tasahiljukesi röövpüük. Saadakse signaale, et linnas on müüdud värsket keelukala. Kuid vaatamata kalakaitse-inspektorite magamata öödele jäävad püüdjad tabamata.

Nädalapäevad vaikne olnud ilm muutub jälle rajuseks. Tuul puistab koos vihmaga lumelobjakat alla ja kõrgematele liivaluidetele püsima jäänud lumi märgib, et temperatuur on jäätumise piiril.

Kiirustades parandab Juulius Reinap lõhevõrku. Viimane torm on seda tublisti käristanud ja peent, aga sitket merekõntsa täis uhtunud. Terve päeva on ta võrgu kallal ametis. Ta silmad on paistes võrgusõlmede vahtimisest ja magamata öödest punased. Võrku parandades istub mees ahtakese köögi põrandal. Põrand on täis merekõntsa, niidiotsi ja pori, mis koos kalasoomustega ja õhus hõljuva kalalima lõhnaga jätavad väikesest köögist räpase mulje. Anne ei julge meest töös segada, vaatab ainult vilksamisi ukse vahelt. Juulius on närviline, ta vastused Anne mõnele küsimusele paisuvad kiiresti vihapurseteks, nagu oleks naine süüdi, et mehe püüki on viimastel päevadel jälginud ebaõnn, et võrgud peale selle ainukese, mida mees praegu kiiruga parandab, kalakaitse-inspektorite poolt ära võeti.

Annel on oma mure: laps on haige, kaebab valu kõhus. Anne on teinud juba kõik, mis oskas: pannud kõhule kuumi pudeleid, andnud enne tipranapsi, siis kummeleid; kuid väike oksendas kõik välja. Nüüd õhtu eel jäi laps magama, pisikesel roosataval laubal vaevapisarad.

Annele paistab, nagu jookseksid täna õhtul kõik teed umbe. Ta tahtis mehe käest nõu küsida, et kas mitte viia poiss õhtuse bussiga linna polikliinikusse. Kuid just siis laps uinus. Praegu aga ei julge naine meest enam häirida, vaid istub hämaras toas lapse juures ja kuulatab selle hingamist.

. . . . Ei, sedaviisi enam edasi ei lähe. Aastad on küllalt õpetanud. Kui poisil homme parem on, viib ta lapse õe juurde ja läheb tagasi tööle — ainult Juuliuse peale ei saa loota.

Vahepeal on pimenenud. Kiiratsilt linna enam bussi ei lähe, sest aeg on hiline. Aknaluukide kallal kolistav tuul räägib paisuvast rajuilmast, ja Anne ei tahaks kuidagi, et Juulius täna võrgule läheb.

Mees aga kolistabki juba võrgu metallrõngastega, neid sülle korjates.

«Juulius — sa lähed!?»

«No ja mis siis?»

«Poiss on haige!»

Köögis jääb viivuks vaikseks, siis tuleb videvikus toauksel nähtavale Juuliuse habetunud nägu. Mees kuulatab:

«Magab ju?»

«Jäi magama, aga vaata, otsaesine on vaesekesel märg. Parem, kui sa ehk täna ei läheks — ega sest püügist . . . Lähen homme tööle.»

«Jälle sa virised! Juba jälle sa virised! Tööle! Vaata, kui saan täna mõnikümmend kilo . . . Pole sul tarvis kuskile minna . . . »

«Juulius — mul on vaevalt bussisõidu raha järel.»

«Kes sind käskis raisata.»

Mees läheb ja naine tunneb, et kurgus nagu pigistaks miski. Muidugi oli tema süüdi, et laskis end mehe illusioonidest ahvatleda ja ostis viimaste rublade eest poisile mantli, lootuses, et järgmise öö püük toob uut kala ja raha. Saaki ei andnud aga ei järgmine öö ega ka ülejärgmine. Ja Juulius muutub üha närvilisemaks.

Anne tunneb ka teistsugust Juuliust. Heatujulist ja hoolitsevat. Selline on ta siis, kui ta kuskil töötab. Tuleb alati kohe pärast tööd koju, ei joo, on poisiga nii tore . . .

Juuliuse võtab vastu sügisene öö, vihmane ja tuuline. Mees tõmbub riietesse tunginud külmast küüru, surub siis kartulikoti sisse keeratud lõhevõrgu kaenlasse ja läheb ettevaatlikult ringi piiludes jõe poole. Nüüd on ta jälle kurikuulus Reinap, kalakaitse-inspektorite nuhtlus ja kangeim Kiiratsi öine lõhekütt.

Vana kalmistu kohal teeb jõgi kääru, seal jookseb jõkke oja, mille suudmes asub Reinapi väike sõudepaat.

Sellega piki kaldaäärt ettevaatlikult liikudes, ikka nii, et kalda vari paadi endasse võtab, et aer tullis ühtki kolksatust ei tee, laskub Reinap jõesuu poole. Mehel tuleb kohe kõige raskemast kohast üle saada. Teisel pool jõge asub siin kalakaitse-onn, jões on sumbad ning seal istub akna juures või onniesisel ööd ja päevad läbi vana sumbavalvur Surju.

Surju muidugi teab Reinapi käikudest. Surju tunneb kõiki, kes öösiti keelatud püüki harrastavad. Ta ei kaeba aga ühegi püüdja peale. Kuid kummaline vanamees ei luba ka võrkudega jõesuuet sulgeda. Kes seda julgeb teha, see ei saa kunagi kindel olla, et ta võrk hommikuks kadunud ei ole. Ka seda teavad öised püüdjad.

Läheb mõni neist vana Surju käest ääri-veeri mööda midagi võrgu kadumise kohta pärima, nohiseb vanamees ainult ja lausub tavaliselt:

«Eks so enda ahnus seda teind... Pansid kogu jõesuudme kinni ja kalu tuli nenna paelu sisse, et veid vergu minema.»

Nüüd on sõudjal hädaohtlik koht ületatud. Inspektorid pole linnast veel nähtavasti tulnud ja vana Surju tukub üksi onnis.

Reinap sõuab vaikselt. Tuul on pöördunud pisut läände ja üle paadi vasaku ääre viskab terav laine sõudjale veepritsmeid. Sajus on väike vaheaeg ja Juulius, lõpetanud sõudmise, arutab võrgu kotist välja. Seob siis kiirustades võrgupaela otsa ankrukivi, asetab ritta korjatud võrgurõngad jalgade juurde, korgid aga seab järjestikku paadi äärele.

Üksipäini võrgulaskmine tuulise ilmaga on raske ülesanne ja sellega saab hakkama ainult vilunud kalur. Siin tuleb kõigepealt paati aerudega õieti külgtuules hoida, samal ajal edasi sõuda ja võrgu rõngaid ning

korke ettevaatlikult üle poordi heita. Paar korda ähvardab võrk sassi minna. Mees kirub. Ometi saab ta ülesandega hakkama. Peaaegu jõe teise kalda ääres heidab ta üle poordi viimase ankrukivi ja see kaob sulpsuga vette. Püünis on vees, sulgedes täiesti jõesuudme.

Juulius viib paadi kõrkjaisse ja surub selle seal aeruga kõrge pillirootuti sisse, nii et eemaltvaatajale mehest ega paadist midagi ei paista. Ta paneb aerud käest ja istub paadipingile, tõmmates soojalisaks ümber õlgade võrgukoti. Täna jääb ta võrgu juurde valvama. Esiteks sellepärast, et kohe võrk otsapidi välja sikutada, kui silla alt kalakaitse-mootorpaat nähtavale ilmub, teiseks sellepärast, et ta kavatseb kala võrku sattudes juurde sõuda ja selle kohapeal võrgus nuiaga uimastada. Reinapi viimane võrk on väga peenest niidist ja tormiga võib kala nõrgast püünisest eriti kergesti välja rabelda.

Aeg venib. Mees paadis on kössi tõmbunud. Esialgne külmatunne kaob ja pikapeale hakkab soegi, sest kõrkjad varjavad tuule ja vihmasadu näib hoopis lakkavat. Juulius on lõpetanud pihus hoitud suitsu, on sulgenud silmad ja tardunud olekusse, mis on kuskil une ja ärkveloleku vahepeal. Üleväsimus tingib niisuguse tukastuse. Ta näeb und, ühtlasi aga tajub pooleldi ka kõike enda ümber toimuvat. Tähelepanu uduneb siiski varsti.

Unes viirastub Juuliusele poisi nägu kodus voodis. Lapse nägu unepildis on jube, ta silmad on suletud, otsaesisel pärlendab higi, ta on kuidagi pundunud, niisugune, nagu oli mullu jõkke uppunud poisikese nägu. Poja ja uppunu nägu sulavad tukastaja unenäos ühte. Siis hakkab see nägu kaugenema. Juulius karjatab ja haarab unes oma poja järele.

Selle juures on ta sõudepingilt maha kukkumas, tunneb äkki külma ja on korraga täiesti ärkvel.

Kähku lükkab mees pea kõrkjate vahelt välja, uurides pingsalt jõge. Kõik näib olevat vaikne, isegi tuul on järele andnud, ainult murrud kohisevad endiselt.

Siis käib jõel kümmekond meetrit Reinapi varjukohast eemal tugev laksatus. See otse elektriseerib mehe paadis. Lõhe on võrgus! Kiirustades lükkab ta paadi lahtisesse vette, haarab aerud, enne kobamisi veendunud, et

kalavõtmiskonks ja uimastamisnui on käepärast. Juhtub seal olema ligi paarikümne-kilone isalõhe, pole kättesaamine naljaasi.

Paari aerutõmbega on mees kohal, kus vee alla kadunud võrgukorgid näitavad, et siin on kala end võrku mässinud ja selle sügavusse kiskunud. Vilunud liigutusega paneb Juulius aerud käest, haarab võrgunööri ja tõmbab ennast nööripidi kala poole. Võrgunööris on tunda tugevaid tõmbeid ja Juulius võtab nuia. Ta kavatseb kala enne võrgust väljavõtmist uimastada, sest elusalt paati tõmmatud suur kala peksab ja lõhub nii, et võib kaluri reeta.

Nüüd on kala veepinnal ja suur emalõhe võtab hoogu uueks sööstuks. Jääb ainult mõni sekund kalale uimastava löögi andmiseks, enne kui see uuesti rabelema hakkab. Kala uimastamisega vees tuleb toime ainult täiesti vilunud käega röövpüüdja. Juulius tõstab nuia löögiks.

«Pea! Oota natuke! Ära löö!» hüütakse korraga sellesama roopuhma tagant, kus Juulius oma paadiga varjul oli, ja hele valgusevihk haarab tõstetud nuiaga Reinapi ja paadi.

«Tule kaldale!» kõlab uuesti Reinapile nii tuttav hääl. See on kalakaitse-inspektor Torn.

Juulius laseb võrgunööri käest lahti ja tahab haarata aerud.

«Ära torma! Laurine on teisel kaldal. Sa ei pääse kuskile!» reageerib sellele kohe rahuliku häälega Torn.

Peagi käivitatakse silla juures mootorpaat ja kui see on sündmuskohale tulnud, võetakse Juuliusele kuuluv võrk jõest välja. Võrgus on kaks suurt emalõhet. Need asetatakse ettevaatlikult mootorpaadiga kaasa toodud eluskala transportimise sumpa.

Juulius Reinap seisab kaldal Torni kõrval. Ta ei lausu sõnagi. Äkki tunneb ta endas kogu magamata ööde väsimust, tülpimust kõigest. Tal on äkki soov olla siit kaugel eemal, olla jälle oma ehitajate brigaadi juures või ükspuha kus.

Siis aga meenub mehele kodu, haige poiss. Tuleb meelde, et kalakaitse-mootorpaadis on tema viimane võrk! Pime viha on kaluri silmades, kui ta pilk Tornil peatub. Ta suured käed tõmbuvad rusikaisse.

Torn vaatab Reinapile silma ja mõistab, et ta ees seisev jässakas mees võiks teda praegu isegi lüüa.

Aga ka Torn on vihane. Pole nali tormistel öödel siin jõe ääres kalakudet kaitsta. Ta peaaegu ütleks Reinapile teravusi. Ometi taltsutab ta ennast ja sõnab ainult:

«Homme ennelõunal tulge minu juurde Kalakasvatusvalitsusse. Teeme protokolli.»

Sõna protokoll lõikub Reinapile tajju. See nagu alles märgistab, et tal Torni isikus on tegemist seadusega, ja mees neelatab. Nüüd on tal selge, mis järgneb: protokoll, ja seekord kindlasti kohus ning . . . ning üks aasta vabadusekaotust!

Juulius Reinap seisab hetke sõnatuna, siis läheb ta omapärasel nõtkuval sammul, otsekui külma eest küüru hoides minema. Ja öö haarab otsekohe mehe enesesse, nagu oleks ta kalakaitse-inspektorite eest astunud kuskile eesriide taha.

«Nii! Noh, sellest kaabakast oleme lahti! Nüüd ta enam ei pääse — seekord on trellid!» ei suuda Laurine loobuda rõõmustamast, nagu oleksid nad äsja sooritanud kangelasteo.

Need sõnad kutsuvad Tornis Laurine vastu esile mingi protesti. Rahuldus temas, et tabas ammu jälitatud röövkaluri, seguneb tundega, nagu oleks äsja juhtunud midagi päris ebameeldivat, ja see teeb Torni kärsituks. Ta mõistab, et Reinapi kinnivõtmine on küll õige, aga kas lahendab see olukorra Kiiratsil? Ei lahenda. Tornile meenuvad mitmed juhtumid, kus röövpüüdjad samuti tabati, kuid nende ühiskondliku positsiooni pärast lasti neil minna ainult noomitusega, suhtuti neisse leebelt. Reinapi vastu tahab Laurine aga suunata seadust täie teravusega. Teadmine, et see tal nüüd võimalik on, valmistab mehele heameelt. Seesama aga segab Torni. See on kuidagi ebaaus. Kalapüük keeluajal on ju eksimus sotsialistliku vara vastu, kuid sellel nagu salaküttimiselgi paistab juures olevat mingi vabandav argument, nagu ajaks inimest lõhejahile samasugune igandlik, kodanlikust ajast pärinev kihk, mis ajab salaküttimiselegi. See lööb ajuti välja ning seda ei saa korraga kaotada mingi määrusega, vaid seda peab nagu haigust ravima. Kõige selle pärast ei rõõmusta Torn Reinapi

tabamise üle. Temas tekib koguni midagi süütunde taolist. Reinap on oma olemuselt lihtsameelne. Kahtlemata on tema silmaring väga piiratud. Nende teiste suhtes, kellest mõnedki on eesmisel ühiskondlikul positsioonil, kuid samuti lasksid end püügikirest keelatud teole ahvatleda, seda vabandust ei ole.

Sellepärast pakitseb Tornis rahulolematus.

«Mis sa muretsed! Sul on säärane ilme, nagu oleksime meie süüdi, aga Reinap puhas poiss. Ja peaksime nüüd piinlikkust tundma, et mehe tabasime?» küsib Laurine, kellele ei jää märkamata kolleegi halb tuju.

«Ja võib olla, et olemegi meie süüdi. Meie peame inimesi kasvatama nendele endile kuuluvate kalarikkuste eest hoolitsema. Meie peame neid veenma, et nad ise on meie järvede ja jõgede peremehed. Siis kaob keelatud püük. Aga vist teeme oma tööd kehvalt. Reinapi vangipanek röövpüüki veel ei kaota!» lausub Torn raskelt.

4

Toa aknast lõikub öösse valgusejuga. See tähendab, et Anne on üleval. Juulius kobib esikusse. Anne avab ukse.

«Ometi kord sa tuled!» hüüab naine. Tal on juuksesalk näole langenud, silmad hirmu täis. Juulius näeb, et naine on nutnud. Ja järsku pigistab miski mehe rinda, ta süda hakkab kiiresti taguma. Kuskilt teiste mõtete tagant pääseb esile mõte: «Poiss! Poisiga on midagi juhtunud!»

Naist kõrvale lükates tormab Juulius tuppa, nagu ta on, porine ja märg.

Poiss on väikesest voodist välja tõstetud ja lamab nende vanapärases nikerdustega abieluvoodis. Ta vähkreb ning ta viltukiskuvailt huultelt kostab mõttetuid sõnu. Laps sonib.

«Juulius, jumalapärast, mis me teeme?»

Juulius põlvitab voodi ette. Poisi laup mehe niiske pihu all on palav nagu hõõguv rauatükk. Voodi ees toolil on kraadiklaas ja Juulius näeb, et see näitab palavikku üle 40°.

Siis raevub Juulius.

«Mis sa ootasid! — Helistanud kohe linna kiirabisse!»
«Ei saa, — käisin juba pritsimajas, käisin ka postil. Õhtune torm on vist liini ära lõhkunud!»
Väljapääsu otsivad mõtted tormavad Juuliuse peas. Linna üksteist kilomeetrit. Minna sovhoosist hobust otsima — sinna on kaks kilomeetrit. Autot?! . . .
Autot?!
Äkki rahmab mees püsti. On üks auto! Isegi mitte kaugel siit, jõe kaldal, poolraagus leppade varjus kössitava onni kõrval — kalakaitse-inspektorite ametimasin.
Anne ei saa aru, kuhu Juulius tormab. Ta näeb ainult mehe ehmunud silmi, millega see sonivat poissi vaatab, enne kui kaob ukse taha.
Torn ja Laurine istuvad onnis küdeva pliidi ees, kui uks lahti kistakse. Lävel on Juulius Reinap. Tal ei ole mütsi peas, ta näole tikuvad uuest sajuhoost märjad juuksed, ta silmis on metsikust.
«Täis lakkunud enese,» sosistab Laurine Tornile. Ta arvab, et Reinap on oma sissekukkumise meeleheites pudelist abi otsinud ja tuleb nüüd viinajulgusel õiendama. Inspektorid tõusevad, et võimalikku rünnakut tõrjuda. Reinap on kuulus ka oma kergete käte poolest — eriti joobnuna.
Reinap neelatab, paistab, nagu oleks ta kaotanud kõnevõime. Siis surub enesest kuidagi ragisevalt:
«Autot! Palun teie autot!»
«Mis lollust sa ajad!» käratab Laurine.
«Poiss, laps on suremas. Viige ruttu linna, palun!»
Torn puurib vaate jooksust alles hingeldavale, käega uksepiidalt tuge otsivale mehele.
«Räägid sa tõtt?» küsib ta siis vaikselt.
«Ja sina muidugi kohe uskuma — mees on ju täis!» raiub Laurine põlglikult vastu.
«Seltsimees Torn . . . tulge, palun, seekord. Homme tehke minuga mis tahate . . .! Tulge!»
Reinap on Torni varrukast kinni haaranud, ja otse veab meest auto poole.
Torn kõhkleb hetke, siis läheb.
«Oota, ma tulen kaasa. Äkki tahab sinuga arveid õiendada!» kahtlustab Laurine.
Mõne minuti pärast seisab Torn Reinapite toas. Ta on

siin varemgi käinud. See oli mullu, kui koostas mehele esimese protokolli. Ta näeb toa tagasihoidlikku sisustust, meeleheitel naist, voodis vähkrevat väikest poissi.

Torn unustab silmapilkselt, kus ja kelle juures ta viibib. Torn on ise isa ja iga lapse häda kutsub selles pikas, sõnaahtras mehes esile helluse. Nende sisseastumise hetkel tabab poisikest oksehoog, see viib meeleheitele voodi ette küürutanud Reinapi. Ta tõstab lapse sülle, ta habetunud nägu on kaame ja Torn näeb, et mehe silmi valguvad pisarad.

See kõik areneb mõne sekundi vältel, siis on Torn uuesti uksel.

«Laurine! Kiiresti!»

Mõne minuti pärast tormab auto linna poole. Rooli kohal kumeras istub inspektor Torn, püüdes läbi vihma ja pimeduse näha maantee äärjooni.

5

«Tänastega kokku on sumbas kaheksateist emakala — see on kõik. Oleme vahele jäänud.»

Laurine laiutab käsi ja istub. Ta on pahur ja tal on selleks põhjust, sest kaheksateist emakala annavad kolmekümne liitri ümber kalamarja. Kuid marjakogumise plaan kõneleb saja kümnest liitrist. On aga juba 8. oktoober.

Torn sasib kämblaga oma heleblondi kahujuust, mis kõrva ääres on lumivalge. Ta kitsas nägu on tõsine, pilk uurib vastasistuvat töökaaslast. Alati on Torni vaade uuriv, temaga kõneldes on tunne, nagu oleks Tornis kaks isikut, üks pealiskaudsem, kes sinuga vestleb, teine aga, kes nagu järjest uurib sind ja vaeb, mõtleb, arvustab. Sellepärast ei tunne Laurine ennast Torni seltskonnas kunagi päris vabana.

«Nojah, et torm?» noogutab Torn kaaslasele vastates.

«Torm. Lõhub jälle, lõppu pole nähagi. Püüad võrguga — tapad kalad, rüsadega aga ei saa — ajab hunnikusse. Meres lõhet on, kuid need ei pääse lainemurruga üle jõesuudme madalike,» seletab Laurine edasi.

«See on igatahes veider. Tegelikult ei tohiks torm lõhe tulekut jõkke takistada,» arvab Torn.

«Aga ometi takistab. Ja muide, nüüd on mulle ka selge, mismoodi. Eile paiskas laine randa tervelt neli suurt surnud emalõhet.»

«Kuidas?» üllatub Torn.

«Tõi randa, ja surnult. Rääkisin vana Surjuga. See tõendab ka, et kui meres on vana torm, tähendab — laine madalikul mitu päeva järjest põhjani õõtsub, siis lõhe jõkke ei saa. Siis on rannaäärne vesi nii paksult peent liiva täis, et tapab kala. Liiv ummistab lõpused ja — läbi.»

«Surju rääkis nii?»

«Rääkis.»

Torn austab Surju teadmisi kalade eluviisidest. Kahtlemata on Surju jutus palju tõtt. Ja see lahendabki küsimuse, miks viimaste aastate tormistel sügistel lõhe nii vähe madalasuudmelisse Kiiratsi jõkke pääseb.

«Peab katsuma igatmoodi merest püüda,» lausub Torn otsustavalt.

Heliseb telefon ja telefonitoru haarab selle lähemal istuv Laurine.

«Kalakasvatusmaja kuuleb! Kuidas — haigla? Ei, ei helistanud!»

Kohe aga on Torn telefoni juures ja haarab kuuldetoru.

«Jah, palun, jah. Siit helistati, lubasite mulle teatada. Jah, öösel toodi... Nii... ja õnnelikult. Magab... Tänan!»

Torn paneb telefonitoru ära, vaatab aknast välja.

Laurine on üllatatud, ta pilgus on isegi irooniat. Kui ta ise poleks kaasas olnud, kui nad eile öösel viisid Kiiratsilt haiglasse väikese haige, kellel oli äge pimesoolepõletik, arvaks ta, et Torni enda lapsega on midagi juhtunud. Nüüd aga... Ja mis huvi tunneb töökaaslane selle... selle röövpüüdja lapse vastu? Et kõneainet viia öistele sündmustele, küsib Laurine kella vaadates:

«Reinap... peaks varsti siin olema. Võib-olla ei tulegi, hoiab kõrvale?»

«Mis kasu tal sest oleks, küllap tuleb,» arvab Torn.

«No-jah, kus ta pääseb. Aga nüüd kohtu kätte! Ja kõige karmimalt. Ma toon tunnistajaid juurde, kui tarvis.»

Torn vaatab Laurise ägedust, ta üks kulm on üleval,

ja nii on ta pilk põrnitsev, otsekui kaaslasest läbivaatav.

«Ah et kohtu kätte arvad?» ütleb ta lõpuks.

«Mis seal enam haletseda! Mullu haletsesime — mis sest välja tuli? Hunti parandab haud, selge?»

«Hunti — jah, kuid inimest? . . .»

«Reinap on hunt! Ta on südametunnistuseta, mõistad, harilik retsidivist!» ägestub Laurine. Tal on selle juures ka väike isiklik põhjus. Mullu oli ühel öisel kontrollkäigul Kiiratsi jõe äärde Laurisele kallale tungitud ja ühes ründajas arvas ta ära tundvat Reinapi.

«Kas sa eile õhtul seal, lapse juures, teda tähele panid?»

Teist üllatab Torni küsimus.

«Keda, Reinapit? Ei pannud. Prillid läksid väljast tulles auruseks. Läksime ju kohe . . .» kohmab Laurine vastuseks.

«No-jah!» ohkab Torn. Jätkab aga kohe: «Mina siiski kaldun arvama, et täiesti rikutud inimest vist ei olegi. Reinapil on kindlasti olemas südametunnistus, ka lapsele näib ta hea isa olevat. Vahel on nõnda, et mõni inimene otsib ja otsib ega leia kuidagi oma õiget kohta elus. Minu vanaisa — nüüd on ta ammu surnud — armastas ütelda, et igal inimesel on elus oma koht. Vahel tuleb see mõnele inimesele ainult kätte juhatada.»

«Mina filosoofitseda ei oska. Igatahes — Reinapi koht on mõneks ajaks vangla, selge! Milleks pikalt arutada, on olemas paragrahv,» sähvab Laurine.

«Paragrahv fikseerib karistusenormi, mis inimesele võidakse määrata, — kui ollakse veendunud, et miski muu enam ei aita . . . Aga — eks me vaata!» Lõpetab selle kõne Torn. Parajasti sel ajal koputatakse. Juulius Reinap tulebki Torni juurde.

Laurine mõõdab sisenejat vaagiva pilguga, vaatab siis veel küsivalt vaneminspektori otsa. Torni ilme on kinnine. Laurine väljub Torni kabinetist, kalakaitsevaneminspektor ja röövpüüdja jäävad kahekesi.

«Istuge.»

Torn on jälle ametlik, tema kõne on külm ja napisõnaline, kui ta küsib vastasistuja ees-, isanime ja aadressi, kuigi ta õieti neid peaks teadma.

Juulius Reinap istub vaikides. Ta mudib põlvedel mütsi, ta vaade on närviline nagu ta käedki.

Torn asub protokolli kirjutama. Kirjutab vähehaaval, suure hästiloetava käekirjaga, enda ees istuvale mehele ainiti uurivaid pilke saates. Tekib mulje, nagu kirjeldaks ta paberil ülekuulatava välimust: uurib hetke meest ja kummardub jälle kirjutama.

Selline sõnatus teeb Reinapi veel rahutumaks. Tal on äkki palav, ta avab jopihõlmad, nuuskab nina, pühib otsaesist, keerutab mütsi käes. Ta pilk eksleb siia-sinna, peatub 'viivuks kirjutuslaual, inspektori mitte midagi ütleval näol, eksib siis seinale, kus suured värvitrükis diagrammid näitavad piltlikult lõhe arenemise käiku marjaterast suguküpse kalani.

Et mõtteid koondada, sunnib Reinap neid tegelema diagrammiga seinal. See rahustab, vähemalt näitab vastasistujale teda rahulikumana, sest mees kannatab rängalt selle tohutu ebameeldivuse ja südamepuperduse all, mida ikka tuntakse, kui on seadusega vastamisi mindud.

Reinapi pilk on tardunud tabelile; ometi ei näe ta aga seal midagi. Selle asemel kuuleb ta, kuidas ta süda närviliselt vasardab, kuidas veri kuuma hoona ta meelekohtadele surub. Ja sellest südame tuksumisest kostaks nagu raiuv sõna: otsas! otsas! ot-sas! Kõik on otsas. Miks pidi ta ka sellel sügisel töölt ära tulema! Oleks teinud edasi tööd, tulnud palgapäeval teenistusega... Järgmise poole kuu eest oleks saanud oma üheksasada rubla... Toonud naisele kleidiriide... Otsas! otsas! otsas! taob jälle süda.

Kui tal mõttes kerkib küsimus, mis saab nüüd's edasi?, surub Reinap hambad huulde. — Poiss on haiglas... Anne läheb küll tööle, kuid...

Ja siis näeb ta ennast kohtus. Saalis on rahvast, kui talle loetakse otsus: vangi!

Reinap neelatab. Mille eest? — Rumaluse, oma suure rumaluse eest! Neetud päev, kui ta need lõhevõrgud ostis, neetud veri, mis öösel jõele kiskus...

Reinap ei märkagi, et Torn, kes on kirjutamise katkestanud, teda jälgib ning on tema tabelisse tardunud pilku tähele pannud.

Alles kui Torn küsib: «Huvitab, mis?», otsekui ehmub mees, aru saamata, mida teine temalt küsis. Siis näeb ta Torni silmi ja mõistab, et mees loeb tema mõtteid ja tundeid, ning äkki on tal veelgi piinlikum.

«No-jah — ma loen siis ette,» ütleb Torn ja hakkab tasase külma häälega protokolli lugema:

«Mina, Kalakaitse ja Kalakasvatuse Valitsuse vaneminspektor Mart Jüri poeg Torn, viibides ööl vastu 7. oktoobrit 1952. aastal kontrollkäigul...

... Tabatud Juulius Villemi poeg Reinap tunnistas ülekuulamisel...»

Järgneb Reinapi ülestunnistus keelatud lõhepüügi teostamise kohta Kiiratsi jõe suudmes.

«Muud lisada pole?» küsib ettelugemise lõpetanud Torn.

Reinap raputab eitavalt pead ja ohkab.

«Kirjutage siis alla!»

Sulepea kaob mehe suurde mügarikku pihku. Ta käsi ei leia õiget asendit ja allkiri tuleb segane ning määritud. See viib allakirjutaja veel rohkem «enesest välja».

«Nii — nüüd on ametlik osa läbi. Kõneleme nüüd siis ka kalapüügi uudiseid,» lõpetab Torn, nagu oleks tegemist olnud mingi mõlemale poolele sobiva lepingu vormistamisega.

Torn viib jutu pidevale rajuilmale, räägib kalurite muredest, nagu oleks tal tegemist ausa kaluriga, mitte röövpüüdjaga. Alles lõpuks küsib ta nagu muuseas, ja segadusse viidud Reinap ei mõista kuhu Torn tüürib:

«Kuidas... poisiga on?»

Reinapi ilmes on üllatus, kui ta vastab, ometi kaob tal aga nüüd äkki ebalemine teise kui seaduse esindaja ees. Tähendab — Torn pole ainult kardetud kalakaitse-inspektor, ta on siiski ka inimene.

«Poiss magab. Öösel oli kohe operatsioon ja arst arvab, et kõik läks hästi. See, et... naine tänab teid abi eest, muidu oleksime... Öösine aeg ja telefon oli rikkis...» jätkas mees vabandavalt.

Torn teab isegi lapse seisukorda, teab ka seda, et isa peaaegu kogu öö poisi juures on valvanud.

«Tänada pole siin midagi. Iga teine oleks samuti toiminud. Eks lastega ole muret,» jätkab Torn juttu.

Need sõnad teevadki Reinapi uuesti oma murest teadlikuks. Ta silmad avarduvad, ja Torn näeb, kuidas muremõtted haaravad mehe kogu olemuse.

«Ei, Laurine eksib! Kui inimene on retsidivist, siis ta sellist muret ei tunne,» mõtleb Torn.

Lõpuks, peale väikest vaikuseviivu, julgeb Reinap küsida:

«Ma tahtsin selle protokolli asjus nüüd... Et mis edasi saab?»

Näib, et Torn on seda küsimust oodanud.

«Ah protokolliga? Mis sa ise õige arvad sest asjast. Loodad, et trahvime sind, ütleme, saja rublaga? Sa maksad selle raha ära ja lähed homme öösel jälle...»

Reinap vaikib, ta pilk eksleb põrandal. Ei, rahatrahvi, millest Torn kõneleb, ta tõesti enam ei julge loota.

«Sa vist tead isegi, et korduv määruse rikkumine nõuab, et me sind kohtu kätte annaksime,» jätkab Torn, kes on sihilikult läinud «sina» peale, et tulla lähemale enda ees küürus istuvale mehele, kes on talle küll palju ebameeldivusi valmistanud, kuid...

«... Ja kohus — see võib sulle anda kuni aasta vangistust.»

Reinapi pea vajub üha rohkem norgu. Ta teab, et Torn ei liialda, vaid räägib õigust. Ta mäletab Laurise vihast pilku. Nad kõik siin on talle tema tempude pärast kindlasti kaunis kurjad. Vaevalt, et halastust võib loota.

Torn vaikib nüüd jälle pikemalt, ootab, mis Reinap vastab.

See veeretab mütsi käes, närib ülahuult, ohkab. Kui ta pilgu tõstab, on tema pruunides silmades lausa hädapalve.

«Kas siiski, kuidagi... kui ma luban...?»

«Aga möödunud-aastane kogemus?» raiub Torn edasi.

«See kuradi veri! Kisub kohe... Aga nüüd — aitab, mehesõna — aitab!»

Torn mõtleb, ja tekkinud vaikuses võitleb lootusesäde Reinapis murega.

Torn tõuseb, vaatab aknast välja, naelutab siis pilgu Reinapile:

«Jah, seda muidugi ei otsusta mina. Kuid võib-olla Kalakaitsevalitsuse juhataja leiab mingi võimaluse,

kui . . . ma näiteks sinu eest vastutuse enda peale võtaksin. Aga — mis mõte on mul seda teha?»

Reinapi silmisse tekib lootusehelk. Ta on praegu valmis kõike lubama, kui ainult saaks kuidagi pehmendada . . .

Torn võtab laualt otsustavalt protokolli: «Pean nüüd protokolli juhatajale esitama. Kui just huvitab — eks oota!»

Torn lahkub. Reinap jääb kümmekonnaks minutiks üksi.

Sel ajal toimub Kalakaitse ja Kalakasvatuse Valitsuse juhataja kabinetis omapärane kõnelus.

Ülem Randoja on protokolli läbi vaadanud ja ta pilgus on tõsine huvi.

«Jah — röövpüüdjate pealik, ütled sa?»

«Oli.»

«Ja mõtled temast teha inimese.»

«Tõtt öelda olen neid seal jõe ääres mõnikord õieti peksa tahtnud — nii võivad nad vahel oma jultumusega vihale ajada. Ma ei usu Reinapist, et ta on põhiliselt kurjategija. Ta on kogenud meremees ja kalur. Otse nagu iroonia — võiks olla esimene kalur, aga on röövpüüdja. Muide, mul tekkis tema suhtes üks idee.»

«Idee?»

«Jah. Ma arvan, et kuna mees pole siiski retsidivist, vaid on lihtsalt valel teel, tuleks leida võimalus teda õigele teele suunata.»

«Sa arvad, et on võimalik teda õigele teele suunata? Kaluriks?»

Torn noogutab jaatavalt.

«Hm . . . kaluriks? Riskantne — kits kärneriks! Hakkab artellis varastama. Kes kindlustab, et mitte?»

«Mina arvan, et julgen kindlustada . . . kui sa aitad,» tuleb Torn üllatava ettepanekuga lagedale. Randoja tõstab oma rasked kulmud:

«Räägi!»

«Koostame protokolli ja akti, kuid jätame . . . jätame otsuse edasisaatmise kohtule praegu tegemata. Fakt ei igane, protokoll jääb meie kätte. Meil tarvitseb see ainult kohtuorganeile üle anda ja . . . Reinap saab aasta vangistust. Kui ta aga end parandab . . . anname talle,

ütleme aasta pärast, selle protokolli nii-ütelda preemiaks.»

«Nii. Ja kuidas sa mõtled Reinapist kaluri teha? Võib-olla ta ise ei tahagi seda?»

«Ma sunnin, panen ta tahtma. Sest muidu... tuleb kinni minna, mõistad,» ja Torn lehvitab käes protokolli.

Randoja katsub lõuga, nagu tahaks veenduda selle puhtuses. Alles pika mõtlemise järel ütleb viimaks:

«Eksperimenteerida nii tõsiste asjadega on muidugi riskantne. Aga kui sa oled teda tähele pannud, võtad ta oma hoole alla, juhid teda moraalselt... siis... muidugi, võib katsuda ka ilma kohtuta... No-jah, ma... nõustun.»

Kui Torn taas oma kabinetti astub, ei kõnele tema heledate silmade ükskõikne vaade põnevil ootavale mehele midagi. Ta istub, paneb kirjamapi lauale.

«Ülemal on praegu tegemist. Nii et ootame. Ah jaa — ma tahtsin küsida, et kui juhtub, et juhataja leiab võimaliku mitte kohtuga, mis siis edasi saab? Sul ju praegu tööd pole — või lähed kolhoosi?»

Tähendab, et Torn on siiski otsustanud teda kaitsta! Reinapilt vallandub ohe, üha rohkem võtab mehe pilk lapse ilme, kes on pahandust teinud ja ootab kooliõpetaja ees seistes andestamist. Samas märkab ta, et pole Torni küsimusele veel vastanudki.

«Küllap kolhoosi, kuhu mujale,» vastab ta kobamisi, sest selle üle pole ta ise veel mahtinud mõteldagi.

«Kas sul muud ametit pole?»

«On, on küll.»

«Näiteks.»

«Noh, olen olnud tisler, autolukksepp. Sõjas olin kokk ja...»

«Niimoodi! Üheksa ametit ja, nagu öeldakse — kümnes nälg.»

«Eks sedagi ole tunda saadud.»

«Aga miks sa kaluriks pole hakanud? Näib ju, et veri kisub sul vee poole, nagu ise ütled?»

«Kisub, kuriloom, jah. Aga kaluriks? Pole nagu selle peale tulnudki. Ja kes mind lubakski. Eriti nüüd, selle kuulsusega?» lisab ta rusutult.

«No-jah, kuulsus on sul küll na'omapärane — röövl-

püüdjate pealik. Aga muidu läheksid? — Igal ajal, kui süda lustib, võrke heita, mõrdadel käia. Sügisel aidata meid marjakala püüda. Mõtle, et annad näiteks neliviiskümmend liitrit lõhemarja. Tuled järgmisel kevadel vaatama, kuidas mitusada tuhat väikest lõhepoega vallatledes jõkke lähevad, et seal suurteks kaladeks areneda. Mitusada tuhat lõhet, kelle saamiseks oled ise kaasa aidanud! Viie aasta pärast on neist saanud tuhandeid tsentnereid lõhet, sinu oma lõhet...»

Torn räägib nagu muinasjuttu. Reinapi silmad on pärani, siis tuleb neisse etteheide.

«Aga miks sa mulle seda räägid?»

«Ah, niisamuti. Mõtlesin ainult, et sinu kogemustega kalur — ja ehitab kolhoosile lauta või remondib kuskil autot. Muidugi, need on ka kõik ausad ametid. Kuid — pea meeles — igal inimesel on meie ühiskonnas koht, kuhu ta kõige enam sobib. Muuseas, keegi arvas, et sinule on vangla niisuguseks kohaks.»

Reinap neelatab.

«... Aga mina näeksin sind kalurina.»

«Naljatate,» hakkab Reinap teietama. Ta ei saa teisiti. Ta saab Torni mõttekäigust aru. Kuid mis selline jutt muud ikka on, kui ainult tema, vanglassemineja, südametu narrimine? Aga ei, Torni vaates pole irooniat.

«Missugune artell mind võtaks?» kogeleb ta lõpuks.

«Jah, muidugi,» nõustub ka Torn. Tuppa sigineb vaikus, mille vältel Reinapi ajus tekib lausa mõtete ja küsimuste rägastik.

«Jah, muidugi,» jätkab Torn aeglaselt oma juttu. «Ega nii küll ei võeta. Aga kui mina soovitan, ehk siis võetakse kaalumisele...»

See on Reinapile liig, ta tõuseb näost punasena, ta on segaduses ega mõista Torni.

«Istu,» lausub siis Torn, «ma tulen kohe tagasi.»

Torn tuleb kümmekonna minuti pärast uuesti ja Reinap näeb tema käes seda kurjakuulutavat protokolli. Torn istub, paneb protokolli lauale. Reinap neelatab.

«Siin on see protokoll. See jääb minu kätte. Sina aga... võid homme Kaarepea kalurikolhoosi kontorisse minna, sa tead, see on Kaarepea külanõukogu juures, Kiiratsilt ainult paar kilomeetrit. Saad sinna Kaarel Lii-

vaku brigaadi esialgu tehniliseks abijõuks, nad püüavad Kiiratsi karidel praegu mõrdadega. Kui oled tubli, eks siis artellipere otsusta — ehk võtavad liikmekski.»

Reinap on näost lõkendamas, ta ei oska midagi vastata.

«Ainult pea meeles — see protokoll jääb minu kätte ja see ei igane! Kui sa mind vähemalgi määral tüssad, kui mul pruugib ainult kahtlus tekkida — olen Kaarepea meestega järjest kontaktis — läheb see protokoll käiku ja sa saad oma aasta! Nüüd aga algab mul koosolek! Kas lähed siis?» küsib Torn nõudvalt, olles ise püsti tõusnud.

«Ma . . . ma lähen, jah, kindlasti lähen!» saab Reinap üle huulte ja Torn peab ta peaaegu tõukama ukse taha.

6

Jälle saabusid oktoobris külmad ja tormised ilmad. Tuul püsib kangekaelselt põhjakaares, rabistab puude kallal, neilt nagu suure luuaga kirjusid lehti maha pühkides. Õhtupoolikuti koguneb taevasse pilvi, ja nagu plaani järgi algab igal pealelõunal sadu. Selle tõttu on Kiiratsi jõgi kõrge ja kiire, voolus kannab keerutades kõrkjarisu ning puulehti mere poole.

Äsja katsetas suudme ligi üks sõudepaat lõhevõrgu sissepanemist, kuid vaevalt saadi võrk sisse, kui voolus selle leheprahti täis kandis ja siis pikkamööda kaldale surus.

«Ei, ei tule midagi välja!» hüüab kalakaitse-inspektor Laurine meestele paadis.

«Ei aita jõkke panna!» hüütakse sealt vastu.

On õhtupoolik, ja nagu viimastel päevadel ikka, pimeneb ilm, valmistudes sajuks. Siis tuleb linnast buss, peatub silla juures ning peagi astub pika raske sammuga jõekaldast alla vaneminspektor Torn. Ta on musta kummimantli krae üles tõstnud ja see ulatub peaaegu üle luitunud halli kaabu servade.

Sumbakastide juures seisab sumbavalvur Tanel Surju koos Laurisega.

«Noh, mis sa ütled?» küsib Torn Lauriselt, kui on mehi kätelnud.

«Mis seal öelda — jões püüda ei lase. Kui Kaarepea mehed merelt ei tooks, istuksime marjakalaga jälle jännis,» vastab Laurine ja nuuskab kärarikkalt prillide vahelt punetavat nina.

«Aga need, Kaarepea omad, ikka toovad?»

«Hommikul tõid. Ja nüüd, näe, tulevad jälle merelt nõudmast. Sump on paadi järel vees, küllap seal on kala.»

«Kaarepea mehed käivad kaks korda päevas või?»

«Iga paari tunni järel käivad — siis ei sure kala ära.»

«Vaata kui tublid! Kelle paat see on?»

«See on Reinap oma meestega.»

Tugeva aeglase popsutamisega läheneb kogukas tõrvatud mootorpaat. Paadi ninas seisab õliriietes lüheldane jässakas kalur.

«Hei, sumbavanamees, tee luugid lahti! Peret tuleb juurde!»

«Laske tulla, laske tulla — mul juba luugid avatud! Kas isa- või emakala?» hüüab tulijatele oma vanamehe-liku heleda häälega vastu sumbavalvur Surju.

Mootorpaat manööverdab osavalt suurte sumbakastide äärde. Ka Surju on kohe seal. Ühise jõupingutusega, vee pritsides ümberringi tõstetakse mitu suurt kala paadi taga olnud väikesest sumbast suurde sumbakasti. Selle järel tõmmatakse mootorpaat vööriga kaldale ja kolm kalurit tulevad onni tuulevarju ning sooja.

Torn tuleb oma aeglasel, õõtsuval sammul meestele järele. Haarab siis onniuksel viimase siseneva kaluri Juulius Reinapi varrukast.

«Ootand veidike!»

«Mis — eh?» tõstab Reinap üllatatud pilgu.

«Mul on sulle üks kiri, Kalakaitsevalitsuse juhatajalt,» ütleb Torn ja surub Reinapi punetavasse ning märga kaluripihku ametliku stambiga varustatud ümbriku.

«Ma lähen ise üles, poe juurde,» lausub Torn vaikselt ja kaob märgade leppade vahele.

Reinap seisab hetke kohmetult. Siis kobib onni, läheb

teistest eemale akna alla ja avab oma kohmas sõrmedega ümbriku.

Ümbrikus on mingi kokkukeeratud paber. Juulius Reinap avab selle ja märkab kõigepealt paberi serval värske tindiga ridu:

«Sm. Reinapile!
Aastase tubli töö eest, hävitamiseks.

Randoja»

Alamalt loeb ta edasi: *«Mina, Kalakaitse ja Kalakasvatuse Valitsuse vaneminspektor Mart Jüri p. Torn, viibides ööl vastu 7. oktoobrit 1952. aastal kontrollkäigul . . .»*

1954

LÄÄNEBASSEINIS

1

Vasevärviliseks päevitunud näoga mees istus mootorpaadi vööri lükatud puldanihunnikul, räimeveerandik põlvede vahel, ja einetas. Suure avatud liigendnoaga kooris ta keedetud kartuli puhtaks, võttis seejärel veerandikust soolasilgu sabapidi pöidla ja esimese sõrme vahele, lõi kala vastu tünniserva liigsest soolveest kuivaks ja, pannud siis paraja kartulipoole suhu, hammustas valgete hammaste välkudes silku peale. Pärast merelt tulekut oli Kurbli Jaanil alati hea isu ja midagi ei maitsnud siis paremini kui külm kartul ja soolasilk. Jaanil oli isegi teatud harjumuseks saanud sedasi vöörinurgas istudes «oma pauna lisa panna», nagu ta tavaliselt ütles.

Kurbli Mikku häiris venna komme sadamas einet võtta, silguveerandik põlvede vahel. Olid ju mõlemad vennad Saaduranna kangemad kalurid, aga Jaan nosib seal paadivööris soolasilku nagu mõni kunagine kalurpops. Mihkli nägu oli päikesest ning tuulest tõmmu nagu Jaanilgi ja sealtki vaatas Kurblite helesinine silmapaar, aga vaatas kuidagi ülbelt ning ta ilmes puudus vanema venna mõtlikkus. Miku pilk otsekui toonitas igale vastutulijale: «Mida sa, könn, ka kalapüügist tead! Aga vaata, siin on mees!» Oli ka mees — kuus jalga ja neli tolli pikk. Kui ta oma tohutus kalurisaapas jala maha asetas, tekkis mulje, nagu tahaks ta iga sammuga jätta maapinnale kustumatu märgi enesest, Kurbli Mikust. Vaatamata neljakümne kuuendale eluaastale oli Mihkel, või nagu teda hüüti — Mikk — ikka veel poiss-

mees. Pärast püügiretke armastas ta linna lõunat sööma sõita. Koju — Mihklil oli ilus väike maja — ta ei läinud.

«Lähen sööma — tule kaasa!» oli Mikk varem paar korda ka venda kutsunud.

«Ei hooli!» põikles Jaan alati. Nüüd Mihkel enam ei kutsunudki, jättis mehe pealegi oma silguveerandiku juurde mugima. Narr niisugune, endal sada viiskümmend tonni plaani täis, aga elab nagu mutt.

Mikk põristas oma «Moskvitšiga» paarikümne kilomeetri taha linna, ajas masina sealse parema restorani ette ja rühkis sisse. «Saaduranna kalakuningas tuleb!» hüüdis vahel Mihkli tulles mõni kavalam kõrtsis-logeleja ja see meelitus kukkus kui viljaiva rammusasse mulda — kohe oli Mikk lahke viina jagama kas või kogu kõrtsitäiele.

Kurbli Jaan oli vennale täielik vastand. Ka Jaan oli tugeva kehaehitusega, kuid alla keskmist kasvu. Venna uljale, varem kahtlemata ilusale mehenäole vastandus isegi Jaani viiekümne nelja aasta kohta liiga kortsuline ja tugevasti halliharjaseline nägu, mille proportsionaalsust rikkus suurevõitu nina. Mõeldes oli Jaanil harjumuseks silmi kissitada, neist välkusid ta tõmmus näos siis ainult kaks heledat triipu. Ometi ei süvenenud Jaan kunagi oma mõtteisse nii, et unustas ümbruse, — ta silmad olid valvsad. Ka praegu süües ja mõtteid mõlgutades pani Kurbli Jaan kõike sadamas ja lähikonnas toimuvat tähele. Ta nägi, kuidas kalapunkti juurde saabusid uued paadid, märkas ka, et neis oli vähem kala, kui oli olnud nende endi omas; nägi, kuidas suitsumaja juures naised askeldasid, kuidas poisid madalikul väikese noodaga söödakala püüdsid ja kuidas paar ahnet kajakat seda püüki õhust vargusemõttega jälgisid; nägi ka, kuidas Kurblite paadile oli lähenenud ja nüüd selle käila juures sadamapostile nõjatus valge kattega vormimütsis ning portfelliga linnamees, ja et sel pealtnäha veel poisikeseohtu linnamehel oli kiusatus temaga juttu alustada.

Kurbli Jaan ei teinud mehest väljagi, õngitses räimeveerandikust uue kala, lõi jälle otsekui vihaselt vastu veerandikuäärt kuivaks ja piilus oma silmakriipsudega nüüd hoopis mere poole.

Siin neid valgemütsimehi vahelgi liigub. Igasugused asjamehed, teevad tähtsaks, pärivad ja uurivad, nagu teaks nad kalapüügist midagi. Neid asju uurida, mida tarvis — seal pole mehi kusagil. Aga tänavu vinguvad, et kala on vähe, et plaanid jäävad täitmata. Oodake aga, vennikesed — varsti sedasi edasi liugu lastes võite oma plaanipaberitega...

Ah, kuradile — mis see Jaan Kurbli asi. Egas ilma saa targaks õppada — ju nad ise end sügama hakkavad, kui kala otsa lõpeb. Ja ju ta nii lõpeb, kus ta pääseb.

Kui Jaani mõttejärk siiamaale jõudis, et kogu küsimusele käegalöömine ja kalapüügist loobumine õige paistiski — ei jäänud mees aga selle otsusega sugugi rahule. Otsekui mingi vihalöösk kerkis pagan teab kust, nagu oleks kala selleviisiline hävitamine tema enese aidast või taskust midagi ära viinud. Tigedaks tegi niisugune juhmus, kas või ainult selle pärast, et paljud kalurid, nagu Mikk, asja vastu ükskõiksed olid.

Lõpuks — temal pole ju praegu tähtis selle asja pärast vihastada, tema tuleb endaga toime, veel mõned aastad ja tema on varsti kuuskümmend, killuke raha ka pangas ja — ega siis pruugi käsi rüppe lasta. Aga vähemalt südametunnistus jääb puhtaks — pole oma südame vastu sedaviisi jätkanud, nagu teised. Pillid kotti — ja kõik!

«Head isu!»

Jaani lõug peatus toidu mugimisel.

«M... jah!» mühatas mees vastuseks, mis ei kõlanud sugugi sõbralikult. Pööranud näo uuesti mere poole, nagu öeldes: «Sinu asi või, et söön!» jätkas ta einetamist.

Kõnetaja ei lasknud end aga nii kergesti eemale tõrjuda. Pannud portfelli kaile, pühkis ta laubalt rätiga higi, puhkis palavusest, tegi pintsakuhõlmad lahti, toetas istmiku koduselt mootorpaadi käilale ja alustas juttu: «Kuidas siis räim jookseb ka?»

Jaani puhmaskulmude alt tuli seekord irooniline vaade. Ta lõi silguveerandikule kaane peale, heitis kartulikoored merre, pakkis kõrval puldanihunnikul oleva savikausi järelejäänud kartulitega väikesesse võrkkotti ja alles selle järel lausus:

«Eks seitungis ole sellest ju räägitud, et Saaduranna mehed on tänavu plaaniga jännis, mis sest veel küsida.»

«Ajalehes muidugi. Mina aga tundsin sellepärast huvi, et esimehe jutu järgi just teie paadil olevat õnne. Mina muidugi mõtlen, et küll see on vist ikka rohkem püügioskus kui õnn?»

«Esimehe juures käisid? ... No-jah — temal ju ollakse kraes, kui räime vähe on. Aga mis oskusse puutub, siis mede rannas nolke pole — püüda oskavad kõik. Või arvatakse linnas teistmoodi, et tullakse õpetama?» sähvas Jaan.

Valge mütsiga mehe prillid läikisid kelmikalt, — kalur näis teda pidavat mõneks asjameheks, kes on kolhoosi lähetatud kalapüügiplaani täitmist kontrollima või abistama, nagu neid tihti käib, kui plaani täitmisega raskusi tekib.

«Noh, linnas mõeldakse muidugi ka kalapüügist — aga et otseselt püüki õpetama tulla, seda vist pole. Teil on ju vanad püügimeistrid. Kuid kalavarudest, kalakaitsest, püügi suurendamisest ja nõnda edasi — eks sellega näe mõned asjatundjad linnaski vaeva.»

«Asjatundjad? Neid näib seal, jah, mitut sorti olevat. Mullu pajatas keegi kange kirjamees seitungis koguni, et mede rannas ei osatagi õieti püüda, et püütakse vähe. Et saarte vees on kala kui raba — tõmba aga seisevnoodad sisse! Vesi pidi olema nagu põld mustamullamaal — muudkui lõika. Isegi külvata pole tarvis — ise kasvab! Tõmba aga sada kakuami sisse, muidu kala kasvab üle ääre. Aga kuidas on põlluga — eh? Armastad maad, väetad, harid — saad saaki. Kui ei viitsi — ei saa seemetki. Ka mustamullamaas lõpeb ramm otsa, kui ei hari!»

Vana Jaan oligi jõudnud mõtete juurde, mis ta hinges pakitsesid, ja nii kujunes vastus sõnarohkemaks, kui ta oli kavatsenud.

«Niimoodi. Ja teie siis pole selle kirjutusega nõus?»

«Miks ma nõus pole — ikka nõus!» vastas Jaan tooniga, mis kõneles ta sõnadele risti vastu. «Näe,» jätkas ta, «tänavu püüdsime nelja seisevnoodaga — ja kala tuli kui raba. Tuleval aastal põrutame juba kuuega. Sedasi, ikka sedasi!»

«Aga teised brigaadid — neil oli vähem kala?»
«Ahaa — vaat sul konks, mis? Teistel oli vähem? Mitte teistel, vaid kogu mede rand püüdis vähem, kui loodeti! Ja mis seal imet, kala peab sedasi varsti vähemaks jäämagi, kui aina hunnikus randa uhetakse!» lõpetas Jaan tüdinenud ilmega.
«Oh-hoo! Arvate, et lõpeb otsa!?»
«Sina siis arvad, et ei lõpegi otsa, tuleb teist peale nagu merevett, muudkui voolab ookeanist juurde? Et kui siit kai äärest hakkad suure pumbaga lüpsma, siis merest vähemaks ei jää, — aga kui jääbki, sajab pilvedest lisa!»
Jaani toon oli kuri, võõrale aga jäi kaluri pahurus mõistmatuks.
«Ma olen mujaltki kuulnud arvamist, et kala väljapüük, eriti räime osas, ei vasta mõnes püügibasseinis juurdekasvule. Kui mullu Pärnu lahes praktikal olin, arvasid nii ka mõned sealsed vanemad kalurid. Aga teadlased väidavad, et räime lõppemist pole põhjust karta, et räime ei suudetagi merest otsa püüda.»
«Oled ka äkki mõni niisugune «teadlane»?» küsis vana kalur endiselt silmi vidutades.
«Olen uus kalakaitse-inspektor Põld, Peeter Põld, saame tuttavaks!»
Hetkeks paistis, et Kurbli Jaan ei märka teise sõbralikult sirutatud kätt. Ometi näis ta kohe ümber mõtlevat, ja, pühkinud oma parkunud kämmalt vastu vammuse õlga, haaras ulatatud käe, seda hetkeks tugevasti surudes.
Kaluri käsi tundus kare ja mügarlik, otsekui mingi sarvainega kaetud.
«Kuhu siis endine inspektor, too haige jalaga, jäi?» küsis Jaan pärast kätlemist.
«Viidi üle,» ütles inspektor Põld napilt, tahtmata mainida, et endine inspektor joomise ja oma ülesannete lohakilejätmise pärast vallandati.
«Nojah, või inspektor.» Kalamehe silmad vaagisid paadikäilal istuvat noormeest. Selle rõõmus, avameelne noorukinägu aga ei jätnud vist kõige soodsamat muljet, sest kaluri ilmesse tuli iroonia tagasi, kui ta paadist kaile hüppas ja minekut tegi, ise üle õla hüvasti jättes:

«Head aega — jah! Eks pane siis mede rannas kord sisse, ega kedagist.»

Kalakaitse ja Kalakasvatuse Valitsuse nooreminspektor Peeter Põld jäi kalasadama kaile üpris murelike mõtetega. Ta oli lootnud vanalt kalurilt sõbralikumat vastuvõttu. Pärast instituudi lõpetamist tööle tulles oli ta paljustki lootnud ja unistanud. Oli kujutlenud rohkemaid ja suurejoonelisemaid ülesandeid eest leida; kuid nüüd: aidata pisut rajooni kalakasvatusmaja, siis jälgida, et ei teostataks püüki keelatud vees, vahel kontrollida püüniste mõõtmeid — see oli peamine. Ta mäletas küll kalakaitse-vaneminspektori juttu sellest, et kalakaitsetöötaja peab olema ka kalurite kasvataja. See jutt jäi meelde aga mingi kõlava fraasina, sest ta isegi ei taibanud, mida vaneminspektor selle lausega otseselt öelda tahtis.

2

«Narr oled sa, muud ma sulle ei ütle! Ogaraks oled läinud — vaat mis! Või kala hoidma! Mitte harvemad, vaid tihkemad teeme kalakastid!» sähvas Mikk vennale, raksatades otsekui oma sõnade kinnituseks rusikaga mootoriruumi luugile. «Teised täidavad tolliste maimudega oma plaani — ei tea, mis meie peaksime ootama!» jätkas ta viivu vaikimise järel rahulikumalt, nagu vabanduseks eelnenud käreda tooni pärast.

«Tõmba! Tõmba kalakastid tihkemaks ja topi nendega kudemispaigad kinni! Vaata paari aasta pärast, siis võid oma aluspüksid ka püüsele lisaks panna, kuid kala — netu!» põristas Jaan madala bassihäälega vastu.

«Oled kalakaitse-inspektoriks hakanud või?»

«Ei, aga minul on veel raasuke kalamehe südametunnistust järel.

Nõnda edasi enam ei lähe. Lõpp — ja asi klaar!»

Jaani toon oli rahulik ja see ärritaski hõõguvanäolist nooremat venda.

Kalameheameti mahapanemisest ei rääkinud Jaan vennale tänavu esimest korda. Täna oli ta jutt aga hoopis resoluutne, ja põhjus — nagu eksiksid nad praegu

püügil kalamehe-eetika vastu ainult sellepärast, et seisevnootasid asetati kala kudemiskohtadele liiga tihedalt ja et kalakastidesse sattus tänavu suurel arvul alamõõdulist silku, — tundus Mikule otsituna ning norimisena.

Mihkel hüppas paadist kaile, seisis seal, üks käsi püksitaskus, teise sõrmede vahel kõlkumas mootoriruumi võti.

«Ja . . . ja ütle siis nüüd, mida sa õieti norid! Mis sa täna seda kala kaitsmise jama keerutad? Mis sul lõpuks plaanis on?»

Jaan heitis õlikuue õlale, võttis oma võrkkoti ja, pika pilguga räimesoomuselist paati vaadates, ohkas:

«Tahtsin sulle öelda, et. . . otsi paati uus mees — mina enam merele ei lähe!»

«Sina ei lähe enam merele!? Ei-noh — hull mis hull! Ega sa laps ole — ei lähe merele! Ei tea, kes sinu eest siis läheb!?»

«Mul ükspuha, kes. Lähen artellist minema. Plaan on meil ületatud — riiki ma ei peta.»

«Kuhu? Üle viiekümne aasta mees! Kolhoosi karjaseks või?»

«Ükstapuha. Võib olla, et sinnagi.»

«Miks?»

«Ah, aitab! Niikuinii pole kalapüüki niimoodi kauaks. Lähen enne, kui tuleb lõpp.»

«Tuleb lõpp? Kas oled hakanud palvetunnis käima või ootad maailma lõppu?» iroonitses Mikk.

«Kalal tuleb lõpp! Aga mina lähen enne. Ei meeldi nõnda. Nelikümmend aastat püüdsin — küllalt! Lähen tünnivabrikusse. Juba rääkisin.»

«Tünnivabrikusse!? Tea, mis sa seal mõtled teenida?»

«Pole tähtis. Mul on head tuhanded pangas. Eit on surnud, poiss jäi sõtta — saan läbi.»

«Kuule, Jaan, aitab — räägime mehejuttu! Tujud, need on rohkem naiste asjad. Kell neli sõidame välja, eks?» usutles Mikk, muutes tooni ja püüdes «rahu majja tuua». Ta lootis, et tegemist on ainult venna pahura tujuga, mis peagi üle läheb.

Jaan aga surus võrkkoti kaenlasse, kobis kaile, seisatas viivu, nagu millegi üle järele mõteldes, lõpuks ütles kindlatooniliselt:

«Tiidre Mats tuleb minu asemel, ta tahtis ammu mede juurde üle tulla. Nõnda pole sul minu minekuga kahju kedagist — selge!»

Üle kolmekümne aasta olid vennad koos kala püüdnud, ja Mihklile näis Jaani otsus uskumatu ning rumal, nii uskumatu ning rumal, et ta venna viimastele sõnadele isegi midagi kosta ei osanud, kehitas ainult õlgu.

*

Kurbli Jaanil polnud artellist lahkumine kerge.

Järgmisel hommikul, kui vana seinakell kõmistas tuhmiit kolm hommikust-ööd lööki, hüppas ta harjumusepäraselt voodist välja, et hakata mereleminekuks valmistuma. Haaras pliidiservalt jalarätid, siis aga jäi tummalt keset kööki seisma, jalarätid pihus: temal pole ju täna kuskile rutata! Istus lõpuks aknaesisele pingile ja puuris pilgu pimedusse, sinnapoole, kus meri Saaduranna kiviklibusele rannale tasa laineid kohistas. Lõpuks avas aknagi, hingas täie kopsuga hommikjahedat tuult, mis tõi ninna adru, kala ja pisut ka nagu mereäärse kaasiku lõhnu. Istus seal sedaviisi, kuni tuli päev, mis oli samasugune kui selle alguski — ta ei osanud midagi peale hakata.

Ütlemist artellist lahkumise pärast aga tuli esimehe juures.

«Tead, ma õieti võin sind takistada, võin sind kinni pidada,» ütles esimees vaikselt. Läbitungiv pilk esimehe tumepruunidest silmadest puuris Jaani meresinistesse silmadesse. Näis, et pilgud heitlesid, siis pööras Jaan vaate kontori aknast paistvale lahele, öeldes tasa:

«Pole mõtet.»

«Kuidas nii!? Mees, kes tunneb kalapüüki, kes on parem kalur artellis — ja äkki, ilma põhjust nimetamata tahab lahkuda?»

«On põhjus, aga sina ei saa sinna midagi parata, sina ei saa muuta. . .!» ohkas Jaan.

«Räägi siis?»

«Ah, olen rääkinud. Sa ju tead . . .»

«Mõtled, et see jutt kala kadumisest?»

«On see vale?»

«Hm... Vale... see nüüd täiesti pole. Aga et kõik just sedasi on, nagu sa arvad, pole ka sugugi kindel. Kuid õige pole ka sinu artellist jalgalaskmine,» raius esimees tõsiselt.

«Lähen — ja siin ei aita enam kedagist.» Seda öeldi niisuguse tooniga, et esimehele sai selgeks Jaani otsuse kõigutamatus.

«Heakene küll, võid ju avalduse sisse anda, kuid ma jätan selle esialgu enda kätte. Praegu on püügis vaheaeg ja... pea mõni nädal vahet, ehk mõtled ümber.»

«Tee, kuidas tahad!» põristas Jaan, ning tema häälest ja silmavaatest paistis tubli annus vendade Kurblite kangekaelsust.

Jaan läks.

Esimees jäi laua taha istuma, vasema käega mõtlikult kõrvalesta näppides.

Mis, pagan, sa sellise hulluga peale hakkad! Aastaid juba kalamees, et hoia alt, aga tänavu kevadel pirises mingisugune sääsk kõrva, ja vanamees võttis teabkust pähe selle kalahävitamise mõtte. Muidugi — terake, ja võib-olla rohkemgi tõtt selles ehk on — aga kuhu siis sedasi jõuaks, kui kõik kalamehed pillid kotti paneksid? Ei — Jaaniga on midagi lahti, küllap vist närvid. Üksik vanamees, ei ta käi kõrtsis ega kusagil, haub muudkui omaenda mõtteid, ja mis ime sedasi, kui mõni neist mõtetest vaevama hakkab, mõni idee suureks kasvab, nii suureks, et rahulikku aru segama kipub. Aga noh, mis sa vanamehega ikka teed — las puhkab pisut, ju siis näeb...

3

«Mis sa topid oma nina igale poole!» oli vanem töökaaslane Põllule lausunud, kui see teda oma tähelepanekutega tutvustas. «Selleks on eri inimesed, kes uurivad mere kalarikkust, selle kasvu ja kahanemist.»

«Aga kurat võtku, kui asi väär on, kui küllalt ei hoolitseta, kui kaluritele nende vigu selgeks ei tehta ja täpsemaid püügieeskirju ei kehtestata! Kas peame meie,

kes me sellest teame, kõike vaikselt pealt vaatama!» ägestus Põld.

«Tee, kuidas tahad, mina ennast sellesse asjasse ei sega ega soovita seda sinulgi teha — tekib ehk pahandusi ülemustega. Mis meie teame ülemuste plaanidest. Ja eks nad Tallinnas ole isegi asjast informeeritud,» arvas vanem kolleeg ning lõi käega.

«Kui ongi informeeritud, peab veelgi informeerima, andmeid juurde andma, peab kõvasti hüüdma, kui vaiksest ütlemisest vähe on!» vaidles Põld vastu.

«Pusi, kui tahad — mina lähen puhkusele!»

Peeter Põld lükkas mütsi vihase liigutusega kuklasse ja läks minema. Vanem töökaaslane kehitas õlgu, hakkas siis lõpetama viimaseid akte, et puhkusele minnes paberid korras oleksid.

Päike juba punetas õhtus, kui Peeter Põld oma väikest mootorratast piki Saaduküla liivast teed pärnade ääres asuva väheldase, aga nägusa maja poole tõukas.

Kurbli Jaan istus trepil, suured soonilised käed põlvedel, vaadates üksisilmi õitsvaile kummeleile, mis pehmelt mehe paljaid varbaid paitasid. Ta kuulis küll kellegi lähenevaid samme, aga pilku maast ei tõstnud.

Kuigi artellist lahkumine oli vanamehes juba ammu käärinud, ei osanud vana kalur siiski arvata, mida see samm enesega tema ellu kaasa toob. Ta oli kogu oma olemusega kaluritöösse kasvanud. Meri ja kalapüük haarasid kogu ta aja, ja nüüd oli selle aastakümnete jooksul sisseharjunud tegevuse asemele saabunud vaikus. Pole üldse mingit tööd, sest kuigi ta oli kavatsenud, polnud ta saanud teed jalge alla, et minna tünnivabrikusse kohta vaatama. Ning üsna tasapisi oli mehe mõtteisse pugenud kahetsus. Ta oli siiski tormanud. Aga vanalt Kurbli Madiselt päritud kangus ei lubanud seda enesele, veel vähem teistele tunnistada. Seepärast otsis vanamehe mõte kramplikult süüdlast.

Enda arvates leidiski ta olukorras süüdlase, õigemini süüdlased. Süüdi oli eelkõige Mikk, see ahnitseja, kelles Kurblite töökus oli liitunud kesteab kust pärit julmuse ja ükskõiksusega. Aga Miku kõrval hakkas Jaani mõte ka teisi süüdistama, neid, kes edasi kalastasid nagu ennegi. Jaanile näis, et tema on ainuke õige inimene, et

teised, ka oma ranna kalurid, on kõik tema vastu, on lurjused, — kas või ainult sellepärast, et teised ei talitanud nagu tema ja kalapüüki jätkasid. Nii mõeldes muutus Jaan juba mõne päeva jooksul otsekui inimpõlguriks, ei läinud pärast artellist lahkumist enam kalasadamasse, hakkas inimesi külavaheteel vaenuliku pilguga põrnitsema. Istus tihti, nagu praegugi, omaette ja mornitses.

«Tere õhtust!»

Jaani üllatas, et keegi tema poole tuleb, teda kõnetab. Polnud tal ju kedagi oodata.

Samasugune pahur, jääkülm vaade, nagu Põld mäletas esimeselt kohtumiselt kaluriga, võttis inspektori ka seekord vastu.

«Tere,» vastati.

«Peate videvikku — tohib ka platsi võtta?»

«Eks sa... võta siis!» kosteti.

Peeter Põld asetas mootorratta toele ja istus murult teelehevart pihku rebides Jaani juurde.

Vaikus. Põld puudutas hammastega mõrkjat rohuvart, lõi sellega siis vastu saapasäärt ja prahvatas, otsekui milleski veendumusele jõudnud:

«Miks te kalapüügist loobusite?»

«Natuke nagu oma asi,» põristas teine vastu.

«Hea teenistus ju...?» ei lasknud inspektor ennast heidutada.

Ei, nii asi ei arene, mõistis Põld ja ohkas. Hakkas aga edasi kõnelema, mitte enam küsitledes, vaid rohkem nagu endamisi arutades:

«Ja-jah, kalandusel on suur tulevik. Näe, Pärnusse ehitavad suure kalakonservikombinaadi — mitukümmend miljonit rubla. Eks Saadurandki hakkab sinna kalu andma — suurim Baltimaadel... Kogu saagi suudame konservida...»

See jutt mõjus vanasse kalurisse otsekui nõgese puudutus.

«Eh-hee, konservige aga, konservige!» osatas vanamees pahaselt. Rahmas siis kämblatäie õitsvaid kummeleid ja sirutas magus-läägelt lõhnava rusikatäie inspektori prillidele päris ohtlikku lähedusse. «Aga mina ütlen, et viie aasta pärast võivad nad seal kombinaadis

neid kummeleid konservida, vaat mis! Võivad silo purkidesse panna, aga kala mette!»

«No kuidas siis? Kuhu see kala siis jääb?»

«Kas sa ei tea? Sa ei taha teada! Mine küsi meeste käest, kes merel käivad, nad ütlevad sulle! Kala kaob ära!»

«Aga teadlased väidavad, et räime vähenemine Pärnu lahes on ajutine, et süüdi on meteoroloogilised tingimused,» jätkas Põld oma juttu, et vana kaluri arvamist teada saada.

«Või meteoorilised tingimused! Süüdi on vaat needsamad teadlased, kes on lubanud majandusmeestel kerge käega preemiaraha püüda! Süüdi on need mehed ministeeriumist ja kalakombinaatidest, kes selleks, et plaani ületada ja suurt preemiat saada, andsid käsu kudemadalad kakuamidega kinni toppida. Ei jätnud kalale kudekohta! Ja kui meil on mõni teadusemees, kes ütleb, et kala Pärnu lahes aastate viisi väheneb meteooriliste — või mis sa ütlesid — tingimuste pärast, siis ütlen mina, et need pole kellegi teadusemehed. Siis oleme meie, kalamehed, suuremad teadusemehed. Küsi nende linnateadlaste käest, kus elab silk, mis ta sööb, mis ta mõtleb, — nad ei tea. Aga mina tean! Nelikümmend aastat püüan silku. Ütlen sulle iga ilmaga ja iga tuulega, kus silk on ja mis ta teha kavatseb. Nemad nähtavasti uurivad rohkem igasugu karbikalu ja istutavad neid mõnesse meie järvelompi. Silku aga tunnevad vähe. Mis on silk — silk on mede ranna elu, on rannarahva hõbedakaevandus!»

«Õige, täiesti õige. Silk on meie kalamajandusele kõige tähtsam. Aga ega kõiki teadlasi nii alla hinnata ka maksa. Meil on mõndagi sel alal ära tehtud ja minu teada uuritakse ju... ka meie mere olusid.»

«Uuritakse, aga vähe, ja rutem peaks uurima! Silku tuleb eriti uurida! Ja veel teisigi asju koos silgu eluga, muidu... muidu lähevad plaanid ükskord lõhki. Prauhti — ainult paberitolm jääb järele ja silku pole!»

Jaan lausa leegitses — ja seda oligi Põld soovinud. See oli õige, võitleja-kirglikkus, mis vanast kalurist õhkus. Inspektor asetas oma käe Jaani kämblale.

«Nii. Ja teate mis, seltsimees Kurbel, asi on kahtle-

mata tõsine, teie jutus on paljugi õigust! Pärnu lahes on räimekudele liiga tehtud. Aga on teisigi probleeme. Püütakse näiteks palju alamõõdulist kala, ja siin on juba süüdi ka kalurid, mitte ainult ministeerium. Kõigi sääraste nähtuste vastu tuleb — võidelda... Võidelda! Mõistate?!»

«Võidelda? Minul? Kellega? Ah jaa — vennaga juba kaklesin. Nimetas mind tolaks, kui hakkasin rääkima, et see on röövpüük, mis me teeme. Või mis on minu ehk mõne teise kalamehe sõna näiteks ministeeriumimeeste vastu, kes kudemispaikadest püüdmisele piiri ei pane. Aga kuidas kala peab siis siginema, kui teda üldse kudema ei lasta. Kui me näiteks tiined loomad oma piimakarjast viimseni hukkame, ei tea, kust need vasikad peaksid tulema! Seda need ministeeriumimehed ei mõtle!»

«Nõnda et teie arvates on räimega olukord siis päris tõsine?»

«Mitte minu arust, vaid igaühe aru järgi peaks see olukord tõsine olema, kes asja selle pilguga vaatab.»

«Tõendeid oleks tarvis.»

«Tõendusi. Ei tea, mis tõendusi sul veel tarvis on, kui iga seisevnoodaga saime tänavu kaksteist tonni räime, kolm aastat tagasi hooaja peale aga kuuskümmend tonni! Tähendab, et kolme aasta jooksul on kala nõnda palju vähenenud. Kui tahame nüüd plaani täis püüda, peame endise ühe seisevnooda asemele juba viis noota vette panema, tuleval aastal aga kuus või seitse. Sedapidi edasi, kuni enam miski ei aita, suru või meri nootadega umbe. Ja-ah!»

Jaan ohkas ja vaikis.

«Hm... või sedasi. Ministeeriumis aga... arvavad mõned mehed, et asi pole nii hull.»

«Siis on hilja, kui suur häda käes on. Aga olgu peale — mis see jutt kõik aitab! Ja mis see enam minu asi!» lõi Jaan käega. Kuid mehe olek ja lausutud sõnad näitasid, et olukord kõnelejale sugugi ükskõikne polnud.

Väikesekasvuline inspektor mõistis seda. Vana kaluri näiline eemaletõmbumine siiski häiris Põldu:

«Ohoo! Või lahinguplatsilt aralt minema, ja mingu

kuidas läheb! Kas siitranna meestel on nii vähe võitlusvaimu!» lausus ta vaikselt.

Vanale Kurblile valgus veri põskedesse, värvides mehe tõmmu näo ruugeks. Ta heledad silmad otsekui tumenesid ja suured kämblad tõmbusid põlvedele rusikasse.

«Kurami päralt, poiss, ära nõnda räägi! Keegi pole veel julgenud ütelda, et vana Kurbel kardab! Ei karda merd ega meest, tead, ma ütlen...!»

«Aga artellist lasksite jalga, selle asemel et meestega aru pidada ja Tallinna tähelepanu asjale juhtida. Teie olete ise ju oma kalaranna ja -vete peremehed, kes siis teie huvisid peaks kaitsma?» jätkas Põld endise summutatud tooniga.

Jaan urises nagu ärritatud karu. Tõusis järsku — isalt päritud äge veri tuikas meelekohtades, sest too noor, peaaegu nolk julges teda lausa häbistada! Aga samal ajal raius kaine mõistus, seesama, mis kolhoosist äratulekut oli salamisi halvaks nimetanud, raius mehe mõttes: õige! õige! olid arg!

Seisis sedasi, turi kummis, paljad jalad sammastena kasteniiskes rohus, kulmupuhmad raskelt silmadel. Surus lõpuks välja nagu ohke:

«Aga mis ma siis peaksin tegema?!»

Põld tõusis. Ta näis tugevakogulise kaluri kõrval kleenukese poisikesena.

«Hakkame vägikaigast vedama!»

«Kellega? Mina ei saa ju kedagi keelata kuskil püüdmast, ei saa nõuda, et kakuami kalakasti lina oleks harvem, et traalid läheksid Riia lahest kaugemale, et räime kudemispaikadel hakatakse püüste arvu piirama. Ja siis jälle need plaanid?»

«Plaanid ... ja plaanid?» ümises Põld, mõtles midagi vaikides, lausus lõpuks kindlalt: «Aga plaanidega on sedasi, et need tuleb täita.»

«Nii! Noh, mis seal's enam seletada — muudkui rügage edasi, kuni mõni räim veel kuskil silmi pungitab!» sähvas Kurbli Jaan.

«Püüda tulebki, aga nii, et see räimekudu ei hävita. Mitte vähem, vaid rohkem tehnikat tuleb püügile rakendada!»

«Rohkem?!» urahtas Jaan kurjalt.
«Jah, rohkem! Aga mitte ainult kudemispaikade ette ja mitte ainult kudemise ajal, vaid sügavasse merre ja peale kudemisperioodi! Minule paistab, et mitmed meie kalanduse korraldajad lähevad kergemat teed, ja see on vale. Peamine rõhk pannakse püügile ainult räime kudemise ajal kudemispaigast, sest seal on kergem räime massiliselt kätte saada. Ja kui kudemine on läbi, ei viitsita vähema kala püügiks avameres palju ära teha. Sellepärast on mitmel pool ka saak hooajaline, — pidev, ühtlane saak pole kindlustatud. Ja nõnda on ka kalakonservivabrikud, mis aastaringi peaksid töötama, varustatud ainult paar kuud aastas.»
Jutt hakkas Jaani huvitama.
«Sedasi... paistab küll tõsi olema. Aga... no pagan võtku, mis saame meie parata, kui nad seal linnas tahavad kergemalt liugu lastes plaane täita, kui nad ei viitsi kaugepüügiga jännata?» kehitas vana kalur lõpuks õlgu. «Meie oleme väikesed inimesed. Kellele me kaebame? Ministeerium on ju selle kõige juhtija!» lisas ta käega lüües.
«Vale, täiesti vale. See probleem pole nõnda kitsas — pole ka ainult kala väljapüüdmise küsimus. Esiteks saavad kalamehed ise väga palju ära teha. Milleks püüda alamõõdulist kala? Ega iga nooda juures saa kalakaitseinspektor valvel seista, et maimude püüdmist keelata. Kalamees peab ise ennast kontrollima. Teiseks — kui palju me raiskame kala transpordil! Kalurikolhoosid peaksid mõtlema kala paremale transportimisele, nii et see ei rikne. Ja kolmandaks — miks püütakse hooajaliselt? Miks Pärnu lahe mehed tunnevad huvi ainult kuderäime vastu!
Ka kalurid on käest ära läinud — kas pole?
See vaade, et ministeeriumi mehi ei saa korrale kutsuda, pole õige. Kalurid pole mitte ministeeriumi jaoks, vaid ministeerium on kalameeste jaoks. Ja lõpuks — on veel koht, kus asi üles tõsta.»
«Soo! Kus siis?»
«On veel... partei! Kommunistlik partei! Ja just meie ja kalurid peame asja seal üles tõstma! Vaadake, seltsimees Kurbel, ka minu tööülesanne pole tegelda selle

küsimusega. Mina ainult jälgin, et ei püüta keelukohtades, keelatud vahenditega ja nii edasi. Seadusi teevad kala püüdmise kohta teised. Aga kui ütleme, et mõne aasta pärast tõesti juhtub meie kalamajanduses katastroof kas või ainult Pärnu lahe osas, ja meie seda ette näeme, selle takistamiseks aga omalt poolt midagi ei tee, siis... siis nagu oleksime meiegi kaassüüdlased, mis?»

«Sedasi küll...» leppis Jaan.

«No vaadake! Ja teate mis — kui teie mind aitate, prooviksime koos asja lahendamise heaks midagi ära teha,» jätkas Põld elavamalt.

«Mis minust oleks?» põikles Jaan ikkagi.

«Teil on kogemused, teadmised, näited, olete nelikümmend aastat kalur olnud, püüdnud läbi kogu Riia lahe ja saarte veed. Tunnete, kuidas elab räim, mis ta isegi mõtleb, nagu te ütlesite!»

Hallide silmade terav vaade puuris uuesti kõrvalistuva noore, prillekandva mehe näkku, otsekui kaaslast vaagides. Vaata, mis mõtted on tolle valgemütsikandja peas! Polegi nõnda tossikene, nagu paistis esmakordselt seal kainurgal, kui nad tuttavaks said.

«Kogume andmeid, toome näiteid. Saadame oma arvamised ja näited otse partei Keskkomiteele.»

«Partei Keskkomiteele!»

Kurbli Jaani toas põles sel õhtul kaua valgus; alles pärast südaööd oli kuulda inspektor Põllu mootorratta popsumist, kui mees videvas öös linna poole kihutas.

4

Saabus juuli lõpp.

Suvine räimepüügiaeg Pärnu lahes ja saarte meres oli läbi. Nüüdki kuuldus päeviti suurte kakuamipaatide mootorite popsumist ja sügavasti vees istuvad alused tossutasid ranna poole, aga mitte enam sädeleva räimelastiga. Paatide lastiks olid nüüd merest tagasitoodavad suurpüünised, rasked kuhilad tõrvatud, merekõntsaseid seisevnooda-aedu, massiivsed tammetoodrid, tublid, mehe käsivarre jämedused ankruköied ja hiigla-

kiskja küünise taolised kakuamiankrud. Püünised olid oma töö teinud ja viidi juba nüüd, vaevu kesksuvel talvekorterisse. Vähe oli kalureid, kes katsetasid sügisest räime püüda seisevnoodaga. Sügisene räim on rahutu, hulgub sügavas meres. Sealt püüavad teda juba tüsedakerelised traallaevad.

Aga teine kvartal ebaõnnestus Saaduranna kaluriartellil täiesti. Ainult üks brigaad suutis plaani täita. Artelli üldiseks plaanitäitmiseks märgiti tabelis — 61 %.

Üha rohkem hakkas kalurite hulgas liikuma jutt kala kadumisest Pärnu lahest. Kord augusti algul, kui mehed valmistusid sügisräime püügiks, tulid kalurid püünistekuuri juurde kokku. Arutati teise kvartali ebaõnne, mis kolmandas kvartalis jätkus.

«Paistab, et Jaanil on tõsi taga — räim lõpeb otsa,» alustas Kurbli Miku paatkonna uus liige Tiidre Mats, kasvult isegi Mikust suurem mehehiiglane, punase kahujuukse ja kongninaga nagu mõni muistne vägilane.

«Mis sina nutad! Kas meie vähe räime saime! Räime jätkub, kui aga mehi püüdmas on!» sähvas Mihkel, kes juttu oli pealt kuulanud. Pani siis laia liigutusega sirgevarrelise «inglise» piibu põske tagasi, nagu öeldu kinnituseks. Tõsi — Mihkli paatkond oli ettenähtud püügiplaani mahuliselt ületanud, kuigi kvaliteedilt jäi vajaka — palju sattus tänavu seisevnoota väikest, alamõõdulist räime.

«Ega ma nutagi, aga asi paistab sedasi siiski viltu vedavat, sest üldine plaan. . .» lõpetas Tiidre Mats poolelt sõnalt jutu, ütles seda aga rohkem oma nina alla. Oma hiiglasekujule vaatamata oli ta vaikse iseloomuga, ei armastanud valju tooni ega norivat kõnet.

Eemalt tuli keegi meeste poole.

«Ennäe, Jaan tuleb! Ja pühapäevariided seljas,» kädistas üks võrgulina lappavaid naisi.

Jaan tuli võrgukuuri esisele. Seal venda märgates tahtis ta nagu tagasi tõmbuda, otsustas aga nähtavasti ümber, ütles vaikselt «Tere kah!» ja astus Tiidre Matsi juurde.

«Mats, kuule — lähen õhtu linna ja jään ära vist paariks päevaks. Sa õige lase mu koerale söögipoolist anda, su eidel üle tänava ligi tulla.»

«Ah et lähed paariks päevaks? Hea küll, küll ma ütlen eidele — ega loom nälga jää,» lubas Mats.

«Või lähed linna — ei tea, kas lähed seda tünnivabriku-kohta vaatama või?» ei saanud Mihkel pidada, kes vennale paatkonnast lahkumisest saadik otsekui viha kandis.

Jaan mõõtis venda lühikese pilguga. Lausus siis:

«Kui just huvitab, siis tea, et lähen partei Keskkomiteesse. Kutsuti nõupidamisele, kalanduse asjus.»

Ütles ja pöördus minekule.

Miku lõug vajus alla ja piip jäi rippu. Vend tegi vist nalja. Kes Jaani nüüd Keskkomiteesse kutsus! Iseasi kui oleks kutsutud tema, Kurbli Mikk, Saaduranna kõvem kalur. Kutsutud ja öeldud, et vaat, seltsimees Mihkel Kurbel, jutustage aga nüüd, kuidas te tänavu oma suured kalasaagid saite. Aga Jaani — jooksikut kolhoosist — ei!

Ometi oli Jaanil tõsi taga — nii tema kui ka kalakaitse-inspektor Põld olid partei Keskkomiteesse kutsutud. Vaevalt kaks nädalat oli möödunud kirjast, mille nad Põlluga olid kokku seadnud ja otse partei Keskkomitee sekretärile adresseerinud!

*

Mõne päeva pärast tuli Jaan linnast tagasi. Ta oli otsekui muutunud. Kui ta kalurite keskel liikus ja saagi järele päris, oli ta pilk sõjakas. Ka oli vanamehel nüüd peaaegu iga päev asja kalakaitse-inspektori poole. Oma reisist pealinna ei rääkinud ta aga kellelegi. Ainult korra vastas Tiidre Matsi pärimisele:

«Oota aga, hakkavad sündima suured asjad! Kala röövimisele tuleb lõpp — partei võttis asja enda kätte. Partei, mõistad!»

Mats pungitas üllatunult silmi ja noogutas arusaavalt, kuigi ei mõistnud Jaani napist informatsioonist midagi. Rohkem aga Jaanilt keegi välja ei meelitanud.

Jaani pealinnakäik näis ka mehe enda isiklikule elule olevat andnud teatava suuna. Juba teisel päeval seadis ta sammud artelli juhatusemaja poole.

Kaluriartelli esimees Tungal polnud vähe üllatunud,

kui Kurbli Jaan tema kabinetti ilmus. Ta tundis Jaani küllalt kaua, et mehe pisut kinnist, kuid kindlat iseloomu teada. Jaan ülepeakaela ei torma, aga kui ta midagi halvasti teeb, siis see mehekänd teiste ees juba ei kahetse. Endasse surub vihad ja pettumused, enne kannatab, kui antud sõna tagasi võtab. Sellisena tundis Tungal Jaani. Nüüd aga rühkis Jaan esimehe kabinetti, võidunud nokkmüts kämblas ja endal piinlikkuseilme näos. Kas tuli kahetsema artellist rumalast peast äratormamist, vilksas Tunglal mõte.

«Eks sa . . . istu siis,» ütles Tungal jutu alustamiseks, nähes, et Jaanil on raske alata.

Jaan istus, otsis sõnu, lõpuks pahvatas:

«Sa . . . mind artelli tagasi võtad, paatkonna peale?»

«Mis tempe sa, vana mees, teed?» tahtis Tungal alustada, sai aga sõnasabast kinni. Seda poleks Jaan ehk välja kannatanud, ja lõpuks oli ta juba aastaid artelli tublimaid kalureid. Sellepärast ütles esimees viivu vaikimise järel hoopis:

«Sinusugusele mehele ju paatkonda ei keelata, seda tead isegi.»

«Nii et kui ma homme tulen . . .?» elustus äkki vana kalur.

«Homme — on sul aga sõit sees? No aga kui te Mikuga mestis, mis siis ikka,» kostis Tungal, muie näos.

Miku nime kuuldes läks Jaani nägu pilve.

«Sa ei saand must sotti. Ma Mikuga ei taha. Mõtlesin, et paned mind teise paadi peale?»

«Teise paadi peale?!» üllatus esimees ja sügas lõuga. «Teiste paatidega aga on sedasi, et nagu isegi tead, igaühel on omad mehed. Ja . . . hm, iseasi muidugi, jah, kui võtaksid uue kakuamipaadi, neist, mis kevadel saime. Abiks pole sulle õigeid kalamehi anda — on ainult tehnikumi praktikante. Ma ei tea . . .?»

«Praktikante? Ah need noored poisid, kes randa tulid?»

«Need jah.»

Jaan mõlgutas mõtteid, rahmas lõpuks:

«Olgu peale! Mulle on tarvis neli meest.»

«Saad. Aga ütle nüüd, kuhu sa siis kohe homme tuisata tahad?»

«Kuhu — Tibrikale!»
«Võrkudega?»
«Võrkudega.»
«Mikk viis täna Tibrikale ühe seisevnooda,» tähendas Tungal.
«Või viis! No viigu pealegi — mina lähen võrkudega. Tibrika räim kärvab seisevnooda silmadesse ära, aga kalakasti ei roni. Võrguga on õigem.»
«Nõus!» lõpetas esimees jutu. Mindi vaatama paati, praktikante ja püüniseid.
Järgmisel hommikul kui Jaan asus paati ja püüniseid korrastama, saabuski kalaranda uudis.
«Tuli alamõõdulise räime püügi keeld!» teatas Tungal. «Kui räim on alla kümne sentimeetri pikk, tuleb tagasi lasta.»
Teade levis kulutulena. Kõige tugevamini kajastus see Kurbli Miku paatkonna hulgas.
«Sooh! Aga kui mul on seisevnoodas kakskümmend tonni räime ja neist, ütleme, on viis tonni väike räim, kas siis sinu arust laseme kõik üle ääre merde tagasi? Või tuleb selle seaduse andja ja õpetab, kuidas saab meres väiksed kalad suurte vahelt välja valitseda? Kas sina, Tungal, ehk tead seda kunsti!?»
«Alamõõdulist ei tohi püüda — seadus on seadus,» ütles Tungal, kehitas õlgu ja pöördus minema.
«Pistku oma plaanid siis . . . kuhu tahavad!» räuskas Mikk äkki vihaplahvatuses näost punetama hakates.
Jaan kuulas uudist vaikides, vahetas aga lähedal oleva Põlluga pilgu ja Tunglale näis, et vana kaluri vaates oli võidurõõmu.
«Kui nüüd hakatakse veel kudepaikade ees püüdmist vähendama, hakkab asi minema! Vaata, siis Mikk alles räuskab,» ei suutnud Jaan pidada, kui Tungal oli ära läinud.
«Küllap see tuleb!» julgustas Põld.
Enne meeste esimesele püügiretkele sõitmist märgati Jaani uue kakuamipaadi juures kibekiiret askeldamist. Ametis olid nii paadijuht Jaan, neli noort kalandustehnikumi meest kui ka valge kaptenimütsiga Põld, kes oli kalarannas juba päris tuttavaks saanud. Nõeluti ja lõi-

gati puldanit, isegi hööveldati midagi nii, et valged laastud ilusates krussides üle paadipoordi lendasid.

Aga järgmisel õhtul oli paat koos meeste ja püünistega kalarannast kadunud.

*

Veepind oli sile ja liikumatu. Peaaegu märkamatu virvendus jooksis üle lahe ja siin-seal tekkisid hõredad udusagarad. Udu tihenes, kattes merepinna. Silmapiiril mustendava Kihnu poolt rühkisid avamerele kaks suurt mootorpaati, ühel slepis kakuamipaat. Paatide rasked tõrvatud kered purustasid mere peegelsileduse vaoliseks ja jätsid veele rasket naftasuitsu. Kümmekond kilomeetrit sõitsid paadid kõrvuti, siis võttis üks neist suuna paremale, kus meres paistis seisevnooda tonnide pikk rivi.

Teine paat jätkas sõitu endises suunas. Paatide meeskonnad tukkusid varahommikust ööd vöörikajutites, ainult roolimehed, ühe paadi roolipinna juures Mikk, teise juures Jaan, piidlesid merd ja vaikisid, lahkusid käega viipamata ja tavalisi hüüatusi vahetamata.

Vennad saabusid Tibrika madalikule püüniseid nõudma. Sõjakas vaikus oli meeste vahel maad võtnud juba siis, kui paadid Kihnust veel lausa pimedas teele asusid.

Tähendab, oma lihase vennaga ei kõlvanud kala püüda, mornitses Mikk. Mingi nolkide kambaga läks välja, merd narrima. Võrkudega Tibrikale, ja sõbrustab veel valge mütsiga inspektoriga — kurat, leidis sõbra, kirus Mikk mõttes edasi, roolides paati seisevnooda kalakasti märkide poole. Varsti vähendas mootor tuurisid, kuni jäi hoopis seisma. Paadil tekkis elu, sest hommikuniiskuse eest puldani alla varjule pugenud mehed ilmusid lagedale ja hakkasid askeldama. Jaguneti kahte paati, seati kahvad valmis. Mida näitab Tibrika hilissuvine meri? Siit võib nii häid kui ka halbu üllatusi oodata. On siit mindud raskes lastis paatidega, kuni pardavitsani täis siplevat fosforräime, on aga mindud ka tühjade kätega, vaevu pannitäis kala kaasas.

Umbes kilomeetri kaugusel seisevnooda nõudjatest hakkas ametisse ka teine paatkond. Kurbli Jaan kergi-

tas ise jada alguse juures märgi üles ja lappas liini paati. Tuli esimese võrgu lina, milles hõbetas üksikuid kalu. Elavad ja tugeva kehaga fosforräimed siplesid võrgusilmades. Algul üksikuid kalu, siis aga nagu oleks keegi suurest sülest räimi piki võrgulina puistanud. Nüüd hõljus paadi poole lausa siplev ja helkiv kangas.

«Pagana päralt — on aga loomus!» ei suutnud Põld saaki nähes vaikida. Heitis pintsaku seljast, mütsi peast — ilm oli põuaselt soe — ja, sidunud põlle ette, asus ka ametisse.

«Ära nüüd enam jah vaata — muudkui aita lina sisse võtta! Poisid, kohe ahtrisse! Võtame neljakesi!» kamandas vana Kurbel. «Nõnda — enne vöörist sisse ja nüüd teie neljakesi kohe võrku rabama! Enne ettevaatlikult — lina rebeneb! Kurat! ma ütlesin, et tasakesi!» käratas Jaan.

Oli kuulda ainult paadipõhjale langeva räime omapärane podin, nagu tekib kuivale maale langevatest rasketest vihmapiiskadest. Laias kakuamipaadis oli küllaldaselt ruumi võrgu tühjaksrabamiseks. Siplev, elav, hõbedane kiht kattis paadi põrandat üha paksemalt. Kolmas võrk, neljas . . .

«Stopp! — nüüd vahesein vahele!» hüüdis jälle Jaan.

Poisid turnisid paadi äärt pidi, et hoiduda kalu tallamast, kajuti najale asetatud kokkukeeratava vaheseina juurde. Lauad olid puldaniga ühendatud, moodustades lahtirullimisel nagu suure vaiba. Vahepõrand tugines paadiküljele löödud liistule ja kattis paadi põhja rabatud kalad.

Uued võrgud, uued kalad!

Kibekiires askelduses ei näinudki mehed, et päike oli hommikutaevas ja küttis juba augustikuu kohta parajat leitsakut. Ei märgatud ka, et eemalt oli tulnud teine mootorpaat ja liikus käiku vähendades võrgunõudjatele lähemale. Algul oli Mikk mõelnud küll otse ära sõita, kuid soov suure saagiga kelkida oli tugevam.

«Ennäe jah — või võrgumeestelgi kala!» hüüdis ta nüüd, seistes harkisjalu ja käed puusas mootoriluugil.

Hüüu peale katkestasid võrgunõudjad töö.

Ligitulnud Kurbli Miku paat istus sügavalt vees ja

katmata lastiruumist helkis peaaegu kolmveerand paadi kõrguses hõbedast kala.

«Ah, et seisevnoot andis kõvasti räime? Kuhu viid, kas . . .?» küsis Jaan vennalt, võttes nokkmütsi peast ja pühkides varrukaga higist leemendavat laupa, katkestas aga poolelt sõnalt, nagu oleks lausunud midagi lubamatut, ja vaatas enne kõrvale, siis küsivalt Põllu poole, kes parajasti väljus vööriruumist, kus käis sõõmu vett rüüpamas.

«Kuhu — eks ikka Kihnu!» kostis Mikk ruttu. Märganud aga kajutist väljuvat Põldu ja mehe kohkumisi ära tundes jätkas häält tõstes uuesti: «Saime hea kilusaagi, räime peaaegu polegi!» Ja samas motoristile: «Pea! Mis sa ligi ajad, ronid teiste võrkudesse! Tõmba tagasi!» Sel narril on jälle inspektor paadis! — Et, saatana pärast, seda ka enne ei näinud! Muidu välgutab alati oma valget mütsi — aga täna endale põlle ette ajanud ja mütsi ära pannud. Vaata, kus saatana kavaldaja — kirus Mikk mõttes.

Paat tõmbuski teisest pisut eemale. Aga juba oli Põld kajuti katusele roninud ja vaatas uurivalt tasa eemale tõmbuvat Kurbli Miku paati.

«Pärnus praegu kala kibedasti tarvis, miks sa sinna ei vii!?» hüüdis äkki Jaan nagu tahtes lõhkuda piinlikku vaikust, mis kahe paatkonna vahele oli siginenud.

«Tere hommikust — hakka Pärnu vedama! Kihnu sõidan tunniga, aga Pärnu ligi viis tundi! Kihnust saan sama raha! Ja Pärnu vedades loksub osa lasti sodiks!» seletas hoogsalt Mikk, ronides paadi poorti pidi edasi ja rebides puldanit kalalastile peale.

«Tuleb viia nii, et ei loksu sodiks. Pane vaheseinad!» hüüdis Jaan vastu.

«Narr, kes mulle selle eest . . . aitäh ütleb, või veel aega raiskama! Küll . . . tüdined sinagi mängimast!» kostis Mikk askelduse vahele, nähes aga, et teised teda kalalasti katmisel abistama ei tulnud, käratas uuesti:

«Mehed, kurat te vahite! Puldan peale — päike narrib kalad ära!»

Vaatamata paadi eemaldumisele ja Miku poordil sebimisele, oli Põld siiski laadungit näinud. Mehe nägu värvus tõmmuks ja prillide tagant välkus pahane pilk.

«Kuulge — teie seal! Sõitke poorti! See pole ju kilu, mida te seal veate! See on väike räim! Kuulge, see on. . .!»

Aga edasi ei kuuldud enam, sest tihedat naftasuitsu popsides rebis Kurbli Miku suur kakuamipaat ennast venna paadist eemale. Põld nägi veel ainult Miku ähvardavaid silmi, kui madalalt vees istuv mootorpaat minema tossutas. Teistel oli võrgujada poole peal, järele ei saanud minna. Pealegi oli Miku paadil palju tugevam mootor.

«Sellepärast see oli sihande suur saak, et maimud. Vana kala Tibrikal juba hunnikus seisevnoota ei lähe,» noogutas Jaan nördinult pead.

«Nii — maim, paljud tuhanded alamõõdulist räime. Seda muidugi ei katsetatud Pärnu, konservivabrikusse viia, sinna ei võetaks niisuguseid! Aga — see olgu tagumine kord!» ütles Põld raevuselt.

Edasi töötati vaikides. Vaikides jätkati ka reisi Pärnu poole. Alles Pärnus paranes meeste meeleolu, kui konservivabriku vastuvõtutsehhi meister Konovalov Jaanile õlale patsutades ütles:

«Vot, molodets, Ivan Madissovitš, vot molodets! Võin sulle märkida, et kala, mis täna andsid, on üheksakümmend protsenti esimene sort. Ilus kala — tugev liha, terve! See on tore mõte, see vahesein paadis!»

Kalad antud, loputasid poisid paati räimesoomusest, Jaan aga istus vöörinurka puldanihunnikule kehakinnitust võtma. Hammustas soolaräime, ise vilgutades oma heledaid silmakriipse üle poordi. Ka Põld mugis kaasavõetud võileiba, istudes mootorikajuti katusel. Mälus ja mõtiskles tänast lugu Mikuga. Ja mida rohkem ta sellest mõtles, seda rohkem sappi kogunes hinge. Mikk käitus ülbelt, nagu tahtes näidata, et kui kalur kõik konksud ja vigurid appi võtab, ei aita inspektori pealehakkamine midagi. Teadmine, et teda nõrgakeseks peetakse, pahandas Põldu.

«Tead, Mikule teen täna küll ainult hoiatuse, sest et ta minu käest minema pääses, aga igale mehele, kellelt homme taban üle viie protsendi alamõõdulist kala, kirjutan akti. Kurat — asja ei tohi naljaks väänata!»

«Sinul on selleks voli — ja seda küll tegema peabki.

olgu siis süüdlane Mikk või mõni teine. Aga väikese kala protsendi määramisega võib meil veel tegu tulla.» möönis Jaan vaikselt.

5

Oli tema teguviis õige?

Artelli esimees Tungal näris alahuult. Ta istus kirjutuslaua taga, käed sügaval pintsakutaskutes, lõug rinnale naaldunud, nii et tume lõvilakana näiv juus laubale langes. Ta otsaesisel olid kurrud, näomusklid kahel pool suunurki tõmblesid. Mehe pilk oli mõtlik. Eile oli Kurbli Jaan kõnelnud, et Tibrikal on praegu ohtrasti sügisräime, aga kuna seal liigub ka suuri parvi noort, alamõõdulist kala, poleks sinna soovitav seisevnootasid asetada, vaid tuleks püüda võrkudega, mille silmast alamõõduline kala läbi pääseb. Jaan oli pahameelepunaga näos ka maininud, et vend Mikk oli Tibrikalt püüdnud seitsme-kaheksatonnise lasti noort kala ja selle arvatavasti Kihnu kalavastuvõtupunkti sokutanud. Ta lisas, et kalakaitse-inspektor tegi Mikule hoiatuse.

Mikult pärimisel kinnitas see hommikul, et püütu polnud alamõõduline räim, vaid hoopis kilu.

«Mis sa, narr, uurid ja puurid! Seitse tonni läks artelli plaani arvele — ja on sul plaan täis või?» torises Mikk, kui esimehe juurest lahkus.

Plaan. Jah, plaan? See pagana plaan näib tänavu otse täitmatuna. Eelmises kvartalis jäid nad riigile sada nelikümmend tonni kala võlgu. Nüüd on augusti keskpaik, aga kuuplaanist on täis vaevu kümme protsenti.

Kui saaks Tibrikalt mõnikümmend tonnigi räime, see oleks kuuplaani osas suur abi. Paneks sisse kümme seisevnoota, ja kui iga seisevnoot annaks kas või poolegi sellest hulgast, mis oli saanud Mikk. Kuuplaani suruks täis mõne päevaga! ... Aga, kurat, kui on siiski alamõõduline kala? ...

Tunglale meenus uuesti Jaani arvamine. Seda peaks arvestama. Aga kuuplaan? ...

Nii juhtuski, et Tungal andis loa viia Tibrikale peale Miku kahe seisevnooda sisse veel kuus suurpüünist.

Pärast seda aga tuli ta kontorisse ja hakkas omaette mornitsema. Rannas käib praegu kibe ettevalmistus. Homme on noodad sees. Paari päeva pärast, kui ilm peab... on ehk esimene saak käes! Ja...

Koputati.

Tuli kalakaitse-inspektor Põld, noogutas vaikides tervituseks, võttis mütsi, asetas selle laua äärele, istus otse esimehe vastu. Vaatas esimeest, ja Tunglale näis, et inspektori silmad prillide taga olid kuidagi sõjakad.

«Saadate mehed Tibrikale?»

«Seal on räime.»

«Aga — seisevnootadega?»

Tungal vaikis pika viivu, suunates pilgu aknast välja. Vastas siis iga silpi peanoogutusega kinnitades:

«Sei-sev-noo-ta-de-ga, jah.»

«Nii. Tibrikal on praegu noorkalaparved. Ja ma ütlen üht, seltsimees Tungal, — mina olen ülehomme Tibrikal! Kontrollin iga noota! Maim läheb merre tagasi!»

Tungal põrnitses nüüd püstitõusnud väheldasekasvulist inspektorit. Endine inspektor oli teistmoodi mees, armastas napsi, oli nii-öelda «rahvamees». Aga see on teisest materjalist. Ometi meeldis Põld esimehele. Mees omal postil — ega midagi, mõtles ta. Tungal oli harjunud oma asju ise otsustama, kuulus rahvakeeles niinimetatud «kangekaelsete» hulka, seepärast, kuigi teadis teisel õiguse olevat, ütles:

«Kuidas mõtlete seda teha — kaheksa seisevnoota! Teie ei suudakski kontrollida.»

Põld teadis, et Tunglal on õigus, — kõike kontrollida on ühel mehel võimatu. Arvas ka teadvat, mis oli tolle tumedaverelise esimehe mõttes: plaan, mille saaks korrapealt täita!? Aga et Tungal oli valmis plaanitäitmise arvel lubama seaduserikkumist, see tekitas muidu rahulikus Põllus raevu.

«Sedasi! Ah alustate minu vastu võitlust... röövpüügi kasuks!»

Seda oli siiski palju öeldud. Ka Tungal tõusis toolilt, ta nägu tõmbus punaselaiguliseks.

«Seda... te ikkagi öelda ei saa!»

«Püüate maimusid!»

«Ütlesin meestele, et tuleb püüda ainult täismõõdulist kala.»
«Ütlesite. Aga kes kontrollib?»
«Selleks olete teie.»
«Mitte mina üksi, ka teie olete selleks! Ma palun teid ülehomme Tibrikale kaasa tulla.»
«Mind — miks?»
«Kui meestega raskusi tuleb, aitate.»
Tungal seisis, nõjatudes rusikas kätega kirjutuslauale. Ta rusikanukid olid survest valged, laup veel rohkem kurruline kui varem. Ta näis endaga aru pidavat. Tähendab, randa on tulnud murrang. See tormamine homsele päevale mõtlemata on veel ainult tükike meie kalamajanduse metsiku tõusu ajalugu. Just metsiku tõusu, sest nõukogude võim andis randlastele võimsa tehnika kasutada, mille abil kalurite elujärg endiste aegadega võrreldes sedavõrd tohutu hüppe võrra paranes, et see hakkas pähe nagu pööritus suurest õnnest. Hakkas sedavõrd pähe, et ei leitud aega muuks kui ainult hiiglakalakoguste üksteise võidu püüdmiseks. Unustati mõelda millelegi, mis on niisama tähtis kui kalapüük — mõelda kalavarudele! Esimees ajas end lõpuks sirgu, võttis taskust ninaräti, kuivatas laupa.
«Tuba on palav,» lisas ta osalt vabanduseks, osalt sooviga jutuainet muuta.
«Kuidas sellega jääb — tulete?» raius Põld. Nüüd oli aga Tungalgi nähtavasti otsustanud:
«Tulen. Tulen, ja kui tarvis, abistan.»
Sel hetkel Põld veel ei aimanudki, et ta oli leidnud Tunglas tõsise ja kindla mõttekaaslase.

6

Rannas levib kiiresti iga uudis, mis on seoses kalapüügiga. Nagu oli kiiresti teada see, et Mikk sai Tibrikalt suure, otse kevadise saagi, levis kulutulena ka teade, et Tibrikal tahetakse kalapüüki kontrollida ja et Tungal ise olevat lubanud kontrollimisel abiks olla!
«Tungal? Esimees on vist peast põrunud, hakkab kala merde tagasi ajama,» kriiskas kalarannas Saunamäe

Leeni, tüsedusele kalduv tugevakoguline eit, kelle mees Mart püüdis Kurbli Miku paatkonnas.

«Või peast põrunud! Aga kui sinu vanamees selle Mikuga mestis kõik maimud täiskala pähe ä'ä püüab, millest sa siis tuleva aastal elama hakkad, ahnepäits!» sähvas kuuekümne-aastane Võsa-memm vastu.

Leeni tahtis veel midagi salvata, aga kui märkas, et läheduses olevatest kaluritest tema väitele kaitsjaid ei tulnud, vaid et mõni teda koguni pahase pilguga silmitses, jäi temagi vait.

Järgmisel hommikul läksid paadid Tibrikale püüniseid nõudma. Põld sõitis seekord kaasa esimehe väikese kiire mootorpaadiga. Kerge põhjatuul loksutas paadikäilade vastu madalat halli lainet, ilm oli sombune. Sõitsid üksteist paati, kõik rivis nagu mingi rongkäik. Teiste hulgas puudus ainult Kurbli Mikk. Teati ainult, et üsna vara, tund aega või rohkemgi enne kui mehed hakkasid paatide juurde kogunema, olevat merelt kuuldud mootori popsumist. Et oli sombune ja pime hommikust-öö, ei nähtud sõitjat. Hommikul aga polnud Miku suurt kakuamipaati ega teist väiksemat mootorpaati rannas. Lausa öösel oli Mikk oma meestega minema tuisanud.

Tibrikale jõudes hargnesid paatkonnad püüniste viisi, hakati kalakaste lappama. Aga ei järgnenud tavalist kibedat askeldust seisevnootade kalakastide tühjendamisel. Lapati küll kalakastid kokku, nii et võrgu vangis olev räim kahe paadi vahel paksu korrana helklema hakkas, siis aga näis püüdjaid haaravat mingi nõutus. Mõni mootorpaat laskis lina vabaks, sõideti teiste juurde. Kalakastides oli enamuses sõrmepikkune räimepoeg. Tõsi, seda oli üsna paksult, seisevnooda peale võis arvata ligi paar tonni või enamgi, kuid Tibrika peamist kala — fosforräime — helkis väikese kala hulgas ainult üksikuid. Meeste näod olid pilves. Paadid sõitsid lähestikku, mootorid pandi seisma, ootavalt vaadati Tungla poole, kes, käed sügaval jopitaskutes, oma paadi vööris seisis.

«Mis siis nüüd — puha räimepoeg?» hüüdis lõpuks Tulviku Sass, seitsmekümne-aastane pikk vanamees vim-

mas turjaga ja südvestri alt paistva tiheda, aga täiesti valge juuksesalguga.

Tungal pidi vastama. Ta peab vastama, mõtles ka esimehe kõrval olev Põld ja ootas, sest talle näis, et see, mis praegu juhtub, on otsekui suure võitluse avalahing, ja sellel, kuidas Tungal praegu esineb, on selle avalahingu kohta otsustav tähtsus.

«Jah, mehed, siis igal pool on räimemaim?!» hüüdis Tungal lõpuks üle paatide.

«Maim! Tonnide viisi!» kaikus paatidest vastus.

«Aga näe, Jaanil on võrkudes ilus kala! Tähendab, Tibrika kala ei lähe kakuami!» hüüdis keegi.

Mitmèsuguseid mõtteid liikus sel hetkel kalameeste peas. Alamõõdulise kala püügi keeld alles tuli. Enne seda olid nad kõik valikuta püüdnud. Saagi tagasi merre laskmine — seda pole kunagi varem juhtunud. Seepärast vaadati põnevusega Tungla poole. Tungal oli ise endine kalur, ta oli küll vahel käreda ütlemisega, kuid meest austati, Tungal kaalus iga otsust.

«Nõnda — maim. Maimu me . . . ei püüa! Kõik tagasi lasta ja — homme tuleme võrkudega!» ütles Tungal lõpuks kindlalt.

Tungla sõnadele järgnes enne vaikus. Piiluti paadi vööris seisva esimehe poole. Esimehe põsenukkidel olid valged laigud, ta ilmes paistis närvilist kannatamatust, kui ta lähedal paadis olevale Kurbli Jaanile hüüdis:

«Noh — hakka peale!»

«Mis sellele kostetakse?» küsis Põld endalt ja ootas hinge kinni pidades.

«Tagasi merde! Tagasi merde lasta!» käis enne sosin, selle järel aga hüüti paadist paati korraldust: «Kalad tagasi merre! Kalakastid tühjaks!»

See töö ei läinud ladusasti, käed ei tõstnud võrgulina sellise hooga nagu tavaliselt, kui tuli sellest kahvadega saaki paati ammutada. Meeste hulgas ei kaikunud lõbusaid hüüatusi ega mürisevat naeru. Töötati vaikides. Ainult vana Tulviku Sass ei saanud pidada, kui tohutu noore räime parv üle kalakasti tiiva merre lippas:

«Näe, nagu väikeste tallede kari — panevad nii suure lustiga minema, et vesi kobrutab!»

Tungal vaatas pika pilguga eemalt merre lippavat

kala ja ohe läbis meest. Siis ehmatas, kontrollis ennast, kas Põld seda ohet märkas. Ei vist. Seal, koos hõbedase kalaga, valgus artelli plaanitäide merre. Aga...

Varsti kogunesid paadid jälle kokku. Ligi tuli ka Kurbli Jaan, kes oli võrgunõudmise lõpetanud. Mehel läikis paadipõhjal oma kolm-nelisada kilo ilusat fosforräime. Vaadati Jaani saaki, paadipoortidest kinni hoides arutati äpardunud püüki. Ja hakkaski üle paatide kostma kumin, mis valjenes hüüatuseks: «Miku püüsed on sees!», «Kus on Mikk?!», «Pani poolest ööst minema — eks ta ole nüüd maimudega juba Kihnus!», «Ennäe! — seal eemal on ju Miku väike paat! See on valves, kuni ära läheme, et hakata kalamaimu nõudma!», «Mehed, lähme kaeme; mis Mikk räägib!» hüüdis keegi lõpuks. Nagu käsu peale siirdusid paadid kilomeetri osa eemal vaikiva mootoriga seisva Kurbli Miku väiksema mootorpaadi juurde, mille pardal paistis olevat ainult üks mees.

Pardal oli Miku paatkonnast punapäine hiiglane Tiidre Mats.

«Kus Mikk on!? Kus on kapten? Kas püüst nõudma ei hakkagi?!» hüüti.

Mats oli eemalt meeste tegevust jälginud, tema paat tiirutas juba hulk aega meeste lähikonnas. Ta oli vihmakuues, käed vaheliti varrukasse topitud, nagu oleks tal külm. Mats oli millegipärast mossis ja piidles mehi ligisõitnud paatide pardal altkulmu.

«Mikk... läks juba hommikust-ööd lastiga Kihnu poole. Varsti peaks tagasi olema!» kostis ta meestele.

«Läks Kihnu! Mis ta sinna viis — räimemaimusid! Oh-hoo, mis püüki see mees siis peab!» hüüti läbisegi.

Jaan juhtis oma paadi ka ligi. Ta tabas viimased hüütud laused ja temas hakkas käärima pahameel venna pärast.

«Ja... mida sina siin veel passid?» küsis ta Matsilt.

«Teine «kaku» on veel kala täis. Mikk tuleb järele. Jättis mu passima, et kuidas teil...»

«Sedaviisi. Kas kalakasti kergitasite?»

«Kergitasime!»

«Väike räim?»

«Väike räim.»

Teravad arutelud vaibusid, sest teisele poole Jaani

paati saabus esimehe mootorpaat koos Tungla ja Põlluga. Kohe selgitati neile olukord. Tungal mõtles viivu, siis käsutas:

«Mehed — Kurbli Miku seisevnoot tuleb tühjaks teha! Maimud tagasi merre!»

Sellele vastas paatidest ainult vaikus.

Kord on kord ja seadus on seadus. Rannameeste vahel on iidsest ajast peale kirjutamata seadus, mis valitseb niikaua, kui üldse mäletatakse, ja see seadus räägib, et teise mehe püünist puutuda ei tohi. Kuigi Mikk määrust rikkus, oli ta siiski kaaskalur. Veel rohkem — Mikk oli tänavu artelli kõige edukam kalur, tema nimi oli autahvlil, oli ajalehes. Sellepärast tuligi Tungla korraldusele vastuseks paatidesse raske vaikus.

«Noh — kes lähevad?» kärsitles Tungal.

Vaikus.

Lõpuks õiendas keegi:

«Eks ta ise tule ja tühjenda. Hakkame nüüd meie... teise püüse kallale.»

«Aga kui ei tule ega tühjenda? Esimese lasti ju viis?» küsis nüüd omakorda Põld. «Nõndamoodi aga — keda ta röövib — teid!» jätkas ta viivu vaikuse järel.

«Mina lähen!» hüüti nüüd. Juba häälest tunti hüüdjat — Kurbli Jaan. Muidugi, kui Jaan, — temaga on teisiti, tema on vend.

Jaan asus oma meestega Miku seisevnoota lappama ja viivu kõhklemise järel läks Tiidre Mats talle appi.

*

Õhtupoolikul otsustati viia Tibrikale võrgud ja asetada võrgujadad seisevnooda aia külge, ühtlasi tuua ära seisevnootade kalakastid. Kogu seisevnootade varustusele taheti järele minna järgmisel päeval. Nii oleks koos püüniste toomisega saanud kasutada ka võrgupüüki.

Rannas kiirustati püüniste pealevõtmisega. Kogu artell oli väljas. Naised õiendasid võrkude kivitamisel, kandsid võrgupusasid, mehed tirisid ankruid, kontrollisid võrgumärke ja liine.

Võrgukuuri esisel vestles Tungal Kurbli Jaaniga, kes paku peal mõrravaia otsa kirvega teravaks tahus. Jaani

selja taga tormiveest kaugele tõstetud haralisel lepakännul istus ja mossitas omaette punapäine Tiidre Mats. Tema oli meestega koos Tibrikalt ära tulnud ja valutas nüüd südant, mida Mikule kosta, kui see randa saabub. Miku paati oligi juba merelt tagasi tulemas märgatud.

Mikk tuli Kihnust. Raginal jooksis suure mootorpaadi käil rannale ja samas hüppas vöörilt krauhti klibukividele mehemürakas. Miku nägu oli vihast punane, ta seisis viivu rannal nagu hiiglagorilla, käed konksus, lõug ette lükatud, müts kuklas. Ta oli ilmselt viinastunud.

Rannas vaibus hetkeks askeldus, astuti koomale, sinnapoole, kus mõnikümmend sammu Mikust seisid Tungal, Tiidre Mats ja kus endiselt rahulikult toksis kirvega vaiaotsa Jaan.

Mikk astus aeglasel, raskel sammul Tungla poole. Pöördus siis äkki, nagu oleks talle praegu alles Tiidre Mats meenunud, otse selle kohal ringi, lükates oma koonu Matsile peaaegu näo juurde.

«Kes pidi püüse juures ootama?» küsis ta ähvardavalt.

Mats kohmles, laiutas käsi, vaatas abitult Tungla poole. Viimaks ütles kobamisi:

«Mis... mis ma selle tühja püüse juures pidin istuma?»

«Tühja püüse juures!» räuskas Mikk, teeseldes, nagu saaks ta alles praegu teada, et tema teine seisevnoot on tühjaks tehtud. Ometi oli ta selle juba Kihnust tulles ära vaadanud ja nooda tühja leides hirmsasti vandudes käskinud meestel koduranda sõita. Umbkaudu aimas Mikk, mis tema püüse juures oli juhtunud, ja see piitsutas temas üles metsiku viha. Kui ta oleks teo avastamise momendil tühjendajaga, ükskõik, kes see ka oleks olnud, vastamisi sattunud — ta oleks selle pikemata maha löönud.

Mikk oli äkkvihaga varemgi tempe teinud, milliste kohta hiljem ja selge peaga tuli südant valutada, oli kord inimese pussiga haavamise pärast kohtulaua ees ja türmiski istunud. See sündis küll mitukümmend aastat tagasi noormehe põlves. Aga ega aastad polnud mehe tulist verd jahutanud. Kui mõni lugu juhtus, mis mehe marru ajas, hoiti Mikust nüüdki kaugemale. Ja see, mis

täna Miku püünisega juhtus, oli rohkem kui vaja, et meest tasakaalust välja ajada. Pikal tagasisõidul vaibus mehes küll esialgne maru, kuid mida rohkem ta mõtles, seda rohkem kogunes südame ümber raevu. Mõte otsekui laadis meest kõuega, mis iga hetk ootas prahvatamist.

Nüüd prahvataski see:

«Kesse raisk julges minu püüst puutuda! Kesse, ma küsin?!» röökis ta lausa, sooned meelekohal tursunud, nägu vihast lillaks tõmbunud.

Mehed ümberringi vaikisid.

Siis lõi Jaan kirve raksudes pakku, ajas enese sirgu ja, venda pika pilguga vaadanud, sõnas oma raske bassiga:

«Mina! Mina tegin püüse tühjaks, lasin merre!»

«Sina!» hüüdis Mikk ja oli ainsa hüppega venna juures. «Sina, saatananahk!» Mikk otse karjus seda.

«Jah — mina!» kordas Jaan rahulikult. Ja nüüd sündis kiiresti midagi kohutavat.

Mikk haaras pakku löödud kirve, see vuhises üles, keegi naistest kiljatas, alati vaikne Tiidre Mats tegi hiiglahüppe ja koos Mihkli käes oleva kirvega välkus Matsi tohutu rusikas. Kirvetera vuhises vaevu Jaani kuklast mööda, varre raskelt mehe õlale langedes tungis kirves siis ligi poole terani Jaani kõrval asetsevasse kändu.

Jaani näkku tuli valugrimass, ta haaras oma parema käega vasakust õlast, mis oli kummaliselt alla vajunud.

Surmalöök oli mööda läinud. Miku viha hetkeks otsekui tardus selle teadmisest, mis oleks võinud juhtuda. Aga raev ja eneseuhkus ei lubanud norutada. Ta rusikas tõusis nüüd Matsi vastu.

«Sina, kurrat, minu paadist! Sina ... ma su nagu koera,» urises ta läbi hammaste.

Mihkel oli küll suur, aga Tiidre Mats oli hiiglane. Ta kämmal haaras Miku rusika, see suruti alla ja mehed seirasid viivu rinnutsi vastamisi nagu kaks kaljumürakat, mõlemal jalad harkis, tugevad saapad raskelt rannamurul.

Nüüd alles jahtus Mihkel pisut, mõistus hakkas tööle, hakkas aru nõudma.

«Sa ... sa oled mu vastu?!» surus ta läbi hammaste

Matsile. Vaatas selle järel välkuva pilguga ringi. Meestesumm piiras teda ja nende näod olid ähvardavad. Tahta kedagi kirvega lüüa, ja veel vana Jaani!

«Teie... kõik olete mu vastu! Kuradile! Lähen artellist minema!» üürgas Mikk äkki jõuetult.

«Kui sedasi edasi mõtled — pead minema, jah!» ütles Tungal rahulikult. Ja Mikk luges Tungla sõnadest kogu selle vaikiva, ähvardavapilgulise meestesumma otsust.

*

«Kas valutab veel?»

«Pakitseb neh!»

«Pole viga, kui paika pandi, paraneb varsti.»

Põld kohendas voodis lamava Jaani küljealust, istus seejärel ise taburetile mehe voodi ette. Lamp andis hubast valgust, läbi seinte kostis merekoha kuidagi kaugelt. Õhtul oli põhjatuul pisut valjenenud, ilma selgeks puhunud. Põld oli äsja rannast koju tulnud. Elu läks seal edasi — mehed tulid võrkusid Tibrikale viimast ja harutasid nüüd hämaras paatidest koju toodud seisevnootade kalakaste. Kuigi Jaan pidi voodisse jääma, toimetati temagi võrgujadad merre. Jaan kuulis seda hea meelega. Põld jutustas oma mõnusa tenorihäälega muudki ranna päevastest uudistest. Rääkis, et Mikk olla rannast otse linna tuisanud, et auto seisvat seal restorani ees ja mees pummeldavat nii, et kära kaugele kostab. Rääkis ka, et Tallinnast olevat teatatud, et Kalanduse Uurimise Instituudi ekspeditsioon saabuvat siia uute katsepüünistega. Ekspeditsioonil olevat eesmärgiks katsetada uusi kakuamikaste, mis laseksid läbi väikese räime noort kala vigastamata.

Ja kui too väikesekasvuline, valgejuukseline ja lõbusa olemisega inspektor sedaviisi kõneles, tekkis Jaanil äkki tunne, et Põld on ammune tuttav, polegi kusagilt Virumaalt pärit, vaid hoopis siitranna poiss, kes üles kasvanud, nagu enamik rannapoisse, hapupiima ja silguga, kes oskas naerda mere tujude ja -tuulte puhul, kuulata mere sosinjuttu kalaparvede liikumisest ja mõista luigekisast kevadel, et jääminek kaugel pole.

«Eks ta ole — uue võitlus vanaga! Aga mis peaasi —

räimemaimu enam ei püüta! Ja see on meie esimene suur võit. Kui nüüd saame niikaugele, et ka püügilubasid kudemiskohtadesse ei anta ja räime tee kudemispaikadesse vaba hoitakse, hakkab kala läänebasseinis jälle siginema. Ja mõne aasta pärast... ei pruugi nad Pärnu suures konservivabrikus sugugi silo purkidesse panna, nagu sa algul ennustasid,» rääkis Põld, näol kaval muie.

Jaanile meenus tema esimene kohtumine tolle noore, peaaegu poisina näiva inspektoriga ja vanamehe kurrulisse näkku, suure nina ümber asus lai naer, vaatamata sellele, et haige õlg tublisti pakitses.

1955

KARUPOEG

1

Lumi rudises tulijate sammude all ja see rütmikas rudin kostis kabinetti. Vaistu pöörasid mõlemad vestlejad pilgu akna poole, kust läbi pooliti külmaroosidesse peidetud klaasi paistis osake metsapunkti õuest. «Ongi teie metsamehed?» küsis kirjutuslaua lähedal toolil istuv aastatelt kolmekümne viie piiris mees, joppkasukas seljas, tugevad püstijuuksed sagrus kurrulise lauba kohal.

«Metsamehed,» noogutas teine jaatavalt pead ja jätkas täiendades:

«Metsamehed tulevad palga järele. Täna ju palgapäev.» Väike muie virbas seda öeldes üle Tõhera metsatööstusjaoskonna juhataja, pika, kondise, täiesti halli, kuid elavate tumedate silmadega mehe vaolise näo.

Küsitleja noogutas mõistvalt. Metsatööstusjaoskonna ehk metsameeste keeles lihtsalt metsapunkti juhataja Salutamm võttis frentši taskust lühikesevarrelise piibu, asus seda lauanurgal olevast põiest tubakakotist täitma. Seda tehes jooksis muie veel kord üle mehe näo, selline kerge naeruvine, mida võis märgata ainult huulenurkades ja kortsudega silmaäärtes, mis oli aga kuidagi meeldiv, mitte irooniline. Kindlasti oli juhataja tore vana, arutas endamisi joppkasukat kandev lühem mees. Küllap kuulub meie metsameeste põlise kaadri hulka, mõtiskles ta edasi.

Saanud piibu täis, tõstis Salutamm pilgu ja jaoskonna uus meister mõistis kohe, et teine oli osanud tema mõt-

teid silmapilkselt tabada. Ülemus kostis uue meistri sõbralikele tunnetele avala naeratusega. «Pakuks — aga näete, olen ainult piibumees!» lausus ta vabandavalt.

«Pole viga, pole viga — ega ma suitsumees polegi!» kostis teine kiiresti.

Salutamm tõstis üllatudes kulmu — pole ju tavaline, et mõni metsamees hiilgab mittesuitsetamisega.

Asuti poolelijäänud jutu juurde.

«Nojah — ega lisada palju polegi. Jaoskonda ju teate — elame siin kui pärapõrgus, masinaga pääseb ligi talvel. Suvel tule aga kas või lennukiga alevist siia — pehme raba ümberringi. Aga mets — mets on vägev! Lankidest, mis teie hoolde jäävad, me juba rääkisime. Nüüd aga üks raskem küsimus: kus me teile eluruumi saame? Algul mõtlesin, et mahutaks naabri, meister Metuse juurde, neil oli tuba vaba. Aga nüüd tuli eile seal poeg sõjaväest tagasi — nii et kinni! Omal mul pole ka ruumirohkusega kiidelda. Alevis muidugi leiaks, aga sealt on neli kilomeetrit juba jaoskonda, siit veel metsa . . .?»

Mart Purga, Tõhera metsatööstusjaoskonda suunatud uus metsatööstusmeister, sügas ööpäevase reisuga juba okkaliseks muutunud lõuga. Eluruum — jah, teadagi, kuskil peab ju elama. Kuigi ta endal palju rohkemat varanatukest ei öelnud olema, kui selles suures pruunivärvilises kulunud kohvris, mis juhataja kabineti ukse kõrval seisis — kuid lahti peab sellegi kuskil pakkima.

«Aga — kas teil metsatööliste ühiselamus vahest ruumi ei leidu — selline ju siin vist ikka on olemas?»

«Ühiselamus!?» üllatus Salutamm ja tõstis jälle oma kulmupuhmakaid. Nüüd uuris ta uuesti valvsa pilguga seda lüheldast, veel noort meest, kellel olid heledad püstjuuksed, samasugused heledad, otsekui alati naervad väikesed silmad ja talle muinasjutust pärineva päkapiku ilme andev tubli nösunina.

Kas tahab uus meister selle sooviga oma rahvalikkust demonstreerida? Ja jälle kerkis Salutammes küsimus, mis hetkeks juba varem oli välgatanud peas, kuuldes Purga soovitamisest Tõherale: tuli Purga kui abimees või kui mingikujuline kontroll? Või . . . koguni tema

võimalik järeltulija? Ent Purga vaade oli siiras, sellest õhkus sõbralikkust ja Salutamm, olles mõttes linnulennuliselt revideerinud oma senist tööd, otsustas, et ta on töötanud õigesti, tal pole karta midagi. Küllap see ühiselamu on ainult meistri tuju!

«Ühiselamus jah,» kinnitas Purga veel kord.

«Ühiselamus... muidugi leidub ruumi. Ma ainult mõtlesin, kas sinna tahate — ikka nagu laagri-elamine, pole omaette, ja...»

«Laager, siis laager. Seda lõbusam. Ma seltskonda ei pelga ja saab töömeestega kohe tutvuse sisse.»

«Hm. Nojah, kui just mõtlete, et algul ühiselamus... Igatahes — ehk vaatate enne järele — meil erilist komforti seal pole. Metsamehed ju enamasti liikuv ja juhuslik rahvas...»

«Liikuv ja juhuslik?»

«Sedasi küll senini, kuigi see vast õige pole. Aga vähe küll leidubki neid, kes hakkavad lepinglasteks läbi aasta, teenistus pole ju kõigil aastaaegadel ühesugune...»

«Ega siis midagi — korras! Lähen ühiselamusse — otsustatud!» ütles Purga, kuigi märkas, et tema otsus ülemusele millegipärast meeltmööda polnud.

See paistis Salutamme äkilisest vaikimisest ja ta kulmu iroonilisest tuksatusest. Purga arvas mõistvat ka põhjust. Salutamm näis olevat jaoskonna peres küll üldiselt populaarne kuju, temast räägiti metsatööliste hulgas kui heast ülemusest, seda oli Purga juba tänase päeva jooksul kuulnud, teda aga kõnetati alati kui «seltsimees ülemat», kuigi metsatööstusjaoskonnas oleks tema «ametlik» nimetus «juhataja». Kunagi kodanlikul ajal olnud Salutamm metsaülemaks, sellepärast oli vist säilitatud sõjaväelikumalt kõlav «ülem».

Võib-olla selle kõige pärast, mis Salutamm oli olnud, jäigi ta ka metsatöölistele ikkagi «ülemaks», kes oli tubli, kuigi nõudlik, oli õiglane, kuid — kes näiteks metsatööliste ühiselamusse vist poleks elama asunud. Arvatavasti see distantsihoidmine oligi kujunenud tema töömeetodi üheks osaks, nagu too heatahtlikkuski mees-

tega kõneldes, mille juurde aga vajaduse korral ka kergelt mõista anti ülemuste ja alamate ühtesulamise mittevajalikkust. Nõndamoodi arutles Purga, ja isegi teadmata miks, jahenes esialgne seltsimehelikkuse-mulje, mille ta oli uuest ülemast saanud.

Ometi, jõudnud järeldusele, et Salutamm ei kuulu «omade» meeste hulka, otsustas Purga nüüd veel kindlamini, et ta asub elama ühiselamusse.

Märkamatult oli siginenud kahe mehe vahele teatav pingutatud, otsekui võitlusvalmis olek. Nad olid siiski kahest erinevast maailmast — üks endise aja «ülem», teine lihtsate töömeeste hulgast võrsunud metsatöömeister.

«Ah jaa — kuidas aga meie mehed siin ka on — tublid töömehed?» küsis Purga enne ülemuse juurest lahkumist, kui elupaiga küsimus oli lahendatud. Küsis seda aga nagu rohkem jutujätkuks, kuna talle eriti silma paistis ülemuse endassesüvenenud, kas isegi mitte pisut tõrkjas olek.

«Mehed — no... on päris häid töömehi, kuid on ka vanderselle — inimesi igast sordist — eks ise näete! Igatahes — rooli tuleb tugevasti pihus hoida, muidu lähevad ula peale.»

Tähendab, Salutamm sel teemal meelsasti ei vestelnud ja luges visiidi lõpetatuks. Jälle üsna vaevumärgatavalt tundis Purga napist vastusest ja selle toonist ülemust. Ent ülemus ei tundnud veel Purgat, toda väikesekasvulist jässakat meest, kes oma küllaltki keerulisel eluteel laevakütjast sõjameheks, sealt aga metsatehnikumi ja metsatöömeistriks polnud kergelt läbi tulnud. Purga oli lapsepõlves jäänud peaaegu hariduseta. Töö sadamas, siis söepoisina laeval — see ei lubanud palju edasiminekuks. Siis tuli sõda ja meremehest sai maamees. Sõjast tulles oleks Purga võinud asuda mõnele «puhtamale» ametile. Aga ei — ta läks metsatööliseks — tavaliseks reameheks, ja hakkas õppima. See polnud mehel kerge — alata tuli peaaegu a-st ja b-st. Aga Purga trotsis raskusi ja võitis. Sellepärast ei lasknud ta ka seekord Salutamme keskustelu lõpetada. Naeratades oma siirast poisikesenaeratust, niisugust avalat ja heasüdamlikku,

millele lihtsalt ei saa pahane olla, mis paneb kaasa naerma, kui sa ei taha alp näida, küsis Purga:

«Seltsimees Salutamm, kui lubate — ennist, kui nägime neid metsamehi sealt tulemas, muigasite endamisi — kas see oli nende kohta?»

Jälle oli põhjus Salutammel üllatuda: mida kõike too väike mees märkab ja — vaata häbematust — ka küsib! Aga Purga ilme oli nii siiras, et temagi ei saanud jätta vastamata:

«Ah siis panite seda tähele. Mõtlesin tollal, kui nad sealt hanereas tulid, raskel sammul, nagu tugevad tööelevandid, kuidagi tuimalt ja leplikult, et peaksite neid nägema tund aega pärast palga kättesaamist — ei tunneks ära!»

«Ei tunneks ära?»

«Muidugi. Siis on nad püsti kuradid! Aga eks te ise näete, seal ühiselamus. Ma muidugi lasen vaadata ringi ka mõne teise eluruumi suhtes,» lisas nagu vabandavalt.

Purga läks.

2

«Hurra-hurra, keegi ei murra,
keegi Mihklit maha ei murra!
Hurra-hurraa . . . !»

«Stop! Vait — kõik olge vait nagu sukk! Seda ütlen mina!»

Paljuhääleline laululärm katkes, nagu noaga lõigatult.

«Poisid, kurat! Leedukas tahab juba kinni panna! Pea, Vladis — luuk lahti! Luuk lahti, ütlen ma! Kurrat — Karupoeg ütleb, kas kuuled!»

Raske rusikas raksatas vastu aleviku õllekioski juba allalastud luuki. Väike kiosk vabises, luuk lükati lahti ja selle alt ilmus brünett, vinnidega ülekülvatud mehenägu, raev silmades.

«Jätke, mis te lõhute?! Mõrtsukad olete või?! Täiesti mõrtsukad! Viina enam ei saa — aitab!» kiljus heleda häälega kiosköör kioskit ümbritsevale meestesummale, kus mitmed püsisid püsti ainult tugevamatele napsivendadele tuginedes.

«Karupoeg — sulle öeldi mõrtsukas!» — «Paneme leeduka põlema!» — «Lükkame ta kuudi ümber!» kostis hüüdeid.

Karupojaks kutsutud mehehiiglane tõstis käed nagu dirigent. Meeste kõvaks paisunud lärm vaikis uuesti. Hiiglane lükkas läkiläki kuklasse, pani pöidlad lahtisi jopihõlmu tagasi lükates püksirihma vahele ja hargitas jalatüükad.

«Sa, leedulase-könn, siis enam viina ei müü! Miks — kas arvad, et mul pole raha välja maksta? Või olen ma sinu arust täis — ah?!»

«Täis oled — kõik olete täis! Enam ei saa — niigi lõhute juba!» kurjutses kiosköõri hele tenor edasi.

Kioski luuk prahvatas uuesti kinni. See tõmmati kinni nii Mihkel Kanarbiku nina alt, et tõmbetuul mehele vastu nägu vuhises.

Ei-noh, Mihkel Kanarbik, metsameeste ninamees ja ümbruskonna kangem kakleja, polnud soss mees. Ega teda muidu Karupojaks hüütud. Leedulane, see kiosköör, on läinud ülbeks. Nagunii nöörib lõviosa metsameeste palgast igal palgapäeval, viina hulka lisab aga, nagu räägitakse, vett, ja nüüd koguni ähvardab temal, Tõhera metsapunkti kangemal kirvemehel, oma näruse luugiga nina kohalt ära viia! See oli liig mis liig. Karupoja kurgust tuli kuuldavale kume urin. Praegu, käed kookus, keha ettepoole, jalad harkis, paistis mees päris vana karujõmm olevat, mitte enam karupoeg.

Mihkel pöördus pikkamisi, vaatas meeste mitmesuguste ilmetega nägusid. Mõni ootas, mis nüüd saab, mõnel vilksatas näos isegi irooniat, et vaata, kuulus kakleja, Karupoeg, oled küll, aga väikesest leedulasest jagu ei saa, mõne pilk ässitas.

Nohisedes haaras Mihkel kasukjopi, rebis selle seljast ja paiskas aiateibale. Toetas selle järel oma tohutu turja kioski letirandi vastu.

Nüüd mõistsid teisedki, mida Karupoeg kavatses, ja meeste suust vallandus rõõmuröögatus:

«Vahva, Karupoeg! Viska leeduka jalad vastu taevast! Kiosk kummuli!»

Mihkel ponnistas jõudu, jalad tammetüvedena vastu maad surutud. Kiosk nagises hädiselt, nagu elusolevus

oma lõppu aimates, ja hakkas siis nõksudes meeste suureneva rõõmukisa saatel üht äärt pidi tõusma.

«Appi! Mõrtsukad, röövlid! Appi!» kiljus kioski uksest väljakaranud leedulane, viskudes ametis olevale Karupojale varruka külge. Kuid tema rünnak oli naeruväärne. Kiosk aga hõljus ühte äärt pidi juba hädaohtlikult õhus, kuigi ka tõstja ise pingutusest ähkis.

«Kas ... annad ... viina, mis?» raius Karupoeg näost punetades ja õlga tugevamini kioski alla seades.

Kiosköör nägi, et ainult hea nõu võib tema äri ümberkukkumisest päästa, ja hüürgas kiiresti:

«Annan! Annan, metsalised! Annan!»

Mütsudes vajus kiosk tagasi.

Tublid pooled liitrid ja vorstijupid kaenlas, tuigerdasid mehed peagi summas metsapunkti poole, kuhu oli alevikust oma neli kilomeetrit.

Tee ühiselamusse viis esiteks üle aleviku aiamaade, mis olid praegu maetud tuisulumme, edasi tuli ületada Tõhera jõe jää, kust rada suundus otse tihedasse kuusikusse. Pimedasse lumitunud metsa sõtkutud kitsas jalgrada surus mehed jälle haneritta. Tuul kohistas kuuselatvades. Metsal on kummaline mõju inimestele — manab esile mõtteid, isegi hulgakesi astudes nagisevate puuhiiglaste all tunned end äkki iseenesega, hakkad arutama üht-teist elust-olust ja maailmast.

Nii nüüdki. Kolmeteistkümne purjus mehe tugevahääleline jutt metsa alla jõudes pudenes üksikuiks, otsekui teineteist julgustavateks lauseteks. Ja peagi vajusid raskete sammude mütsudes kolmteist pisut vimma hoiduvat musta kogu vaikides edasi.

Karupojaks hüütu sammus meesterivi ees juba sellepärast, et tal oli kõige pikem samm. Metsas hakkas soe ja mehe tugeva nina ning mõhkliku raske kulmukühmuga nägu punetas. See oli vastandina mehe rühile alles päris noor nägu, harva ruuge habemeudemega ülahuulel ja lõuaõnaras. Jah, Karupoeg polnud veel kakskümmend vana, aga juba kiskus turi kummi ja teel asus mõtteisse rabe pahurus: põrgusse — elu või asi selline! Kaks nädalat tugevat tööd, siis aga uputad tööhigi viinasse. Lärmad aleviku peal, kuni raha otsas, ja ronid siis tagasi piki pimedat metsa ühiselamu poole nagu karu

koopasse. Nõiaring, niisugune vastik, puiseks tegev. Ja kas kodused ometi ei rääkinud, et läheks edasi metsatehnikumi, jõuaks jaoskonna-metsaülemani välja, või koguni metsatööstuse inseneriks. Oi — kui uhke oleks siis olnud vana Lohuse elupõline metsavaht Kanarbik, — poeg, näed, metsaülem. Aga poeg läks algul edasiõppimise asemel metsatööliseks, kuna seal pidi kõvasti teenima.

Raha sai ju kokku aetud tänu oma karujõule ja vilumusele. Üheksasada rubla poole kuu palgas oli tühine asi välja teenida. Kuid mis sellest kasu? Ei olnud see raha rõõmuks vanale Kanarbiku taadile, kuigi mõnel palgapäeval pojalt tulnud kirjast eide põlvedele mõni sajarublane pudenes, ega poisile vist eneselegi. Vana ju nii väga tahtis, et poiss oma eluga edasi läheks. Aga poiss — metsatööline! Ja küllap kuuldus metsavahimajjagi, et need sellid seal koos purjutavad. — «Äh — jah, purjutame, purjutame... ja ülehomme on tasku rahast lage — poe jälle metsa, tööd murdma,» ahistas mõte sünget mehemürakat.

«Ära muretse, ega mu'st joodikut saa — ja tehnikumi on veel aega minna!» oli ta kodus käies ema trööstinud. Kuid nõnda see aeg läheb, läheb temal, läheb neil teistelgi, kes nüüd vaikides ühiselamu poole rühkisid, poetades kargesse metsaalusesse jälki viina- ja õllelehka. «Äh — ükskama!» — Pea oli liialt raske, et nukraid mõtteid edasi heietada. Hoopis ülemeelik, lõbus oleks tahtnud olla.

Metsast välja jõudes mehed otsekui elustusid. Seal ongi metsapunkt!

Mürtsti! lõi tugev jalahoop lahti ühiselamu ukse.

«Püsti! Valvel!» röögatas keegi tulijatest ja mürinal sisenesid kahe suure õlilambi valgusringi külmast ja viinast õhkuvad mehed.

«Näe — unekassid, juba magavad! Nagu tõhud põhuhunnikus — kell pole veel kümme!» räuskas teine.

Mõned magajatest liigutasid, olles eksitatud, ainult Räisa Mats norskas otsmises voodis edasi, nagu oleks tal norinaga päevaplaan puid maha saagida. Mats oli väheldast kasvu, põdes kroonilist kõhuhaigust, oli selle

tõttu ka kiitsakas. Aga kui magas, siis nagu oleks maganud seitse meest — lärmakalt.

«Poisid — Mats jälle uinub! Ergutame lapsukest — tooge vett!» hüürgas Laikvere Ruts, kamba üks vembumeestest, ruuged salgud kuklasse lükatud talvemütsi alt tolknemas.

Kohe oli vesi platsis, tekk tõmmati Matsil üle pea. Säuhti! käis kopsikutäis jääkülma vett veel unehõlmas olevale mehele vastu kintse. «Ristitu» hakkas rabelema, kuid nüüd tuli alles õige temp. Mihkel haaras voodi koos mehega oma hiigelkäppade vahele ja kogu see visklev ja hädatsev pundar, kust välkusid ainult Matsi kõhnad sääred, pöörati kummuli.

Toimingut saatis meesterühma kärarikas naer. Taamal löödi pudelilt korke ja pühiti lagedaks lauda. Teadagi, mis pidi tulema — õige napsivõtmine alles algas.

Nagu nõelast torgatud oli Mats kummulipööratud aseme alt väljas, nägu raevugrimassis. Koomiline tundus hiiglase Karupoja vastas oma palja lagipeaga see kõõtsakas ja vihaselt silmi jõllitav metsamees.

«Nolk, lase inimesi magada! Nolk!» käratses Mats, vehkides rusikatega Karupoja nina all.

«Toot-toot-toot! Mis sa piiksud! Oota, ma kallistan sind pisut!»

Kõhetu aluspesus kogu haarati jõumehe käppade vahele ja kohe võttis kaissuhaaratud mehe nägu valulise ilme.

«Kas te vaiksemalt ei saa — näete ju, et inimesed magavad!»

Karupoja haare tardus, mees ise vaatas üllatunult nurga poole, kus teadupärast pidi olema tühi voodi. Voodis oli istuli tõusnud lüheldane mees, seljas tumesinine treeningülikond.

«Ohhoo, meil on uus elanik! Ehhee — nüüd saab liiguviina! Tule, onu, lagedale!» räuskas Karupoeg kõnelejat hindavalt vaagides, arvates tegu olevat mõne uue metsatöölisega.

Meister Purga, sest tema see oli, tõusis, pani käest raamatu, pöördus meestesumma poole neid oma pilguga otsekui hinnates.

«Katsuge väiksema lärmiga, eks. See on ühiselamu, mitte mõni seatall — aru saite!»

Need tasase häälega öeldud sõnad kostsid momendil hiirvaikseks tardunud meestehulgas igale selgesti.

Mis see siis oli? See oli ju mäss! Üks nigel uustulnuk julges tõsta mässu, esiteks enamuse, teiseks ühiselamu vanema Mihkel Kanarbiku ja kolmandaks juba kujunenud tava vastu veeta laupäevaõhtu viinaga ja käratsedes.

Karupoeg vabastas Matsi, astus lähemale enesest vähemalt peajagu lühemale uustulnukale.

«Onukene, enne kui mede toas häält tõstad, ütle tere ja tee tuttavaks!» surus ta ähvardavalt läbi hammaste. Kaalul oli lõpuks tema «hea» nimi. Nähtavasti tuleb sellele uuele mehele juba esimesel õhtul ühiselamu «kord» selgeks õpetada. Poisile peab selgeks tegema, kes valitseb nende nelja seina vahel! Karupoeg oli õelaks ärritatud ja sellepärast ei teinud välja ka kõrvalvoodites lebavate meeste märguannetest.

«Tere ütlen teile ja tuttavaks saame siis, kui olete ennast välja maganud!» salvas uustulnuk rahulikult, heledate silmadega otsekui norivalt enda ees seisvat hiiglast piiludes.

«Ah nõnda! Ah nõnda — või ei kõlba! Ah, et oleme joonud. Aga mede toas magada tahad! Vaata, sellepärast kallistangi sind pisut, võtan vastu perekonda!» pilgutas hiiglane silma, pöördudes enda selja taga sündmust pinevusega jälgiva meestesumma poole, kust kohe kuuldus naeruturtsatusi. Teadagi, mis tähendas selline «kallistamine», oli Mats ju sellest äsja pääsenud ja hingeldas praegugi veel.

Karupoeg sirutas käed püüdvalt ette ja hakkas liikuma vastase poole, endal kuri ja ähvardav ilme. Ka püütava pilgus välkus midagi. Kuid kõigile oli selge poolte tohutu ebavõrdsus. Kohe haarab Karupoeg selle mehikese oma kämmalde vahele ja pigistab nii, et sel luud ragisevad, laseb sellejärel maha ja küsib: «Kas kallistan veel?»

Edasi arenesid sündmused aga kiiresti. Väike mees ei jäänud mitte Karupoja haardesse, vaid lipsas sealt välja toa keskele. Karupoeg rahmas mehele uuesti

järele, siis näis püütu pöörduvat nagu põgeneda tahtes ja siis... siis välkusid äkki Karupoja hiigelpikad koivad õhus, mehe turi põrkas raksudes vastu põrandat ja pikk kere jäi jalad harkis keset tuba lamama.

Mis see oli? Too väikene uustulnuk oli pannud pikali nende Karupoja, ja nii tugevasti, et see pead raputades end kuidagi hädiselt küünarnukkidele ajas, tundes kukalt kumisevat ja kogu kehas jõuetust.

Purga kergitas treeningpükse ja läks oma voodi juurde tagasi, nagu poleks midagi erilist juhtunud. Aga meeste silmis, jässakate, iga päev rasket tööd rühmavate meeste silmis polnud ta enam väikene uustulnuk. Ei — see oli korrapealt tehtud mees, keda tuli arvestada. Näete, pani ühe ropsuga Karupoja, ümbruskonna tugevama ja kardetavama jõmmi, oimetuks!

Alles hiljem selgus, et tegu oli jaoskonna uue meistriga, kes peale muu hülgas seni Tõheras valitsenud tava ja tuli töömeestega ühte elama. Ja kui see teade levis, oli kainestunud Karupojal kahekordselt sant olla, kumiseva pea pärast ja selle pärast, et oli ligi tikkunud ülemusele ja nähtavasti päris tublile ülemusele.

3

Palgapäev Tõhera metsapunktis oli möödas, töö jätkus. Kurjaennustava sahinaga langesid hiigelkuused lumepilve ladvast lennates, pahvatasid maha kiskudes pilbasteks langemisteele jäänud kasevõsa. Juba undas mootorsaag teiste puude kallal, paisates metsa alla vaigust lõhnavat saepuru. Jälle ragin, sahin ja mütsatus. Langenud puudele asusid kohe manu kirvemehed. Õhukesed laasimiskirved vuhisesid tugevates kätes läbi õhu ja nagu mängeldes napsasid käevarrejämedusi tüvikaoksi. Hoogu juurde — traktor ootab! Vaier ketiga taha — ja terved laasitud puud läksid laadimiskoha poole teele. Jah, see polnud enam endine metsatöö, siin võitles inimesega kaasa masin.

Aga õhtul muutus ühiselamus hubaseks. Meeste kontides surises päevane töörühk, kui, olles kõhud tublisti täis söönud, pikutati ja aeti juttu. Ju see soe söökki, mille valmistamise oli organiseerinud hiljuti ühisela-

musse asunud meister Purga, tegi tuju paremaks. Varem mugiti alevipoest toodud kuiva toitu ja joodi peale ahjus keedetud suitsumaitselist teevett. Aga nüüd tuled õhtul koju — rammus kapsaleem lihaga aurab laual. Ja odavamaks läks koguni sedaviisi, kuigi toiduvalmistajale hulga peale pisut maksti.

Õhtul jooksis mõnus jutt. Ja see pagana Purga — no oli see vast poiss küll. Ning milline jutumees! Teadis see aga lugusid! Küll meremeheelust, küll sõjapäevist. Mehel oli tugev elu seljataga, see paistis kohe silma.

Karupoeg oli sellest õhtust, kui Purga ta selja prügiseks tegi ja kukla kumisema pani, taltsamaks läinud. Hiiglases oli hullamise ja kaklemise lust nagu murtud. Mees selitses nüüd õhtuti voodis, käed pea all risti, vahtis lakke. Tal oli otsekui lapsel üks mäng käest ära võetud ja muud rohkemat ei osanudki midagi peale hakata. Enne kui ta meestesalga miskikujulise juhina veel hinnas oli, oskas mees isegi teravmeelitseda, tegi nalja. Nüüd aga justkui oleks Purga koos Karupojaga pannud selili ka tema juhipositsioonigi. Ei tuldud tema juurde enam mõnda uut vempu arutama ega pudeliraha «lappima». Purgat arvestati — mitte muidugi napsi asjus, aga üldse maja juhina. Mitte sellepärast, et Purga võinuks Karupojast jõu poolest tõesti üle olla — see seljatamine oli ikkagi vist rohkem juhuse asi. Kuid Purga üleolek ilmnes teisiti. Purga ei norinud kellegi kallal, ei otsinud mingeid privileege ühiselamus, kuigi oli meister. Teiseks — Purga luges. Pool ruumist tema suures kohvris olid enda alla võtnud raamatud. Neid oli tal mitmetelt aladelt, aga rohkem küll tehnilis-teaduslikku laadi. Kord, kui uue meistriga oldi juba harjutud, nagu oldi harjutud teda tema enese nõudmise kohaselt sinatama, küsis toosama kõhetu Räisa Mats, keda Karupoeg oli «kallistanud».

«Kuule, meremees, sul kõiki sorti raamatuid — ei tea, kas sul õige piibel ka manu on!»

Purga tõstis küsiva pilgu, et kas naaber tahab norida, kuid kohtas toakaaslase silmis siirast uudishimu.

«Ei, piiblit pole — aga mul on piibli seletaja, kui sind huvitab,» kostis siis ja ulatas mehele brošüüri pealkirjaga «Ristiusu ja piibli reaktsiooniline olemus».

«Ei-noh, ka selle loeme läbi. Siin pannakse vist pappidele pihta!»

Järgmisel õhtul oli Purgal juba rohkem «raamatukogu» kasutajaid. Muidugi, ka alevikus oli raamatukogu, kuid seni ei jätkunud meestel viitsimist sinna vantsida, et hankida midagi lugemiseks, ega tulnud seda nagu pähegi. Aega viideti suitsetamise, kaardimängu või lihtsalt magamisega.

Ühel õhtul tuli Purga voodi juurde ka Karupoeg, kes mehest seni kuidagi eemale oli hoidunud. Tuli, käed sügaval püksitaskus, raske juus kahuvil, pilk maas, tegi siis asja pimedast aknast väljavahtimisega, seistes ise seljaga meistri poole.

Purga jälgis meest silmanurgast, viimaks lausus:

«Tahad veel pikemaks kasvada või — eks toeta istmik maha!»

Karupoeg pöördus, aegapidi, nagu midagi järele mõteldes, vaatas väikese mehe naeratavatesse silmadesse ja äkki hakkas ise ka mühatades naerma, istus. Katsus siis turja, sealt kohalt, mis ükskord Purga heitest vastu maad oli käinud, ja vaatas uuesti Purgale silmi. See mõistis.

«Ah see ei lähe sul ikka meelest! Noh — aga ega sa seepärast viha ei pea, mis?» küsis lõpuks hiiglaselt.

See ohkas, sügas kukalt.

«Viha — ei, ma pole üldse pika vihaga mees, kuigi sai vahel hullatud. Aga tead mis...»

«Noh?»

«Ütle, kurami pärast, kuidas sa seda tegid. Kuidas sina, kleenuke, panid minu pikali, ah?» Karupoja ilmes oli põnev uudishimu.

Purga muheles.

«Jaa. Jõu poolest oled sa must muidugi üle. Aga nägid, jõust üksi on vähe. On tarvis ka tehnikat.»

«Tähendab, et kui mede ruumis mõnel teiselgi sinu kõrval oleks seda tehnikat, siis võiks mõni teine mees siin ka mul sarved soojaks teha?» päritles Karupoeg tõsiselt.

«Võiks.»

«Vaata hullu. See tehnika on siis üks pagana asi küll.»

«On. Vägev asi.»

Kõnelejate ümber oli kogunenud mehi.

«Aga ... kas sa mulle ka õpetaksid, seda, noh, tehnikat?»

Purga kergitas kulme ja äkki sähvas ta silmis midagi. Ent see hetkeline vaimustussäde kustus kohe. Ainult momendiks jooksis Purga mõttest läbi: milline sportlase materjal oleks Karupoeg! Kui sellele muidu vaikseloomulisele ja pisut lihtsameelsele hiiglasele õpetaks selgeks maadlustehnika! Sest see, mida ta Karupojast ja tema tempudest seni kuulnud oli, lubas tõesti oletada harukordset jõudu, mis tolle, pisut juba kummisturjalise, rohkem kui kuue jala pikkuse metsalaasija töömehevammuse alla oli peidetud.

Aga ... kas tuleb sellest midagi välja? Pole ju õieti mingeid võimalusi. Ja miks peaks tema nendega rabelema hakkama — raiska aega, aga endal seda aega hädasti vaja õpinguteks. Lõpuks — on kord juba loobutud sellest, misjaoks uuesti ellu äratada maetud armastust. Tema ise enam matile ei lähe, sest süda, seesama pagana süda, mis tookord osutus maadluse jaoks viletsaks ...

Jah — ilma valutorketa rinnas ei saanud Purga seda siiski meenutada. Temast ju loodeti sel ajal palju ...

Aga nähtavasti pole elus sugugi sedaviisi, et viskad lihtsalt kõrvale ala, mida armastad, ja unustadki. Vahelgi oli väikesekasvuline maadlusmees matile mõelnud. Ja nüüd — koguni elu ise tuletab omaaegset kutsumust meelde.

Nojah! — Aga Karupoeg ootab ju ikka veel vastust!

«Tähendab — sa tahaksid õppida maadlema! — Milleks? Et siis läheksid ja, ütleme, keeraksid kummuli mitte enam leedulase õlleputka, vaid kogu Tõhera külanõukogu, mis?»

Karupoeg oli kimbus. Ega see metsatöömeister palju eksinudki — esimene mõte oli Karupojal tõesti, et kui oskaks veel selliseid võtteid, nagu neid sellel väikesekasvulisel aga tugevakehalisel mehel näis varuks olema, küll siis lammutaks, kui asi sedapidi juhtub.

Tundes oma mõtteid paljastatuna, ei osanudki ta äkki midagi kosta.

Kostis teine — Mati Saar Saaremaalt, kes oli samuti paras paari meetri pikkune sangar:

«Ei noh — aga oleks tõesti päris lust kas või omavahel ihurammu katsuda, kui keegi oskaks õpetada.»

Oskaks õpetada... Naeruvärin jooksis üle Purga silmade. Kust nemad võisid teada, et Purga... Jaah. — Ja vana armastus ärkaski.

«Hästi — mehed. Ma... ütleme, et võiksin teid õpetada. Aga... kui asja vastu tõsine huvi on, muidu ei leidu aega,» ütles lõpuks Purga.

Ja kuigi aega tõesti polnud liialt, leidis Purga seda, pidi leidma, sest too vana armastus, millele ta endamisi juba vaikse kalmu oli ehitanud, polnud siiski surnud, oli surmast ja haigest südamest tugevam.

Metsapunkti ülema käest noriti kaks kubu õlgi, õlgedele asetati ridamisi voodikotid, jalad võeti lahti. Hakatigi proovima.

Selgus kummaline tõsiasi: ei läinud kümmet minutit, kui Purga oli teinud seljad prügiseks kolmel vastsel matikangelasel.

«Jah — see kurami tehnika,» kirus viimane neist üles kobides.

«Jah — tehnika, see on üks. Aga peale selle peab ka veel pidevalt treenima. Vaata, mis muidu välja tuleb — olete pealtnäha kõik lausa jõumehed, aga kui maadluseks läheb, on hing paelaga kaelas. Ja kas teate, millest see on — teie kehad on tugevad ühekülgselt. Maadlejal peavad aga kõik lihased hääles olema, kõigi peal pead oskama mängida, nagu kunstnik kandlel.

Edasi aga tehnika.

Vaadake, ma näitan teile üht maadlusvõtet...»

Õhtu kulus meestel «matil» rassides. Kulusid nii veel järgmisedki paar õhtut. Niisugune jõukatsumine õlgmatil hakkas meeldima, ning ei saanud arugi kuidasmoodi, aga seesama õlgedel pusimine võttis endale päris kindla koha meeste päevas.

Kuid siis tuli jällegi palgapäev, ja sellel õhtul valitses Tõhera metsapunkti ühiselamus eelmiste õhtutega võr-

reldes vaikus. Paar vanemat meest luges, teine paar mängis malet, taamal keegi norskas. Meister Purga sundis ennast lugema, aga üha kiskus pilk kellale: juba pool kümme! Väikese mehe silmad täna ei naernud, neis oli koguni viha. Seda mõistsid isegi üksikud kodus viibivad ühiselamu elanikud. Ka neil pakitses hinges nagu mingi süütunne ja sellepärast jäeti Purga oma mõtetega üksi.

Kas tõesti oli ta oma väikese taimekese istutanud tuiskliivale? Juhuslik element, oli ütelnud jaoskonna juhataja, viidates metsatöölistele nagu mingile ühiskonna praagile, kes halli massina hooajaks siia kogunevad, aga kollektiivi moodustamata raiehooaja lõppedes jälle hajuvad, osa maaparandustöödele, osa kaevandustesse, kuhu aga juhus viib. Neist ei jää midagi, isegi nende töö — puit kandub laiali vabariigi ehitustandreile...

Kas tuleb asuda Salutamme positsioonile, lüüa käega, jätta nad omapead, elagu oma elu! Ja siis kord ütleb Salutamm elutargalt silmi välgutades: ma ütlesin ju — nad on juhuslik element...

«Kurat — inimesed on, pole mingi element, vaat mis!» pobises Purga nina alla ja märkas järjekordselt, et loetu ta kätes püsis ikka kangekaelselt juba paar tundi tagasi avatud 67. leheküljel.

Kell lõi kümme.

Väljast kuuldus kobinat. Keegi sosistas ukse taga, keegi ütles valjema sõna, mis samas summutati.

Purga pani raamatu kapile, heitis voodile, pööras näo seina poole.

Ühiselamu uks avati tasa, põrandalauad kriuksusid, keegi lõi ennast kuhugi vastu, summutatud vanne, algas taas sosin, kohmitsemine, ruumi levis viina lõhna.

Poevad vooditesse, mõistis Purga. Ja see, kuidas seda tehti, püüdes tasa toime tulla, üsna pisut leevendas metsatööstusemeistri sapist tuju tollel õhtul.

Järgmisel õhtul, ajal, mil tavaliselt kokku tuldi, et improviseerida maadlusmatt ja «rassida», nagu seda tegevust esialgu omavahel nimetati, valitses ruumis kõhkveline vaikus. «Too sa oled!» ütles keegi. «Jah,

kohe!» kostis Karupoeg, aga tema hääles puudus varasem uljus.

Karupoeg tõttas välja. Varsti sahisesid õled toas. Oli kuulda ka voodikottide tassimist, aga siis jäi kõik nagu millegi või kellegi ootel soiku. Purga istus laua juures, seljaga ruumi poole. Istus juba terve tunni. Oli eriti süvenenud raamatusse, koguni tegi mingeid märkusi märkmikku. Meestest ja nende askeldusest ei teinud väljagi. Sellepärast oli tuba täis nõutuid pilke, õlakehitusi, üksteise müksamisi.

Lõpuks oli siiski Karupoeg see, kes alustas, tulles Purga lauale lähemale.

«Khm!»

Vaikus.

«Meister Purga!»

«Mis on?»

«Kas... hm, kas me täna õhtul ka pisut rüseleme? Poisid ootavad...»

Purga keeras koos tooliga ringi, Karupoeg uuris hoolega oma sokininasid, ta oli juba saapad jalast võtnud. Taamal oodati vaikselt, aga see vaikus oli ärev.

Purga tõusis, pani raamatule järje vahele, pani ära tooli, asetas käed vaheliti rinnale.

«Nõnda — ah mõtlete, et peaksin hakkama teid jälle lõbustama, mis? Aga kui mul on äkki midagi paremat teha, kasulikumat, mis? Näiteks õppida. Ma ei kavatse ju kogu eluks jääda siia, et teiega siis rüselda, kui teil lusti on.»

Need erilise külma tooniga lausutud sõnad mõjusid ka meestesse jäise dušina.

«Jah. Milleks see? Kas te ei leia, et sel pole mõtet. Igal tegevusel peab olema mõte ja eesmärk. Mis te arvate?»

Kostis tume mõmin, mis pidi jaatamist tähendama.

«No vaat! Iseasi, kui teid tõsiselt huvitaks maadlussport. Kui me koos harjutaksime, püüaksime muretseda treeninguvahendeid, unistaksime... unistaksime näiteks oma meeskonnast... Meil on võimalus leida peaaegu igas kaalus paar meest. Õpiksime maadlustehnikat, saaksime tõsisteks maadlejateks, läheksime rajooni või linna võistlustele... Tõhera metsapunkti meeskond.

Ja... Aga sel pole ju mõtet, eks? Teie ju sellest pole unistanud. Teie tahate ainult ajaviiteks või teis pesitseva kaklushimu pärast rassida. Ja mina peaksin olema teile selle juures mingi treener. Tahate rassida, sest täna on teil igav, kuna raha on maha joodud, kõrtsi ei saa minna. Aga vaat, mõnel järgmisel päeval on raha, siis kolite kõrtsi, rassite seal, vahel jääte koguni vedelema maanteekraavi...»

Purga lõpetas ja maad võttev vaikus oli lausa raske piinlikkuse tundest. Nagunii oli meestel kahju eilse pummeldamise pärast, sest mõnigi tubli sajarublaline, mille eest oli kavatsetud üht-teist tarbeeset muretseda, oli läinud tuulde. Nüüd lisandus veel teadmine, et toda väikesekasvulist aga mõnusat meest oli kuidagi petetud. Tema, näete, raiskas neile oma aega, tuli nende juurde, oli neile seltsimees, mitte ülem. Ja nemad petsid.

Lõpuks prahvatas Karupoeg:

«Ei lähe enam kõrtsi ja klaar!»

Heakstegev pomin meeste summas.

«Aga kui järgmine palgapäev toob raha?» uuris Purga edasi.

Mis sa talle nüüd kostad? — Tõtt öelda tuli seekord kõrtsimineku süü tõesti tema hingele. Olid saanud palka, ja äkki nagu ei osanud midagi ette võtta, sest tundus harjumatuna ja imelikuna hakata laupäeva õhtupoolikul niisama heast-peast koju minema. Ja kui Toodu Rein aleviku kauplusest oli ostnud uue talimütsi ja keegi, kas mitte Saare Mati, oli lasknud lendu lausekese: «Ei tea, kas mütsi liiku ka saab?», peatus Toodu aleviku söökla juures nagu kõheldes. Nojaa, tema patune oligi siis lausunud: «Ega sada grammi pole kurjast!»

Sajast sai teine, teisest kolmas. Ja kui märgati kodu poole astuda, oli kulunud üsna mitu tundi. Ääh — pagan küll, — ja milleks?! Hommikul pea uras otsas kui vigane vurr.

Karupoeg piilus Purgat vesiste silmadega, läks näost rõõsaks ja prahvatas:

«Pergli nimel — ei lähe! Mehe sõna, võta kämmal!»

Purga uudistas silmi kissitades enda ees seisvat hiiglast, kelles oli ometi veel nii palju poisikest.

«Olgu!» ütles ta lõpuks, võttes vastu Karupoja kämbla. «Aga meest sõnast...!»

Karupoeg noogutas.

Vallandus kergendusohe. Sel õhtul olid mehed rohkem kui kunagi varem «asja» juures. Pärast aga istuti koos ja kõne keerles selle ümber, kust saaks stabiilsema mati ja harjutushantleid, saaks tõstekangi, sest tõstminegi huvitas paljusid.

4

Salutamme kabineti seintel olid linnutopised. Siin oli kõikvõimalikke metsalinde. Topised olid tehtud oskusega, linnud otsekui elasid. Need topised olid Salutamme enda valmistatud. Tema kunst oli kaugemalgi kuulus ja sellele pani ta oma vaba aja, nokitses ja jändas, otsis vajalikke kemikaale naha säilitamiseks, otsis loodusele vastavaid kunstsilmi. See aga näiski kogu tema «eraelu» olevat, sest õde ja õelapsed, keda ta kasvatas, said temalt küll ülalpidamise, aga nendega koos ei nähtud teda kunagi. Salutamm oli kinnine inimene ja kord arvas meister Purga, et kas sellel mehel üldse ongi mingeid huvisid peale masinana täpse töö jaoskonna juhtimisel, kas tema sõbralik naeratus ning heatahtlikkus pole ainult mask, mis on vajalik, et säilitada «hea» ülemuse kuulsust. Ta ehk koguni sundis end sellele sõbralikkusele, kartes, et tema staaži kodanlikku aega ulatuvad juured võiksid tema praegust seisukohta kahjustada. Aga üsna varsti võis Purga kogeda, et Salutamm ei teeselnud. Ta töötas ausalt, ta ei kartnud midagi ega kedagi ja kui teadis endal õiguse olevat, pani end maksma, seda õigust kaitstes. Isegi kui oli tarvis kõrgemate instantsidega kokku minna. See jonn Salutammes meeldis Purgale. Ometi jäid mehed teineteisele kaugeks ja Purga tundis teravalt, et töö metsatööstusjaoskonnas ei läinud nii, nagu ta peaks minema, vaatamata, et juhtimine oli oskuslik ja korras. Jaoskonna kaks ülejäänud meistrit olid samuti põlised metsamehed, seda oli ka Salutamme eakaaslane tehniline juhataja Vaik, samuti kõhn, sõjaväelikult ametlik hallpea. Nad kõik kogunesid hommikuti, tulid nagu korralikud ametnikud,

tegid oma töö, ja õhtu saabudes läksid, teised oma perekondade, Salutamm oma topiste juurde.

Nagu klikiaegne büroo — aga mitte kollektiiv, oli Purga kord endamisi kirunud, olles Salutamme ja teistega teinud juttu kohapeal mingisuguse kultuurielu organiseerimisest. «Kas on kino siiatoomisel mõtet — kolmkümmend ajutist metsameest! Ja lõpuks pole alevik kaugel. Seal on kõik, kultuurimaja, kino,» vastas Salutamm. Ja teised kontoris näisid tema arvamust jagavat. Ühiselamusse ilmus ülemus väga harva, ainult siis, kui meeste nurina peale tuli kas lasta kohendada küttekoldeid või tugevdada uksi külma vastu. Mehed ise, kes seal elasid, ei paistnud Salutamme ega teisi juhte lähemalt huvitavat. Oli ka ühiselamu praeguses olukorras rohkem hädavahend, barakitaoliselt kokku klopsitud, mitte nagu uued ühiselamud suuremates metsatööstusjaoskondades.

«Juhuslik element!» — tuli Purgal jälle meelde Salutamme ütlus metsatööliste kohta tema siia tulles. Nüüd siis olid nad ka tema sellesama juhusliku elemendi hulka arvanud, sest ta oli jäänudki ühiselamusse.

Purga aga tundis sealsamas, barakiseinte vahel enda ümber hakkavat tukslema kollektiivi esimesi argu südamelööke. Ja kollektiiv liitus, hakkas elama ja hakkas ka ennast elule peale sundima, nõudma enda arvestamist. Kummaline, et kollektiivi sünni idu Tõhera metsapunktis tekkis just sellestsamast ühisest huvist maadluse vastu, mida mehed algul lihtsalt «rüselemiseks» nimetasid, sellestsamast vanast «armastusest», mille ta mõtles ammu unustanud olevat.

Rüselemisest kujunes igaõhtune treening, tekkis konkurents, tekkisid esimesed «tähed», mehed, kes rohkem vastuvõtlikena või hoolsamalt treeningusse suhtudes omasid juba maadlustehnikast mingit ettekujutust.

Kuid väike spordikollektiiv kasvas üle oma ahtakesest hällist — tolmustest õlgedest, napist vooditevahelisest barakipõrandast. Tal hakkas otsekui õhust puudus.

«Sina, Purga, pead ülemale ütlema — kaua me siin õlgedel püherdame. See polnud ime, et jooma hakkasime. Mis elu see sedasi!» õiendas isegi aeglasejutuline Mati Saar.

Tähendab, tema pidi asja serveerima Salutammele, ütlema, et on viimane aeg mõelda korraliku ühiselamu püstitamisele, kus oleksid eluruumid, kuid kus oleks ka punanurk, mida võiks rakendada tagasihoidlikuks spor-ditööks. Saab aga Salutamm sellest aru? Mõtleb ta ehk, et kogu asja taga on Purga soov teda, endise aja spet-sialisti, kuidagi kangutada?

Purga kratsis kukalt ja kortsutas laupa. Aga lõpuks oli meestel õigus — kes peaks seda asja liigutama, kui mitte tema — teda ju arvestaks Salutamm siiski kõige enam. Olgu.

Purga seisis Salutamme kirjutuslaua ees. Nädala-plaani täitmise andmed olid üle antud. Purga lankidel oli töö läinud mõnevõrra edukamalt kui teiste meistrite juures ja Salutamm konstateeris seda lühida kiitusega: «Tubli.»

«Aga miks ta ei päri, millest on see tingitud?» häiris Purgat mõte. Ja nüüd oleks pidanud Purga lahkuma, ent ei läinud veel.

Salutamm tõstis küsivalt kulmupuhmakad.

«Seltsimees Salutamm!»

«Noh?»

«Kas . . . kas te ei tahaks meid, ühiselamu inimesi, pisut abistada?»

«Abistada? Aga . . . aga loomulikult, alati. Milles asi seisab?»

«Lugu on sedaviisi, et meil on kujunenud väike ras-kejõustiku harrastamise ring. Mehed harjutavad juba mõnda aega maadlust. Tunneksid huvi ka tõstmise vastu — aga pole ainsatki vahendit.»

«Mis . . . ma kuulen!? Kuskohal siis!» Äkki meenutas Salutamm, et kummaliselt pole tema eriti nüüd, millal Purga ühiselamusse asus, sinna juba rohkem kui kuu aega nägu näidanud. Talle meenus ka, et tavalist joob-nud lärmi, mis jaoskonnas palgapäevi märkis ja üle õue barakist temagi majani kostis, pole viimasel ajal enam kuulda olnud. Kas siis tõesti?

Salutammel muutus ebamugavaks. Isegi piinlikkuse-puna tõusis ülemuse näkku. Ja kas tolle meistri silmis polnud väike võidurõõmukilluke: näete, millega toime

tuleme, aga tema, kogu jaoskonna juht, polnud selle vastu varem huvi tundnud. Temale ei lähe korda, mis teevad metsatöölised pärast tööd! Palun väga — mehed harrastavad viinavõtmise asemel sporti, aga ülemus kuuleb seda alles nüüd kui uudist.

Hetkeline ebamugavus ootamatust uudisest läks kohe üle. Harjutavad maadlust — jutt või asi! Ega iga põhul püherdamine veel maadlus pole. Teiseks — on ju neist metsameeste rüselemistest ja kaklustest alevikust tema kõrvagi küllalt ebameeldivusi ulatunud.

«Maadlete — ei tea, kus? Põhkudel või?» küsis ta ja iroonia ilmus mehe silmanurkadesse.

«Just! Just põhkudel. Ja sellepärast ma tulingi. Sest praegu saame harjutada ainult sealsamas voodite vahel, õlgede ja voodikottide peal.»

«Soo—oh!»

Ah siis selleks oli tarvis neid paari kubu õlgi, mida sügistalvel temalt küsimas käidi!

«Seda . . . maadlust tahaks küll kord näha!»

Purgal kipitasid keelel sõnad, et küllap seda oleks pidanud ülem juba ammu nägema ja mõistma meeste nälga sedalaadi ajaviite järele. Aga jättis ütlemata. Ütles hoopis:

«No vaadake — selle tõstmise pärast tahtsimegi paluda. Nagu kuulsin, on teil naaberkolhoosi esimehega hea vahekord ja kasutame koguni kolhoosi sepikoda. Ehk saab seal sepapajas kokku lüüa mingi algelise tõstekangi. Et oleks vähemalt midagi!»

«Tõstekangi? Hm!»

Salutamm vajus mõtteisse. Aeg rullus tagasi. Aeg rullus silme ees tagasi, kakskümmend, kolmkümmend, ei, koguni vist rohkem, nelikümmend aastat. Noored talupoisid külasepa juures, kes oli kohalikuks «jõumeheks», tõstmist harrastamas. Mis oli neil tollal — harilik pikk kang, millele asetati puust seibidele lükitud pliidirõngaid . . .

Salutamme tõsistes silmades elustusid hetkeks pildid noorpõlvest . . . Aga kohe oli ta jälle oma kabinetis, tema ees seisis küsiva ilmega too väikesekasvuline meister Purga, kellel oli kummaline — naerev, kuid väga läbitungiv pilk.

Salutamm sügas lõuga, vaatas vilksati enda ees seisvat meest, et kui palju see märkas tema sisemuses toimunud üsna pisut sentimentaalsest mõtterännakust noorusmaale. Purga ootas. Olgu! — Seekord ta ei tõmbu tagasi enesesse! Ta on siiski sellele Purgale võlgu. Purga oli teinud midagi seal ühiselamus, mis oleks pidanud olema tema ülesanne. Ta tundis seda korraga selgesti. Sest teda polnud seni tõesti huvitanud, millega veedab oma aega see meesterühm.

«Ma . . . muretsen meestele tõstekangi, missuguse, seda muidugi veel ei tea.»

Purga läks, näost särades. Paistis, et ta oli leidnud mitte ainult kangi meestele rammu harjutamiseks, vaid ka mingikujulise «kangi» kogu metsajaoskonna perele teistmoodi ja tervema elu sisse «kangutamiseks». Sest mine sa tea seda Salutamme, oli kogu aeg otsekui sõjaväeline ülemus, aga vaata, äkki tundis huvi meeste spordiharrastuse vastu! Ehk saab «vanast» veel inimene, arutas Purga ühiselamu meestele ülemuse lubadusest sõna viies.

Salutamm oli andnud lubaduse. Võib-olla see pudenes momendi mõjul tolle pika, alati sügavas murevoldis näoga mehe huulilt ja võib-olla sundis harjumus teda ikkagi alavääristama metsatööliste baraki uusi elutuikeid! Lubadus aga jäi lubaduseks, jäi võlaks ja ükski pole veel tohtinud väita, et vana Salutamm oma sõna sööb. Praegu ta aga veel ei teadnud, kuidas seda tõstekangi asja just korraldada. Salutamm ei teadnud ka, et naaberkolhoosis elatakse teisiti kui tema metsapunktis. Tema tundis ju küll kolhoosi esimeest Räga, see oli ta lapsepõlvekaaslane, tundis ka sealset uut agronoomi, mõningaid vanemaid kolhoosnikuid, — kuid selle tutvusega tema side kolhoosiga piirduski. Sinna olid viimased aastad toonud juurde palju uusi inimesi, ka palju noori. Jah — kuidas elas ja töötas Uue-Tõhera kolhoosi kollektiiv, sellest vanal Salutammel olid varuks ainult kauge kuuldus, et seal elatakse, pole viga. Aga millega seal just hakkama saadi, see talle eriti korda ei läinud. Sest metsapunkt elas omaette ja pealegi üle kümne kilomeetri kolhoosikeskusest eemal. Kolhoosi

elu-olu polnud teda huvitanudki, sest sel polnud erilist seost ei metsapunkti tööga, ega ka tema linnutopistega.

Sellepärast tegi ta juttu kolhoosi esimehe Rägaga enne kolhoosile ettenähtud metsaraieplaanist, küsis, kuidas kevadele ka vastu minnakse, kas põllutööriistade remondiga jänni ei jääda. Ja alles lõpuks küsis, et kas kolhoosi sepikoda pole liialt üle koormatud ja tuleb ka toime metsapunkti veokeile mõne pisikese remondi tegemisega. Saanud jaatava vastuse, julges ta oma palvega alles lagedale tulla. Kas sepp ja abilised ei teeks talle pisikese «eratöö», kohe aga lisas, et ta tasub meistermeestele ise. Nimelt oleks tarvis üht sellist ja sellist kangi, millele saaks nii- ja niisuguseid kettaid peale asetada.

«Kuule, Salutamm! Räägi otsekohe — sa tahad tõstekangi?» küsis vana Räga ja mitte ilma põnevuseta hääles.

Salutamm neelatas.

«Sedaviisi . . . küll,» kohmas ta vastuseks.

«Kuradi lugu, või tõstekangi! Tõstekangi! Eh-hee! Kuule, kuule, sa ju mäletad, kui me — palju sest nüüd tagasi ongi, — kui me vana külasepa Talvaru Kustase juures kangi sikutasime. Jaah — olid ajad! Ega sa vist sest ajast kätt kangi külge enam pole saanud?» läks Räga kohe laiale jutule, jättes teise küsimuse kus seda ja teist.

«No ma hiljem Tartus spordiseltsis ikka proovisin ka . . .» püüdis Salutamm õiendada.

«Sul polnud ju kere sedalaadi, olid vibalik. Mul, mäletad, oli ihu juba noorestpeast rohkem raske töö järgi, ja eks kang taha tüsedat konti. Ja-jah. Aga kuule, ütle nüüd, mis sa vanas põlves siis kangiga peale hakkad? Õel on sul ju tütred. Või tahad ise veel enne hauda äh-äh-hää!» müristas Räga oma kõmisevat bassinaeru.

Räga oli jäänud endiseks. Jah, Räga oli rahvamees! Isegi pisut kadedalt vaatas Salutamm teda möödunud valimiste ajal. Kui vana Räga agitpunktis oli kõnepulti roninud, oma ninapasuna tugevasti tühjaks nuusanud ja pajatama hakanud, oli kohe tunda, et saal elas

kaasa. Ometi oli vana Räga jäänud kodanlikul ajal ainult rändavaks põllutööliseks. Mis popsi pojast lootagi. Salutamme isa aga oli keskmik-põllumees, jõudis pojale kooliharidustki anda. Nii nende teed lahku läksidki — Räga astus, pamp õlal, tööd otsima, Salutamm surus isa kogutud ja talletatud kõhnad tsaarirublad põue ja astus linna, kooliteele.

Nüüd aga on Räga kolhoosi esimees, ja nagu kuulda, mitte halb esimees.

Kui Räga mürisev naer telefonis vaibus, püüdis Salutamm pooliti naljatades ka viimase küsimusele kosta:

«Meil siin metsameeste ühiselamus kanged Lurichid koos, aga vaata, tõstekangi pole — lubasin poistele muretseda, sellepärast!»

«Sinul?!»

«Nojah.»

«Ja ühiselamus? Kuule, mullu oli mede kolhoosi üks kaugemanurga mees ka nädalapäevad tede ühiselamus. See rääkis, et sinu mehed tegelevad küll tõstmisega, aga rohkem napsiklaasi tõstmisega?»

Salutamme sisetunne oli nigel. Aga ta püüdis hääletooni anda muretust.

«Mis sa minevikust räägid! Sai ju ühiselamu mullu alles jalad alla.»

«Aga nüüd — spordite? Vaata aga vaata! Kuule — ma pidasin sind juba elule kadunud, kuivanud kiluks, sarnaseks, nagu need su linnutopised. Aga paistab, et oled siiski mees mehe kohal!»

See kiitus tõi Salutammele piinlikkusepuna näkku, ta vaatas vilksati üle õla, et ega kedagi pole ruumi tulnud, kes Räga telefonist lausa väljapõrisevat häält oleks võinud kuulda.

«Tead mis, ütle oma poistele,» põristas Räga edasi, Salutammele aega andmata, «ütle poistele, et pühapäeval oleme kõmmdi! seal! Teeme esimese sõpruskohtumise, vaat mis!»

«Ja . . . aga . . . see tõstekang ikkagi!» kogeles Salutamm.

«Tõstekangi võtame kaasa. Meil on neid kaks, uus ja vana. Vana võime teile jätta! Aga kuidas lahendasite

oma maadlusmati küsimuse — meil andis pusida, enne kui saime, oli tarvis isegi kolhoosi juhatuse otsust.»

Salutamm neelatas.

«Matti... meil õieti ka pole.»

«Pole matti! No kus te siis maadlete?!»

«No nii — õlgedel ja voodikottidel,» kogeles Salutamm.

«Mis asja! Ai-ai, vana, sind tuleks kõrvust vedada. Hästi — tuleme oma matiga!»

5

Pühapäeval müristas Tõhera metsapunkti ühiselamu ette Uue-Tõhera kolhoosi veoauto. Tüsedad kolhoosisportlased laadisid autolt maha õige kummalise ja siinkandis ennenägematu koorma, mis koosnes lahtivõetavast maadlusmatist ja kahest tõstekangist.

Ühiselamu suur tuba oli meeste poolt juba varem ruumikaks tehtud voodite osalt välja, osalt ühte nurka tõstmisega.

Ja siis läks lahti!

Suurim üllatus Tõhera ühiselamu meestele juhtus aga enne, kui tõstekangi kallale asuti. Kobaras olid metsapunkti mehed kangi juures koos, uuriti kangi siit ja sealt kandist, vaadati kangi lukke ja asetati mõned raskusrõngad paika. Kolhoosimehed, tõsised ja asjalikud, andsid seletusi.

«Tolle vähema algraskus on nelikümmend kilo ja juurde saame panna sedasi, viie kilo haaval. Selle tegime ise sepapajas,» seletas üks laia rõõmsa näoga kolhoosimees.

«Nüüd on meil peal seitsekümmend viis kilo! No, kes tahab proovida?»

Karupoeg oli esimene.

Rahmas kangi ja surus näost punaseks minnes üles. Surus ilma tehnikata, täiesti musklite varal. Küllap tal oli ka, millega suruda!

Mati Saar proovis ka ja vaata imet, kang läks peaaegu juba sirgetele kätele, siis hakkas enne üks, selle

järele kohe teine käsi nõtkuma — ja raskus tuligi kolksatades põrandale tagasi.

«Ahaa — ega polegi nii lihtne!» naersid kolhoosimehed.

Nüüd see juhtuski. Kangi juurde astus Salutamm, too kõhn, ametlik ülemus Salutamm. Aga ülema ilme polnud sel hetkel mitte tavaline heatahtlik-ametlik, mehe silmadest helkis otsekui poisilikku vallatust, mis tegi ta vagulise näo nooremaks. Visanud frentši lähedasele toolile, kääris Salutamm särgikäised üles. Ruum oli hiirvaikne. Mis on Salutammega juhtunud? Oli see üldse Salutamm! Purga vaatas Karupoega, kes uudishimust Salutamme lausa jõllitas. Purga naeratas. Mehed olid ootuspõnevil. Mida Salutamm kavatses? Ega ta ometi joobnud pole? Ei — Salutamm ju ei joonud!

Salutamm hõõrus pihud vastu püksireisi tahedaks, ja haaras stangest tugevasti kinni. Seadis pisut jalgu, õiendas natuke kaela, nagu oleks tal krae kitsas, ning siis — naksti! oli kang seitsmekümne viie kiloga kiire liigutusega mehe rinnal ja järgmise nõksuga sirgetel kätel.

«Ooh!» käis sosin meestest läbi.

Ainult kolhoosimehed muigasid.

«Metsaülem paistab seda tööd tundvat!» lausus neist üks.

Nüüd asusid ka kolhoosimehed platsi ja juhtus nii, et kui kangi raskuse suurenedes mehed vähehaaval välja langesid, tuli peagi kõrvale jääda ka seni tõstmist kaasa teinud Karupojal. Vaata asja — aga väiksemad kolhoosimehed, eriti kolhoosi sepp Metsa Jaan, olid kangemad.

«Pole kedagi — peab õppima tehnikat!» ütles Jaan Karupojale õlale patsutades.

Jälle see «tehnika»!

Asuti maadluse juurde. Siin aga rääkisid kaasa juba ka metsapunkti mehed. Ja nüüd juhtus sedaviisi, et Karupojale enam vastast ei leidunud.

Räga koos Salutammega olid vahepeal meeste hulgast kadunud. Salutamme spordivaimustus oli mingi hoog, mis meeste ja olukorra mõjul hetkeks esile paiskus. Varsti aga surus harjumus peale, tal oli nagu piinlikki

selle tõstekangi manu asumise pärast. Kas ta polnud rumalusega hakkama saanud? Suhtuvad mehed nüüd temasse veel kui ülemusesse? Ronida sinna ühiselamusse koos püherdama, ja veel kellega — metsatöölistega. Salutamm vaikis, köhatas, ta oli jälle kainenenud, aga ta oli rahutu. Ja Räga, too laialaubaline, raske keha ja raske astumisega, aga tumehallide läbitungivate silmadega, mis vaadates otsekui sind enesesse haarasid, näis teda nendesamade silmadega läbi katsuvat.

«Jah,» põristas Räga lõpuks jutu alguseks, olles mõtiskledes pöidlaseljaga oma tugevaid vurrusid silunud, kui nad Salutamme kabinetis istet võtsid.

«. . . Tead, Salutamm, ära pane pahaks, aga mulle paistab, et sa oma metsapunktiga oled just selleks kolinud raba taha, et hoiduda igasugustest värsketest tuultest.»

Salutamm üllatus, aga muutus kohe ettevaatlikuks. Talle meenusid Purga kriitilised vihjed sellele, et metsapunktis ei lähe elu õiget rada, vaatamata plaanide täitmisele. Nüüd hakkab ka Räga peale.

«Mis sa nende värskete tuulte all mõtled?»

«Vaatame kas või seda spordi asja. No on hea, et hakkasite liigutama. Aga kohmite jälle endamisi, nagu väljaspool kogu elu. Organiseerimata!»

«Organiseerimata?» osatas Salutamm ja ta toonis oli solvumist. Kriitikaga oli niimoodi, et tee mis sa tahad, Salutamme tegi see õelaks. Ja lõpuks on metsapunktis siiski peamine töö ja plaanitäitmine. Selles asjas aga, palun väga, ei tohiks kellelgi ütlemist olla. Sport — see nüüd muidugi — aga see pole ju peamine. Ja lõppude lõpuks — midagi ju tehakse?

«Jah, just organiseerimata. Pusite omavahel seal õlgedel — ja sina arvad, nagu oleksid spordiküsimuse oma metsameeste hulgas lahendanud.»

«Ah, viitad matile. Nojah, sul kolhoosis on ju lihtsam, sul on summad kasutada . . .» kaitses Salutamm.

«Ka sina leiad raha, kui otsid. Aga peaasi — organisatsioon. Mida teeb su ametiühingu komitee esimees — vist magab.»

«Vaik!» ütles Salutamm ja meenutas oma tehnilise juhataja harjumusi pühapäeva õhtupoolikul pikutada ja

lugeda, nii et Räga palju ei eksinudki. Vaik muidugi oli üks neid nime poolest ametiühingu komitee esimehi, kes oma ülesandeid üsna kitsapiiriliseks luges ja piirdus mõne tuusiku hankimisega ja vajalike aruannete täitmisega.

«No, aga mis saab temagi teha. Liikmeskond väike, rahad väikesed ...» arvas ta lõpuks Vaigu kaitseks.

«Aga kogu ametiühingute organisatsioon üldse pole ju väike! Nõudke abi — teid aidatakse! Teil on ju suur spordiselts, spordiseltsil on alevikus nõukogu. Kas te oma spordiseltsis liikmed olete — ei ole! No vaata. Tahate, et tulevad teid üles otsima? Muidugi, peaksid küll ka tulema, kuid mis te ise magate!»

Ohhoo, see Räga läheb liiale! Kas peab tema, metsapunkti ülem Salutamm, hakkama spordiühingule liikmeid värbama, kas temal muud teha polegi?

«Kes sinu arust peab neid asju ajama, kas mina? Tere hommikut! Ma saan palka vist millegi muu eest!» sähvas Salutamm.

Räga põrnitses kaaslast oma pisut pungivate silmadega, neist oli äkki kadunud endine soojus.

«Nii. Selle eest sa muidugi palka ei saa. Ma ... siis eksisin,» ütles ta äkki tugevasti nohisedes ja hakates kiirustades taskust paberossikarpi otsima.

Salutammes lõi kuum laine üles, äkki sai ta aru, et oli läinud liiale. Sõber tahtis ju ainult head nõu anda, tema aga solvus ja solvas ka teist. Oli see mingi närvilisus? Oli ta tõesti nii erakuks muutunud, et ei oska inimesi enam kohelda. Tema lõpuks oli metsajaoskonna juhataja, kogu selle elu pidi teda huvitama, aga ...

Piidlesid üksteist, aga pilku ei kohanud, hoidusid. Lõpuks tuli vana Räga silmisse tagasi endine lõbusus, seda märkas ka Salutamm. Nende tutvus ulatus üle poole inimea, see pidas vastu ka katsumisi.

Iga teisega oleks Salutamm muidugi valmis olnud härjajonni ajama, iga teise vastu oleks ta võinud harjumusliku ülemuse maski jälle ette tõmmata — aga vana Rägaga oli teistmoodi, temaga ei saanud. Temaga oli koos palja jalu karjas käidud ja vallatusi tehtud, koos riieldud ja lepitud. Need nooruspõlve sidemed justnagu

aastate kaugenedes tugevnesid, mitte ei nõrgenenud, kuigi teineteisega eriti läbi ei käidud. Aga kui Räga ennist tuli, tõi ta üksildase mehe juurde endaga kaasa nagu killu ühisest noorusmaast.

«Kurat teab, võib olla, et suľ on ka õigus. Rahmeldad, rahmeldad — vahel, jah, nagu ärkad, vaatad enese ümber, et midagi pole korras, aga mis just, ei saa aru. Siis aga tuleb igapäine töö selga, ja töö ei lase juurelda, nii see edasi lähebki!» arutles nüüd Salutamm otsekui endamisi, pilk kuskile kaugele suunatud. See arutlus Rägale juba meeldis.

«Harjumus. Harjumus!» noogutas ta mõistvalt. «Aga näed — elu hakkab ise sundima. Tead mis, mina sinu asemel haaraksin asjal hoopis teisiti sarvist. Alevis on «Kalevi» nõukogul kultuurimaja ruumis maadlusmatt. Raskejõustiklaste ja treeneri puudusel seda praegu ei kasutata. On jäänud sinna teab mis ajast. Noh — ja teie siin püherdate õlgedel! Astu ise spordiühingu liikmeks — ma usun, viimane kui mees tuleb kaasa. Kes keelab teile matti siia, kui teil on selline tore raskejõustiklaste taimelava!»

«Võib olla, et jah...» möönas ka Salutamm.

Pimenes, kui Räga ja Salutamm ühiselamu poole astusid. Selle lävel nad seisatasid ja Räga uuris hindava pilguga ehitust, nohises jälle, otsekui pahandatult.

«Millal... sa uue ühiselamu ehitad?» küsis ta viimaks.

«Asi on juba ministeeriumis. Aga venib. Peab vist jälle meelde tuletama!» vabandas Salutamm.

«Ja peale peab pressima! Muidu ei saa midagi. Ministeerium kaugel, pealikud kõrgel — kui endast elumärki ei anna, unusťavad — ja võidki hallitada!»

6

Külm paugutas aiateibais, öösiti tähistaevast põletavalt maa peale õhkudes. Aga siis läks tuisule. Undas nädala, kraapis põllud määrdinuks ja teed paljaks, võsad aga uputas lumme. Kui tuisk vaibus, hakkasid

räästad tilkuma. «Murdis külma maha!» ütlesid vanemad inimesed. Sulas, ja sulaski! Mets muutus märjaks ja paistis taeva taustal mustana nagu söejoonistus.

«Viib märtsi algul lume, pange tähele,» arvas Räisa Mats, kui mehed õhtul ümber ahju märgi riideid kuivatasid.

«Jah, varane kevad!» lausus ka keegi teine. Lausutu tõi meestesumma palju mõtteid. Kevad oli kujunenud metsapunktis äralennuajaks, ainult väike osa meestest jäi paigale, metskonnale metsakultuuritöid tegema. Oli ju muidugi räägitud metsatöö hooajalisuse kaotamisest, kuid ...

«Sügiseks saame arvatavasti uue ühiselamu. Ja perekonnameestele kavatsetakse ehitada soome tüüpi majad,» arutles Purga.

Ka mehed olid sellest kuulnud. Seda oli hea kuulda ja kui Purga seda ütles, pidi asjal tõsi taga olema.

«Ja-jah. Kui asju paremini sisse seada, ega sel elul kohapealgi viga oleks. Saame traktoreid juurde — saab suvelgi metsatööd teha,» arvas keegi. Selliselt käis paljudegi mõte. Kevadel rändama ei asutud kunagi heal meelel, ja eriti tänavu kevadel oli kujunenud mingi üksteisega harjumine. See talv oli mehi rohkem lähendanud kui mõnedki eelmised tööaastad kokku.

Arutelu kohalejäämisest oli Purga mõnigi kord alustanud, aga jutt ei kestnud sellel teemal, muutus rabedaks, katkes lauseteks, jättis lõpuks kõnelejad oma mõtetega. Sest otsused olid ju veel kõigil tegemata ja kelle mõtetes midagi koitiski, see ei julgenud esimesena sellega lagedale tulla.

Purga aimas, millised arutelud meestes pakitsesid. Ja tõtt öelda oli temagi rahutu sellesama kevade pärast. Poisid olid omaseks saanud — pikatoimeline Mihkel, alati tõsine kurrulise lauba ja heleda juuksega saarlane Saar, isegi toda haiglast ja kräbedaloomulist Räisa Matsi oma alatise kõhuvaluga oli harjunud omaseks pidama. Kui nad õhtuti «rabelesid» ja kui vana Salutamm sinna tuli, piibu ette pani ja mõnegi asjatundliku näpunäite lendu laskis (ja ta tuli nüüd peaaegu iga päev), sigines kõigi meeste südames teadmine, et

ollakse omade hulgas. «Tõhera metsapunkti mehed», öeldi nüüd alevi peal, kui koos mindi kas ostusid tegema, kinno, või palgapäeval leedulase putka juures söõm õlut joodi. Joodi naerdes, aeti tugevahäälset juttu ja tehti nalja — aga mõnest pudelist õllest kaugemale ei min-dud. Muidugi aitas ka see kaasa, et kioskist valge viin ära kaotati. Selleks aga, et minna aleviku poest pudelit tooma, oleks vaja algatust, mida keegi siiski enda peale võtta ei tahtnud. Oli selline omavaheline kokkulepe — ja õllegagi võis mõnusat juttu ajada. Aleviku peale kõrtsi juurde aga peale mõne üksiku erandi, nagu Virbla Madis, viiekümnene metsatöö-lepingulane, keegi tolgendama ei jäänud. Madisega oli muidugi iseasi, temal polnud kedagi ja tema enam ei unistanudki millestki ega kellestki. Üksi nohistas tööd teha, üksi võttis viina. Ei räusanud, kui koju tuli, eriti ei tuikunud ka, ronis oma voodinurka, seal kössitas. Aga hommikul olid silmad nutust punased. Mine sa tea, mis mõne inimese sees vahel käärib.

Teised enamikus elasid juba kollektiivi elu. Ja sellesama kollektiivse elu võrsete pärast, mille kasvumured kuidagi iseenesest olid Purga muredeks saanud, oligi just temal saabuva kevadega nagu veel suurem vaev kui neil rahutu rändurisüdamega metsameestel. Kahju oli, kui eelmiste aastate eeskujul jälle laiali minnakse.

Purga tõusis. Ei saanud õppida. Käis närvitsedes mööda tuba. Enamik mehi pikutas.

Aga Karupoeg istus ühiselamus laua taga, pikad koivad kaugele laua alla sirutatud, ja kirjutas koju kirja.

«... ja juunis lähen sõduriks. Purga, meie meister, rääkis, et sõjaväes pannakse spordile rõhku, nii et saan treenida ja ehk ka võistelda. Aga pärast sõjaväge, siis pressin metsatehnikumi poole, see on nüüd kindel...

... Sea veristamise las isa lükkab tuleva pühapäeva peale edasi, sest ma koju abiks sel pühapäeval sõita ei saa, lähen Tallinna ülevabariigilistele maadlusvõistlustele. Nii et hoidke poisi eest pöialt, et liiga haledasti sugeda ei anta...»

Sulg peatus. Mida peaks veel kirjutama? Koju kirja saatmine oli Mihklile raske ülesanne — no mis sa siit ikka kirjutad?

«...Ja ema ärgu mulle või ja sepikut saatku — jääb järele ja sepik oli teepeal hallitama läinud. Nõnda, et nägemiseni.

Mihkel»

Selle aja jooksul oli Purga jõudnud juba kolmanda ringi ümber ühiselamu suure toa kõmpida, ajuti seisatudes siin-seal voodi juures, nagu tahtes alata mõne lamasklejaga juttu — aga ei saanud algust lahti. Nüüd aga oli ta järjega jõudnud jälle ukse kõrvale püsti lükatud maadlusmati juurde.

Kas või see mattki! — Ära sai toodud aleviku kultuurimaja kolikambrist. Kas peab ka see matt jääma nüüd pikale suvepuhkusele? Ja sügisel — võib-olla tulevad kokku hoopis uued mehed...

«Noh, poisid, — mis siis saab nüüd, kas viime mati kultuurimajale tagasi? Kipute ju varsti laiali?» küsis Purga äkki, olles jalad hargis, käed püksitaskus mati ette seisma jäänud.

Jutupomin siin-seal vaikis. Mõned selitsejad keerasid vooditel kummuli, mõned tõusid istuli. Vaikus.

Mis talle kosta? Kes peaks kostma? Nojah — aga kui tulevad traktorid — maiks lubati...

Kui, kurat, õige prooviks paigalejäämist...

«Ei — no tagasi küll ei vii!» kohmas äkki keegi.

«Aga — kellele teda hoida. Kes teab, kes siin sügisel koos on?» jätkas Purga.

Jah, täna tuleb asi kindlaks teha — selles oli väikesekasvuline metsameister juba otsusele tulnud.

«Kas... sina siis sügisel... enam siin pole või?» arutas aeglaselt Saare Mati.

«Mina?... Hm... mina ehk olen. Aga teie?» vastas Purga.

«Aga... kes sulle ütles, et... meie üldse hulkuma tahame minna!» sai Saar oma aeglase jutuga öeldud.

Järgmisel päeval sadas lausa ladinal vihma, aga laupäevaks jättis järele ja paarikraadine külm kahutas maa.

Nõnda oli Karupojal hea aleviku raudteejaama poole astuda. Täna olid tal jalas uued pruuninahksed kingad, seljas niisama uus talvepalitu, käes aleviku poest ostetud väike nägus kohver. Mehed olid teinud metsas varem töölõpu ja Mihklit oli teele saatmas meestesumm ukse juures.

«No näita siis linnapoistele, kuidas metsamees murrab!» soovitas Räisa Kutt.

«Eks proovime!» kostis Karupoeg hüvasti jättes väikese uhkusenoodiga hääles. Näitasid ju rajooni katsevõistlused, et raskekaalus esindab rajooni Tallinnas tema, Mihkel Kanarbik. Teiste metsapunkti meeste treeningukogemus ei pidanud rajooni konkurentsis veel vastu. Eks aidanud Mihklil oma vastast võita muidugi ka kaasasündinud karujõud.

«Pea meeles — hoia hästi silmad lahti! Vabariiklik võistlus, sealt õpid rohkem kui siin aastase treeninguga,» õpetas Purga.

Karupoeg läks. Väheldasekasvuline metsatöömeister saatis pilguga läbi akna pikasammulist hiigelkogu, mis kadus põliskuuskede varju.

...Jah, kord läks temagi nii põksuva südamega oma esimesele suuremale võistlusele. Kord... aga olgu pealegi. Selles poisis, kes seal läheb, on peale jõu ka sitket südant, seda on Purga juba mõistma ja hindama õppinud. Võib-olla lööb läbi!

7

Nõnda, nüüd oli ta siis oma suurelt reisilt tagasi. Seal oli ju tore. Aga siin, kas või tollessamas võrdlemisi madalas, meeste naridega täidetud ruumis, oli hubasem. Siin oli ta omade hulgas.

Ahjus hõõguvad punased söed näisid elavaina, heites oma hõõgsilmile halle tuhaloorikesi. Tuppa õhkus soojust, kuma kastis meeste näod üle tulipunasega ja nii, istudes ahjusuu ümber, näisid need otsekui põletatud savist. Ühiselamus hämardus. Karupoeg istus meeste keskel madalal järil, soojendas käsi ahjupaistes.

«Jah, mehed, see oli midagi hoopis muud kui mede juures. Hiiglasuur saal, tulesid must-tuhat. Ja inimesi — teate, kui avadefilee tuli, võttis ihu nõrgaks, sääred hakkasid värisema. Kas või pane ajama!» jutustas oma pikaldase kõneviisiga Karupoeg, tegi peatuse, otsekui uuesti suurt sündmust läbi elades.

«Aga ikke jooksu ei pand?» küsis Räisa Mats.

«Ausõna, õnn, et raskekaal nõnda lõpuks oli, muidu oleks küll pand lehkima, nii tegi südamealuse õrnaks,» kinnitas jutustaja surmtõsiselt.

«Nojah. Esialgu rüselesid siis kergemad kaalud. Oi poisid, no olid nobedad sellid! Võte järgnes võttele nii kiiresti, et mede plaani järgi poleks saanud veel võtet kavatsemagi hakata, kui oleksid matil lapiti nagu lutikas.»

«Hästi, hästi! Aga jutusta, kuidas siis sinul läks,» päritles Purga ja esmakordselt märkasid ühiselamu mehed, et väike meister närveldab ärevusest.

«Ah kuidas minul läks — jaah!» ohkas Karupoeg. «Muidugi, kui sain teada, et teiste raskekaalu meeste puudumisel mul tuleb otse Johannes Kotkaga jõudu katsuda, olin omast meelest juba seliti. Aga kraamisin julguseraasu kokku ja otsustasin, et olgu pealegi Kotkas, aga ennast nagu vooditekki lapiti laotada ka ei lase, kogu ihurammu ajan vastu.»

«Nojah, siis tutvustati mind publikule ja seisingi suure Johannes Kotkaga vastamisi. Olin teda enne pildil näinud, näopoolest tundsin ära. No — minu pikkune, aga kus on turi ja rind! Pange minu õlgadele veel Räisa Matsi omad lisaks, kui tahate tema õlamõõtu välja saada. Uuris mind, pigistas kätt. Tõsine mees, ei naeratanud rahvale ega kohtunikkudele.

Siis ... siis läksime kokku. Teate, poisid, ma olin ta käes kui sulavaha, kuigi kogu hingega vastu pusisin. No maadleb! Ainsatki võtet ei tee ilmaaegu! Maadleb pagana targasti! Aga püstimaadluse pidasin vastu!» kinnitas Karupoeg uhkesti, kuigi ta seda suurt kohtumist meenutades pidi endalt ikka uuesti küsima, kas Kotkas püstimaadluses teda algul heatahtlikult ei säilitanud.

«Aga kui läksime parterisse, tegi ta varsti mu'ga

lühikese lõpu. Vaadake, seadis nii — ma arvasin, et tahab võtta käevarrelukku, aga äkki sasis mul hoopis vööst, tõusis püsti, libistas mind õlgupidi matile ja olingi säuhti, ilma et sotti oleksin saanud, lapiti.»

«Olid lapiti, neh, kuulsime seda eile õhtul raadiost, kõrvad kikkis. Aga vaata, kuidas öeldi — öeldi, et Kotkas seljatas neljandal minutil noore, aga südi hiiglase Kanarbiku Tõhera «Kalevist». Kui seda kuulsime, käis ägin meestest läbi ja vana Salutamm hakkas värisevate sõrmedega piipu toppima,» jutustas iga sõna venitades Mati Saar.

«Salutamm ise oli koos teiega raadiot kuulamas?» imestas Karupoeg.

«Kõik need kolm õhtut istus koos medega ja ootas sporditeadet,» sõnas Purga.

«Nojah, aga sa ütlesid, et Kotkaga pärast võistlust ka kokku said!»

«Sain. Ja poisid, pange tähele — see on kõige tähtsam!» ütles Karupoeg rõhutatult.

«No räägi, räägi!»

«Tuli pärast võistlust minu juurde, patsutas õlale ja ütles:

«Noh, seltsimees Kanarbik — pole viga, pole viga. Jõudu on. Aga mis te seal Tõheras üldse teete, kas rohkem mehi ka maadlust harrastab?»

Jutustasin siis, et meil maadleb üheksateist meest. Tahtis kõike teada, maadlemisest õlgedel, mati saamisest ja sellest, kes meid õpetab. Ütlesin, et meister Purga.

«Purga? ... Purga!» tuletas meelde. «Kergekaalu mees, väike, blond, hästi nobe?» Kinnitasin, et selline on. «Hm,» arutles siis, «ühte Purgat mäletan sõjaväe-päevilt — oli andekas noor maadleja — aga kadus kuskile. Kas tõesti võib olla sama?»»

Purga jälgis Karupoja juttu naerusilmi, ei ütelnud vahele. Mehed uudistasid nüüd oma meistrit, nagu näeksid meest esmakordselt.

Noor andekas maadleja, oli tema kohta ütelnud Kotkas. Ohoo — vaat mis pärast Karupoja päkad tol esimesel õhtul vastu taevast käisid, kui Purgaga kokku juhtus!

«Edasi, edasi!» innustati aga kohe kõnelejat.

«Edasi, pange nüüd tähele — Kotkas võttis mu käevangust kinni ja sõnas: «Võite oma poistele seal Tõheras öelda, et tulen neid vaatama. Tulen nii pärast maipühi. Teeme teile seal ühe väikese paaripäevase seminari.»»

«Ütles nii!»

«Ausõna ütles.»

«Oi, sa pagan küll! No see oleks vast lugu! Ja mis ütlevad kolhoosimehed, kui kuulevad, et Kotkas tuleb meile külla! Need lähevad kadedusest siniseks!» käratses keegi.

Jutt läks üldiseks, ühiselamus süüdati lambid. Purga astus õue. Soe kevadtuul kohises metsas, taevas vilkusid tähed. Oli kuidagi rahulik ja hea. Meister istus uksepakule, suitsetas. Keegi tuli, istus Purga kõrvale.

Purgat valdas mingi mõnus roidumus, mõtted rändasid sõjaväe-päevile. Ta ei viitsinud isegi vaadata, kes tuli. Alles kui teine kõnelema hakkas, sai ta aru, et on Karupoeg.

«Kuule, Purga!»

«Noh?»

«Ma seal ennist ei ütelnud kõike, kui jutustasin Kotkast.»

«Soo?»

«Vaata, kui ta mulle seal pärast võistlust õlale koputas ja rääkis mu jõust, lisas ta veel, et jõudu on, aga on tarvis rohkem kultuuri.»

«Või nii ütles!»

«Jah. Aga kirevase pärast, mitte ei saa praegu aru, mis ta selle kultuuri all mõtles? Kas tehnikat või üldse kultuuri. Kui üldse kultuuri — mis, kuram, siis sellel maadlusega tegemist?»

«Hm. Sa siis arvad, et maadleja ei pruugi kultuurne olla, mis?»

«Mitte just seda — aga siiski?»

«Sa — Lurichist oled lugenud — mees oskas keeli, oli kõigiti haritud poiss — ja ainult sellepärast oli esimene mees maailmas. Kotkas ütles õieti. Maadlus pole sugugi ainult rüselemine ja toores jõud. Mida haritum

ja laiema silmaringiga oled, seda kardetavam oled ka vastasena — ole selles kindel!»

Karupoeg vajus mõtteisse. Purga laskis teda endamisi aru pidada. Alles kui teine tõusis minekuks, küsis:

«Lähed varsti sõjaväkke?»

«Lähen.»

«Noh, ja pärast sõjaväge — tuled siia tagasi?»

«Mitte kohe. Enne lähen metsatehnikumi!»

Kiirus, millega seda öeldi, lubas Purgat järeldada, et too otsus oli mehel juba varem otsustatud, et see oli kindel otsus. Karupoeg sisenes ühiselamusse ja uksest lippas hetkeks välja hele valgusevihk.

Ja äkki, nähes sellesama valguse käes momendiks Karupoja tugevat kuju, tema juba tubli iseteadvusega ilmet, paiskus väikese metsameistri hinge äkiline rõõmusööst. Too poiss, kurivaim, võib veel tõesti midagi saavutada! Ja mis kõige tähtsam — ta on tema metsapunkti kasvandik!

1955

TONT

1

. . . See härjaturjaline hiiglane tahtis teda tappa — Jaan mõistis seda kohe, kui nägi ta silmi. Need olid hullumeelse verdjanunevad silmad.

Hetkeks nõrgendas läheneva surma eelaimus kõik ta jõu, lihased otse tardusid kangestuses — ta ei suutnud ennast liigutada. Siis rebis ta end sellest õudsest tardumusest kogu tahet pingutades lahti, karjatas, tegi meeleheitliku hüppe lahtise akna poole, oli järgmisel hetkel esiku katusel, sealt maas ja kahlas põõsastesse. Hirm nööris ta kurku: ainult eemale! Eemale!!

Aga ei — jooksusammud järgnesid talle. Vilgas vaade tagasi — hiiglane tormas talle järele! Oli pime, aga sellest pimedusest otsekui ronis esile roimari nägu: tardunud irvitusega lõust ja külmad, klaasistunud silmad.

Nüüd söösüs Jaan uuesti tihedatesse põõsastesse, need peksid ta nägu. Ees oli väike jõeke. Hüppaks vette, vajutaks ennast vee alla, jätaks vaid nina pinnale — ehk ta ei märka. Ta hüppaski, heitis selili, külm vesi tungis läbi riiete.

Samas sahisesid kaldapõõsad. Seal ta oligi! Ikka see vaikne jälk irvitus näol, pilk otsimas põgenejat. Siis kohtusid Jaani ja tagaajaja vaated ning viimase ilmest helkis metsik võiduröõm. Nägi! — pigistas õud raudsete küüntega Jaani aju.

Jaan püüdis jälitaja haardest kõrvale libiseda. Ei jõudnud — too elajas vajus talle külitsi peale. Ja nüüd — ooh — nüüd tungis noatera talle roiete vahelt

rinda, imelikult kuumalt, aga valuta. Kui see vaid südant ei taba, lepiks selle ühe pistega — ja teeskleks surnut! Aga ei — see on vist südamesoon, sest ta ihust hakkas koos verega välja voolama elu.

«Aa-aaih!» kisendas ta.

«Jaan — jumalapärast, mis sul on!?»

Mall raputas teda õlast. Nüüd oli ta päris ärkvel. See oli siiski ainult uni.

Ta nõretas vaevahigist, süda lõi otse kuuldavalt.

«Ei... ole miskit. Nägin ainult kuradima und!» Ta ei märganud Malle silmi, sest oli pime.

«Mine magama!» lausus mees äkki käskivalt, rahutut, otse hingeldavat hingamist kogu tahtejõuga rahule sundides.

Mall ei läinud kohe asemele. Jaan kuulis ta ohet ja alles mõne hetke järel Malle alusundruku kahinat, kui naine eemaldus. Siis kägises teises toaseinas reformpõhjaga voodi, kui Mall sinna pikali heitis.

Jaani uni oli kadunud koos võika unenäoga.

Naaberkorteris lõi kumisevalt seinakell... üks... kaks. Tähendab, kell on jälle kaks. Täpselt nagu eile öösel, kadus tänagi uni samal ajal.

Jaan teadis, mis nüüd järgneb: unetu küljelt küljele visklemine umbes kella kuueni hommikul, siis lõpuks veel lühike rammestuslik unehämu, kuni kellatirin märgib seitset, ja tuleb tõusta ning tööle minna. Ta tundis praegu otsatut väsimust. Nagu poleks juba kuid magada saanud. Aga see roid vaevas teda ärkvel meeltega — uni ei tulnud. Oli mingi haiglane unetus koos südamekloppimisega.

«Sa oled jäle!» sosistas ta enesele kuivade huultega. «Oo, kui jäle sa oled!»

...Kas tõesti siis midagi ei aita, kas tõesti on ta sinust tugevam? See unetus, närvilisus ja otsekui õhu puudus, käte värisemine — need ju näitavad selgesti, et tema sinus võimutseb. Sind ennast nagu enam polekski, see teine valitseb, käsutab ja sa allud talle...

Kui saaks ainult magada! Järsku näis Jaanile, et uni, rahulik terve uni kaotaks kõik piinad. Magada, ainult magada!

Aga ei saanud. Ei saanud.

Saatana pärast, pidi ta kogu selle väikese pudeli sisu õhtul kurku kallama! Oleks sinna jäänud neli-viiskümmend grammigi. Seda ta oli juba kogenud, et see aitaks. Ainult suutäis — ja süda rahuneks, rammestus läheks peagi üle segasepildiseks uneks. Aga viina enam polnud — nagu narr jõi ta õhtul aplana kõik ära, kuigi sai väljaski küllalt võetud.

«Ooh!» ägas mees, keerates juba vist kümnendat korda küljelt teisele. Kas ometi akna taga ei hakka valgenema? Ei, muidugi mitte, on ju september ja enne kuut valge ei tule.

Lõpuks, pärast loendamatuid vähkremisi asemel, päästis äratuskella tilin ta piinast. Ja muidugi — akna taga koitiski juba kahvatu ja hämune septembrihommik.

2

«On otse küll — peksa kinni!»

Tugevad haamrilöögid vastasid althüüdjale, naelutades sarikate harjale vahtraokstest ja piimanõgestest pärga, mis oli löödud tollisele lauatükile.

Lööja uudistas mõnuga oma kätetööd.

«Uhke nagu loorberipärg!» üürgas alt Tõru Sass.

«Kui kolhoosi lautasid pole enam ehitada, hakkangi naistele matusepärgi tegema!» suurustas hallipäine pärjameister vastse sarikaräsu tipult, kus uue laudahoone katuse kontuure ainult mõne laiuti asetatud laua kaudu võis aimata. Komi oli küll müüriladuja, aga sarikapärga üles asetamas oli ta alati esimene mees, sest see tähendas ju napsitamist.

«Kus nüüd esimees jäi!» närveldas kaksiratsi katusel istuja edasi.

«Jants läks järele — küllap ta tuleb,» õiendas Jaan, võttes istet palgiotsale. Lükkas näole tikkuvad pikad juuksed kämblaga tagasi ja ohkas. Vahtralehtede vahelt lausa kõrvetas silmi hele hilissuvine päike, otsekui oleks ehituse kõrval küürutava vana vahtra konarlike okste vahele peidetud hiigelhelgiheitja.

Töö ei paistnud täna meestel edenema ja nõnda kulus väikene puhkeviiv marjaks ära. Jaani peas, seal just

silmamunade taga otsekui tagus keegi südame rütmis väikese terava haamriga. Iga löögiga tuli põletav valuviirg ajudesse. See oli tuttav tõbi. Tavaliselt algas see pärast keskööd, kui oli õhtul saanud ülenormi viina võtta. Täna aga jätkus veel keskhommikulgi.

Tea sa alati seda õiget normi — vahel sai võtta päris looma moodi, küll õlut, küll viina või mõnda teist kanget sisse — ei teinud midagi. Teinekord ei tulnud poolt liitritki mehe peale — aga järgmisel hommikul oli pea nagu hoopidest põrunud sepaalasi.

Kurat, et see napsitamine eile pidi jälle lahti minema! Alles üleeile sai ülemäära võetud. Pagana Sass oma peaparandusega. Jaah . . . !

Tähendab, nüüd oled siiski niikaugel, et enam teisiti ei saanud. Ainult mõne kuuga! Kui selgesti paistavad sinus praegu välja kõik joomahaige tunnused! — Eile hommikul värisesid käed. Täna lõunaajal tõi Mall supi järele — aga sööma ei julgenud hakata. Nendesamade närviliste käte pärast. Mall ei tohtinud seda näha, Mall hoidis teda ja Malle ta häbenes.

«Mis sa siin ikka ootad — küll ma toidunõu õhtul kaasa toon,» ütles ta palgil istuvale naisele pahuralt. Nii halb oli naise muretsevat vaadet taluda.

«Kas sul pole isu — proovi ikka!» küsis Mall.

«Ei taha praegu süüa, ja kõik!» Aga see vastus oli kärsik, nii kärsik, et samas oleks tahtnud Jaan naiselt andeks paluda.

Mall ohkas, asetas oma pihu hetkeks mehe õlale, ja läks.

Kui naine oli eemaldunud, asus Jaan isutult värskekapsasuppi sööma. Ta püüdis lusikat rahulisena hoida. Ei saanud. Kui käsi suu juurde tõusis, hakkasid sõrmed tõmblema. Tuli võtta pooliku lusikatäie viisi, et hoida suppi riietele langemast. Hullusti värisesid käed. Oma nõrkuse tõdemine tegi ta raevukaks.

Kui Jants tagasi tuli, paar pudelit tõi ning paraja punnsuutäie pakkus, läks meeleolu korrapealt paremaks. Käte värisemine kadus.

«Kolhoosi pealik viskas viiskümmend!» ütles Jants võiduröõmsalt. «Ise ei tulnud — ütles ainult, et ärge lääbakile võtke!» sõnas mees läbi käheda naeru.

Laudakatuse harjal kiikus tugeva loodetuule käes otsekui räsitud pärg, sai see ju ainult viinanorimise ettekäändeks kuidagi kokku nööritud. Katuseharjale kinnitatud laua otsal rippus aasaga köis — sellega oli prusse katusele tõmmatud. Nüüd kõlkus aas tühjana, õõtsudes tuules ja meenutades võllapuu külge tõmmatud poomisköit.

«Näe — ling on valmis, Jaan, karga muudkui sisse — saad taeva. Seal pidi elu ilus olema,» kähistas vana hallipäine puusepp nagu rõõmu tundes Jaani kassiahastusest.

Pooliku ehituse siseruumist tuli sarikatelt allakobinud vana Komi, valgete juuste ja laiade põsenukkidega pottsepp. Mees maigutas pakse huuli, ette mõnuledes viinasõõmust, mis tuliselt, aga ometi nii magusalt suust alla läheb.

«Kas siis Komi viinarüüpi väärt polegi!» ütles ta etteheitvat pilku Jaanile saates, kes oli pooliku pudeli enda kätte unustanud. Jaanil tuli pärast esimest suutäit miskipärast iiveldus peale — viin kõrvetas kõhtu, tõusis tulise voona südame alla.

«Võta's!» ulatas ta pudeli Komile, ise pihuga silmi kattes.

Komi, õige nimega Kommusaar, aasta kuuekümnene müürsepp, kallutas pudelit, lastes neljakümnekraadist viina kulinal kurku voolata, ähkis, pühkis käeseljaga suud.

«Anna leivatükikest!» ägises siis, «ainult nuusutada.»

Viin mõjus müürsepa tühjale kõhule peaaegu korrapealt, veri tõusis mehe silmavalgetesse, suu läks naerule.

«Äh, et soovitasid Jaanile paradiisiteed selle köiejublaku kaudu. Loll, kes ennast sedasi poob — köis on ju sindri moodi valus,» seletas vana müürsepp targu, nagu oleks ta juba korda kümme oma pead lingusse panna katsunud.

«Pole kedagi — poomissurm pidi üsna mõnus olema,» targutas Sass, lükates nokkmütsi laubale ja pühkides karedate sõrmedega kulmu peale tikkuvaid higipiisku.

«Ei, kurat, kätt enda külge ei pane — elu ilus nagu

lilleaed!» kriiskas Jants, kellele tubli viinasõõm teistest varem pähe lõi.
«Lase veel ringi!» käristas Sass oma kareda tenoriga.
Pudel käis ringi ja paistis, et mehed oskasid märjukesest lugu pidada — vana Komi juurde jõudes polnud selles piiskagi.
«Too teine välja! Kus ahnepäitsid!» urises Komi läbi naeru.
Uue pudeli pappkork lendas vastu taevast, vulinal voolas viin vanamehe kurku. Mees ähkis, pühkis suud, nuusutas jälle Jaani supikõrvalist leivaraasu.
«Vaata, kui minul ükskord küllalt saab, teen sedasi nagu Kurvitsa Pärt, tead see sillavalvur, mullu. — Võta paras köis ja otsi ilus pargimuru kahe põõsa vahel. Seo siis köis paari tolli kõrgusele maast põõsatüvikate külge. No vaat, võta siis nospel parasjagu täis ja heida selitsi, nõnda, et nöör natuke siitkohalt kukalt pressib. Magad nagu vanajumala enda süles, magad — ja magadki. Ei ole valus ega kedagi, ja hingekene läheb ilusasti välja.»
«Tõesti või?» uudishimutses hiljuti tööstuskoolist tulnud Jants.
«Proovi, kui ei usu! Aga parem usu ja ära proovi!» urises Komi elutargalt.

3

Töö linnalähedase Pärnuniidu kolhoosi laudahoone ehitusel lõppes. Ehitustrusti mehed askeldasid nüüd linnas uue koolimaja juures. Seal oli endine napsivendade grupp nagu rohkem laialipaisatud — ehitus suurem ja kümniku silma all.
Algul oli Jaan mõtelnud, et ju sedasi parem on, et tööjärg linna jõudis ja mehi juurde tuli — niiviisi ei lähe ehk alati joomiseks. Kuigi Komi kippus hommikuti salamisi hõlma alt «asunikust» suutäit pakkuma, — tema juba ühtegi päeva ilma selleta õhtusse ei saanud, — oli see kõik vähene.
Nüüd aga kujunes ehitusel otsekui iseenesest välja teistsugune harjumus: lõunasöögi ajaks koguneti lähe-

dase kioski juurde. Seal oli õlut, oli veine. Aga kui nobeda kioskieidega tuttavaks said, võisid viie rubla eest ka mahlaga punaseks tehtud viina saada.

«Ega see väike sada mehele midagi tee!» arutas Jaan mõnelgi korral enese vabanduseks, kui käsi klaasi kangemaga suu juurde tõusis.

Jah — tööl oli siiski päris teine kuraas sees, kui natuke napsi rinna-alust soojendas. Õhtul töölt minnes sai iseenesest mõista teine «sada» tehtud, natuke piparmündikompvekki peale, ja Mall ei märganud midagi.

Ei noh — ega tema siis veel joodik pole! Joodikuks võis nimetada näiteks maaler Kaalepit. See tuli sulle õhtul tänaval vastu nagu transis, silmad surnud, hall pea tudisemas. Tuigub kodu poole. Mehed räägivad, et Kaalepil ei lähe päeva mööda, kui õhtuks pole liitrit viina kõhus. Kaalep on hea maaler, aga näed, riideid selga ei saa, käib määrdunud vatikuues, kalossid jalas. Kogu teenistus läheb kurgust alla. Või siis too ümarik joonestaja Narusk inventariseerimisbüroost, — kaks korda on ravimisel käinud — ei aita. «Hunti parandab haud!» uriseb mees ise.

Räägitakse, et ta ei saavatki muidu tööd teha, kui pole paarsada grammi viina enne ära joodud, muidu pidi käsi värisema.

Nojah.

«Jaan — sa oled viimasel ajal nii imelik ja lõbus,» küsis Mall õhtul. «Ega sa jälle napsitama pole hakanud.»

«Lori — eks tule tõmba hingeõhku! Ainult pudeli õlut jõin.»

Mehe hingeõhku Mall nuusutama ei tulnud. Kui ta ka vahel mehe koju tulles selle suust napsilehka tundis, ei rääkinud ta midagi. Hoidis enesele, ohkas vaid. Aga vahel leidis Jaan naise magava Jürikese voodi ees, pea voodi äärekaitsele naaldumas. Ju tal oli muresid muretseda. Siis haaras Jaani koos enesesüüdistusega hellus naise vastu, ta läks, tõstis Malle pisaratest märja näo ja ütles:

«Naisukene — asi pole ju nii paha! Küllap saame üle.»

Mall ohkas, ei lausunud midagi, silitas vaid mehe kätt.

Tuli palgapäev. Seekord oli meestel päris hea teenistus. Jaan andis kodus naisele nelisada rubla. Endale jättis pisut üle kolmesaja, sest raha peab mehel taskus olema — mine tea, kus tarvis läheb.

Raha jäi tasku kaheks päevaks pärast palgapäeva, aga vähenes kogu aeg. Teisel päeval Jaan tööle ei läinudki. Õhtul sõitis «Pobedaga» kodu ukse ette, tuikus tuppa.

«Sodi sai võetud... selles o-ongi häda!» kogeles ta. Kukkus prantsti kööki pikali. Tuppa ei jõudnudki. Mall tõi mehele diivanipadja pea alla.

Väike Jüri, viieaastane linalakk poisipõnn, käis isa enne magamaminekut uksevahelt piilumas.

«Pole sul, lapsel, sinna asja!» ütles ema. Tema hääles oli täna imelikult karm toon.

«Kas isa on haige — miks ta voodi ei tule?» päris poiss.

«Isal oli viinatont kallal. Tont oli isast tugevam — pani isa pikali, ja isa väsis ära, jäi põrandale magama,» seletas Mall. Haaras siis äkki lapse sülle, surus tugevasti vastu rindu ja päris pisarate voolates:

«Ega sa, Jürikene, kui suureks saad, kunagi viina suhu ei võta?»

Jürike kohkus ema äkilisest hardumusest, oli päris nutu äärel ja suutis vaid kogelda: «Ei, emakene, ei võta, kui sa ei luba.» Ega ta ema küsimuse sisu veel mõistnudki.

Jälle nagu tavaliselt pärast suuremat joomist ärkas Jaan kella kahe paiku. Kondid olid kui pekstud, peas lõhkus tuhat väikest kuradit. Ta kohmitses pimedas köögis veeämbrini, jõi ahnelt toaõhust soojaks tõmbunud vett. Lössitas siis sinnasamasse ämbri kõrvale istuma. Viinakuraasist polnud enam jälgegi.

«Jäle oled, jäle!» sosistas ta endamisi.

Tähendab, ei saa lahti! Ei saa.

Hommikul andis ta Mallele lubaduse mitte suutäitki viina enam võtta. Õhtul tuikus ta endamisi ümisedes kodu poole. Tehnikult laenatud viiekümnelisest polnud

raasugi järel. Mall avas ukse, ei lausunud sõnagi. See oli Malle moodi — etteheitmisi tema suust ei tulnud.

Järgmisel hommikul Jaan ei lubanud naisele midagi. Ta pidas vastu kuni töö lõpuni. Siis tõi Komi, — kes kellelegi individuaalehitajale oli õhtul ahju üles ladunud ja väikese haltuuratasu saanud — pudeli viina.

Jaan ei saanud teisiti — kui pakuti, ta pidi võtma. Töölt koju minnes kohtas ta ametiühingu-komitee esimeest Ausmeest. Nad rääkisid «teie», kuigi olid koos koolis käinud. Ausmees kandis laitmatut ülikonda, halli veluurkaabut ja uut seanahkset portfelli, nagu see juhtivale ametimehele kohane.

Jaan vajus ümisedes kodu poole. Ausmees seisatas, iroonia silmades.

«Läheb päris lustikalt, mis, seltsimees Kuslapuu!» küsis ta oma terava häälega.

Jaan jäi paigale, püüdis ennast ohjeldada, et Ausmees ta joobnud olekut ei märkaks.

«Lustikalt — mis te sellega mõtlete?»

«Oh — ei midagi. Ainult natukene tuuris jälle, mis!»

Jaanil kähvatas viha silmadesse, äärepealt oleks ta mõne teravusega vastanud, aga sai endast võitu.

«Ei mõista, millele te viitate, seltsimees ametiühingukomitee esimees!»

Edasi astudes võttis ta kogu jõu kokku, et samm kindel välja tuleks.

4

Kolmas kuu. Oli jälle sügis ja lehed kollendasid, neid kandis tuul koolimaja ehitusplatsile laiali, loopis lubjaauku, kus nad muutusid kummaliselt kahvatuks. Jaan ja Jants asetasid parketti põrandale, Komi ladus kooliköögi pliiti ja joristas oma käredat bassi:

«. . . Kuid ometi see, mis peab,
tuleb kindlalt kõik!
Tuleb kindlalt kõik! . . .»

Jaan töötas peaaegu mehaaniliselt, ladus aluspõrandale tammeliiste ja naelutas neid kinni, mõnda liistu aitas pisut höövliga järele, sobitas paika ja naelutas jälle kohale.

Lõunaajal Komiga võetud väike viinaports rahustas närve ja töö laabus hoogsalt. Ei noh, muidugi — napsi peale läks liialt raha, selles oli Mallel päris õigus. Tuleb saatan, küll vist päris maha jätta. Ega ei saagi nõnda edasi — raha, sunnik, lõpeb otsa. «Musti otsi» kah enam sügisepoole pole. Varem sai teha siin-seal pisut «haltuurat», mõnele ehitajale uks või aknaraam, mõnes majavalitsuses tasapisi remonti — ja nii sai teenitud mõnedki ilusad rublad, mida Mall ei teadnud.

. . . «Rublad, mida Mall ei teadnud!» — seda mõttejätku korrates läbis meest ohe. Viinaerutus hakkas kaduma. See ei kesta kunagi üle tunni-poolteise. Ja selle järel tuli, nagu alati, süütunne Malle ja poisi ees. Poisile oleks vaja palitut — möödunudaastane oli kitsaks jäänud. Et Jaani enese mantlil ka varrukad narmendasid, sellele ta praegu ei mõelnud. Aga poiss! — Jah, poissi ta siiski hoidis. Kui ta viinaaurust ärgates vahel poisi väikese voodi ette hiilis, tuli rinda raske ängistus.

«Ah — kurat, kuradi kurat! Elu on nii saatana raske!» ägas Jaan. Ometi ei näinud ta põhjust, mis elu raskeks tegi. Nagu poleks ta enam mäletanudki sedasama elu alles aastapäevad tagasi, millal see näis ilus ega polnud raske. Ja Mall tollal ei töötanudki!

Ega midagi — paarkümmend rubla päevas — aga mis see kuus välja tegi!? Kuussada! Ja peale selle veel suuremad napsivõtmised!

«Jäle oled! Jäle!» kähises äkki parketilaudu kohaleasetav mees. Õpipoiss Jants saatis meistrile ehmunud pilgu.

Järgmisel päeval oli taas palgapäev.

Kuidas Jaan praegu selle päeva õhtupooliku sündmusi ka mõttes ritta seada püüdis, ei meenunud ometi midagi loogilist. Pea vist polnudki praegu suuteline mõtlema. Või kui siis — ainult piinavaid, ennast süüdistavaid mõtteid.

Ta lebas kusagil, aga kus, seda ta ei mõistnud. Pime. Tuul sahistas puudelt ja põõsastelt lehti alla. Neid tundis ta käsi kobamisi ümberringi ja külje all. Talle hakkasid meenuma üksikud pildid: Palgamaksmine. Vii-

mane pudel! . . . Õigus, tema oli ju ise kiidelnud, et homsest alates on viinaga lõpuarve. Lõpp — ja mitte üks piisk enam. Aga olgu pealegi — täna viimane pudel jumalagajätuks!

Siis oli Komi omalt poolt toonud teise, Sass kolmanda ja keegi veel neljanda. Edasi olid nad autoga kusagile sõitnud — seal pidi kellelgi sünnipäev olema. Sealt sõideti edasi rohelisse, kaasas mingisugused naised . . . Ja edasi? Edasi ei mäletanudki ta enam midagi.

Äkilise hirmusööstu ajel kobas Jaan jopi põuetaskut — sinna oli ta surunud palgaraha. Rahakotti ta tööriietega kaasas ei kandnud. Tasku oli tühi. Järsku oli ta täiesti kaine, isegi tuikamine peas kadus. Ta rapsas enese maast üles, soris närvitsevate sõrmedega läbi mõlemad jopitaskud, siis püksid, laskus uuesti, otsis kobamisi kogu lamamiskoha ümbruse läbi. Raha ei olnud.

Ja isegi paika, kus ta praegu oli, ei tundnud ta.

Jäle! Jäle! Jäle! — raius südametunnistus.

Ta tõusis, jooksis nõrkadel jalgadel edasi, nagu püüdes pääseda mingi lummutise käest. Jalad sattusid vette — jõgi. Eemalt helkisid linnatuled, teisel kaldal tossutas raudteed pidi vedur. Tähendab, ta oli Salustes.

Midagi mõtlemata, midagi kavatsemata hakkas ta linna poole astuma, peas selgines tänasest tembust arusaamine.

Viimaste kaldaleppade juures, seal, kus algasid linnaäärsed põllud, ta seisatas. Jahe septembriöö oli uhtnud peast kogu alkoholiuima. Seda tugevamini hakkas nüüd tööle alkoholi järelmõju. Nagu varematelgi joomaöödel algas see enne südamekloppimise ja peavaluga. Kohe järgnes sellele viimastel kuudel esile tulnud vastik nähe — kurgus tekkis lämmatustunne.

Hullemini aga kui füüsiline häda keerutas peas hirmu- ja endasüüdistuserohke segane mõtetekarussell. Sellest kõigest koorus lõpuks välja jälkus enese vastu. Varematel säärastel puhkudel kestis unetus koos kõigi teiste vaevadega seni, kuni sai hommikul napsi viina ja pudeli õllega pea ära «parandada»! Aga täna oli enesesüüdistuseks rohkem põhjust, sest kogu palgaraha oli läinud. Ja lõpuks — kuhu jõuab sedaviisi? Kuhu!?

Mall küll ütles õige harva halba sõna, kui ta ka joobnult tuli. Isegi seda, kuivõrd hädasti oli mõnikord rahakopikat tarvis, ütles ta kuidagi ääri-veeri. Tal nagu oli piinlik temalt raha küsida. Nüüd oli ta selle väikese koristajakoha võtnud. Muidugi, töö polnud raske, kuid oli tarvis tõusta vara ja ... ta oli ju neljandat kuud rase.

Tuleb väike ja tema vastuvõtuks tuleks üht-teist pisiesemeid teha. Mall õmbles öösiti, sest ikka see raha ... Mall on viimasel ajal nii kahvatu ja köhib ... ka poiss on haiglane. Vajaks suuremat sügisriiet, sest mullune, isa vanast mantlist tehtud ürp, on väikeseks jäänud.

Oleks vaja ... oleks vaja — aga sa lähed koju rahata.

Mees vajus kaldamättale — ängitsushoog otsekui võttis jõu jalgadest, laup läks higiseks.

«Jätis!» kordas ta uuesti hingeldades, sest jälle andis tunda toosama häire kurgus, mille kohta tuttav arst oli tähendanud, et see on vaid kujutlus — pole mingit füüsilist defekti. «See on algava neurasteenia tunnus, poiss. Võtad vist üleliia. Pea piiri!» oli ta Jaanile tõsiseilmeliselt lausunud.

«Piir! Ammu on ta juba läinud üle piiri — liialt üle piiri! Niisugune pole väärt, et elada! Ei ole ...»

Selle mõtte kõrvale astus kohe teine: nagu oleks keegi talle kõrva sosistanud: «Heida pikali — ja jäädki. Justkui heidaksid magama — ja kõik on möödas.»

Oli ju seda õpetanud Komi, kui nad suvel seal sarikaliiku võtsid — üks tema sugulasi, keegi vanamees, oli niiviisi ilusasti teise ilma saanud ...

... Heidad pikali ja ... magadki! Oleks tarvis leida ainult tükikene köit ... Seod maadligi kahe kännu külge, ja heidad siis kuklaga köiele...

«Köit!« sosistas ta püsti rapsates.

Ta otsis palavikuliselt. Seal oli juurviljaaed, okastraadiga ülelöödud madal plank, edasi mingi kuur jõekaldal. Püünistekuur! — Seal peaks olema! Lukus. Otse vihaselt asus ta kangutama harvalt asetatud seinalaudu. Viimaks ometi andis üks laud järele. Ennast kriimustades puges Jaan avast läbi, piitsutatud ainsast, praegu kogu ta mõtet täitvast kinnisideest: Köit! Ta

otsis kompamisi püüniste vahel, kuni trehvas sõrmejämeduse köie, mille ühes otsas oli klaaspoi.

Kiirustades puges ta kuurist välja, köitpidi klaaspoid kaasa lohistades. Tuikus metsa poole, pooleldi meelesegane. Mitte enam joobnud. Kui see kõik läheks ainult ruttu! Seal, seal on põõsad, sinna ta heidab!

Ta käed värisesid ja olid higised, kui ta köit tugeva sarapuupõõsa tüvele sõlmis. Teise otsa asetas lähedase lepa külge. Köis jäi horisontaalselt pingule, vaevu paar tolli maapinnast kõrgemal. Põõsaalune oli kaetud lehtedega, lõhnas mõrkjalt ja hapukalt — mõned lehed juba kõdunesid. Kiirustades, nagu oleks sel mingit tähtsust, kraapis ta köie ette maapinnale lehti kokku. — Väike mugavus enne, kui . . .

Siis hingas ta sügavalt, heitis lehtasemele seliti ja surus käed jopitasku. Köis oli tal kukla all, seda kergelt surudes. Tõesti — ta ei tundnud praegu mingit valu! Ainult kummaline tasane surve kuklal.

Kaua ta lebas — sellest ei suutnud ta endale aru anda. Algul läks jahedaks. Läbi põõsaste paistis taevas üksik täht. Siis sõudis väike pilv ette ja peitis selle. Köie surve kuklale tundus nüüd tugevam. Sellega kaasnes eriline rammestus ja väsimus. Esialgne külmatunne kadus. Mõte hüppas siia-sinna, moonutas kujutelmi otsekui une eel. Ta sulges silmad. Nüüd muutus erksaks kuulmine. Ta kuulis üsna tasast tuule sahistamist sarapuulehis. Tuul vaikis — see oli vist neid üksikuid viimaseid tuuleiile metsas, mis hõngusena teadmata kust tulevad ja niisama märkamatult kuhugi enne aovalgust kaovad. Ei ainsatki häält enam. Kusagil vasemal voolas jõgi, aga nii vaikselt, et Jaan ta voolu võis ainult kujutleda; kusagil kaugel elas linn oma elu. Ja seal . . . seal ootab praegu ehk Mall akna juures töölaua ees istudes ja õmmeldes.

Ootab . . .

Vahepeal kummaliselt rahulikult ümbrust tõdenud mõttelõng sattus hellale kohale. Mehe kinnised silmad vesistusid: aga tõesti, pole midagi parata, Mallekene, ei ole parata . . . ei ole . . .

Miks ei kadunud juba mõistus! Miks piinas teda edasi ta näruse elu tuikamine?! Ta avas uuesti silmad. Kas

see täht ta pea kohal taevas ilmus jälle? — Nüüd oli neid koguni kaks? Ei... see teine peegeldus kusagilt, ... aga millelt see peegeldus? ... Tuulelt ... Rumalus ... Uni vist tuleb. On see tõesti teda vägisi vallutama kippuv uni või ... või on see surm! Surm? Imelik — aga sel hetkel ei tundnud ta mingit hirmu selle sõna ees. Mitte mingisugust.

Jälle tundis ta tugevaid ja rütmikaid südamelööke — kas see tõesti juba ei tule!

Nüüd äkki otsekui kaugenesid taeva taustal põõsaste siluetid, pöördusid kummuli tüvesid naljakalt taeva poole tõstes ... Või keerles tema ise, otsekui koomilisele karussellile asetatud?

Tukksat! Tukksat! — Ooh, miks ... miks oli südamel nii raske ... ras-ke!?

Kui paneks käe põue, hõõruks südamekohalt, läbis pead mõte. Miks!? — irvitas keegi. Kas tema ise ei küsinud kõvasti «miks»?

Siis tekkis tal soov käega rinda puutuda, tunda, kuidas süda tuksub.

Aga käsi ei tõusnud. Käsi oli tinaraske. Nagu elutu tomp lebas see ta kõrval.

Ei — mõte oli nüüd selge! Täiesti selge. Miks käsi ei liikunud? Tähendab — surm! Surm! — Enda arvates karjatas ta selle sõna vaiksesse öösse. Ometi tuli see ainult sosinana üle ta huulte. Kuklale rõhuv köis oli teinud oma töö — mingi peanärv oli häiritud — keha ei kuulanud enam ta sõna.

Äkki läbis Jaani hirmusööst — elada! Elada! Milleks surra? Ta võiks minna tööle kusagile kaugele, eemale viinasõpradest. Minna metsatööliseks, võtta Mall ja poiss kaasa ... Võiks!

Elu, ainult elu! Kevaded, suved, talved... niipalju kauneid mälestusi. Tuleval kevadel tuleks ka poiss kalastusretkele kaasa, ta oleks siis juba küllalt suur. Kui ilusad olid ühised matkad Mallega veel mõni aasta tagasi. Ühised unistused ... Nad pidid hakkama koguma raha auto ostuks — see oli mõni aasta tagasi. Ta teenib ju hästi. — Kui saaks uuesti alata!

Miks surra? Ei, ei! Elada!!

Ta püüdis köielt üles rabelda, aga ei suutnud end

sellest asendist enam liigutada. Ta oli kui halvatud, jalad aga samal ajal hõõgusid, nagu oleksid nad põlvedeni kastetud palavasse vette. Samal ajal hakkas midagi rasket, nagu suur tinane kuppel vajutama alla ta laugusid. Ootamatu elutahe hakkas sellele «miskile» vastu, tugev, veel noore mehe elutahe. Pingutus — kuid sellele järgnes kohe nõrkus. Silmad sulgusid. — Hea väsimus...

«Ei — ei!» sosistasid huuled. Ta kiskus uuesti silmad lahti.

Kas tõesti ei suutnud ta ennast sellelt võikalt surmaköielt ära pöörata. Ta võttis kogu jõu kokku, ei suutnud! Ei suutnud isegi sõrmi liigutada!

Nüüd oli ta pilgus metsik ahastus.

Võib-olla kestis kogu see võitlus ainult mõne minuti — aga talle tundusid need minutid tundidena.

Taevas ei pöörelnud enam hullus karussellis koos põõsastega, see paistis puuokste lõigus jälle vaikselt ja tumedalt ta pea kohal, üksiku tähesilmaga lamajale pilgutades. Otsekui külma, kange silmana vaatas täht inimest, kes oli tahtnud surra, kes oligi jõudnud olematuse äärele selge mõistusega, kuid närvide häirest halvatud kehaga.

Süda otse peksles rinnas. Kas tõesti ta ei suuda enam ellu tagasi rabelda, kas tõesti!!

«Elu! ... Mall!» tahtis ta karjatada.

Ainus meeleheitlik soov elada haaras kogu ta olemuse. See oli ta tahte, kogu noore keha meeleheitlik võitlus elu eest.

Raske pingutus jõudis poolhalvatud kehas kutsuda esile vaid värina ja pea krampliku võpatuse. Kukal tõusis ainult sekundi murdosaks tapvalt köielt. Sellest piisas, et pinge närvikeskusele katkes, et ajju lipsas nagu tilgake kuuma elu.

Uus pingutus — vist küll ainult sentimeetri võrra liikus kael nööril. Jaan hingeldas kähisedes, higi voolas laubalt. Veel ... veel ... natuke! Uus ponnistus — ja pea pöördus jälle natuke. — Nüüd, nüüd ometi vabanes midagi kangestusest. Pähe valgus tuim valu, silme ees tantsisklesid punased ja violetsed rõngad. Aga elu, kallis, asendamatu elu tuli tagasi.

Läks tund või enamgi, enne kui ta tõusta suutis. Koitis. Linna poolt kostis algava päevatöö hääli. Koltunud rohul ja lehtedel hiilgas esimese jaheda öö hall.

Kell oli seitse läbi, kui Jaan koju jõudis. Toauks oli lukus. Ta koputas. Kohe keerati võtit, aga avajat Jaan ei näinud. Ainult magamistoa ukse kiire sulgemine näitas, et keegi kiirustades sinna tõttas. Tähendab, Mall oli üleval, oli võib-olla kogu öö teda oodanud.

Jaan astus magamistuppa. Mall lamas asemel seliti, silmad kinni, Jüri magas oma väikeses voodis, huuled magusasti pruntis.

«Mall!» sosistas Jaan, piinatu ilme näos. Mall avas silmad, vaatas teda hetke kummalise tühja pilguga, keeras siis pea kõrvale, sulges uuesti silmad.

Kuidas oli see Malle moodi — mitte ainustki etteheidet. Aga praegu oleks Jaanile kümme korda kergem, kui ta oleks süüdistanud, oleks lausunud kas või mõnegi mürgise sõna, küsinud, kus ta oli kogu öö.

Jaan vajus poisi voodi ette toolile. Kui raske oli praegu. Mis ta peaks rääkima? Paluma Mallelt andestust, lubama, et nii enam kunagi ei juhtu. Aga — seda kõike oli ta korduvalt juba varemgi ütelnud.

Rääkida Mallele sellest, mis juhtus, mis õigemini pidi juhtuma... Ei — seda ei tohi. Ta peab seda salgama, sest nii närusena poleks Mall teda võib-olla enam üldse talunud. Tappa ennast oma viletsa ja jõuetu hinge pärast, sellepärast, et ei suutnud enesest jagu saada. Närune, ooh! — kui närune.

«Mall... ma... ma ei luba enam midagi. Aga ma proovin veel kord,» sosistas ta katkendlikult.

Lebamine jahedal murul oli siiski vist mõjunud — ta tundis peapööritust ja külmavärinaid.

«Sul on palavik,» ütles Mall äkki, olles märganud, kuidas Jaan õlgu väristas.

«Mine voodisse — ma teen kuuma vaarikateed!»

Seegi, kuidas naine pikemalt pärimata tema eest hoolt kandma hakkas, oli täiesti Malle moodi. Kullatükk, ja sina... Ei, ei! Mitte ainsatki tilka enam! — tõotas ta endamisi.

Aga kui Mall kella kümne paiku turule oli läinud,

tuli meest koos paraja palavikuga kiusama veel mitu teist häda. Tuli tavaline napsutamise-järgne südamekloppimine ja südamepööritus, närvilisus, rahutus — ja põrgulikult pöörane janu ainult piisakese, kasvõi ainult paarikümne grammi viina järele. Ta võitles selle sooviga, needis ennast, nimetas näruks ja kaltsuks. Ometi ronis voodist välja ja otsis köögikapist üles kõik vanad viina- ja veinipudelid. Seal polnud piiskagi. Juba oli ta valmis end uuesti riidesse panema, et needsamad pudelid lähedasse poodi viia. Viie tühja pudeli eest saaks pudeli õlut. Ent siis võttis palavik võimust ja ta langes ähkides voodile. Ka esmaspäeval ei saanud ta tööle minna.

5

Kui ta teisipäeva lõuna ajal läks ametiühingu-komiteesse, et laenata vastastikuse abistamise kassast kolmsada rubla, kohtas ta koridoris ehitustrusti direktorit, lühikest püstjuukselist meest, endist merekaru ja kolmanda järgu kaptenit.

Direktor vaatas talle oma mühklike kulmude alt uurivalt otsa. Jaan tahtis temast mööduda, kartes, et jäljed näos viitavad joomisele ja magamatusele.

Feodorov peatas teda käisest.

«Käi seal ära, kuhu sa pidid minema, ja tule siis minu juurde.»

Feodorov ütles kõigile oma inimestele sina, sellega oldi harjunud. Ta rääkis puhtalt eesti keelt, kuigi oli elanud siin alles paar aastat.

Jaan viis laenusaamise avalduse ametiühingu-komitee esimehe kätte.

«Kartulite ostmiseks!» oli ta märkinud.

«Nojah, ma vaatan järele, kuidas lood kassas on. Küll ma homme teatan,» sõnas ametiühingu-komitee esimees Ausmees. Tõusis siis ja tuli Jaani imestuseks temaga kaasa.

«Ma... ma lähen direktori juurde,» kogeles Jaan.

«Muidugi, muidugi — ma tulen ka. Feodorov helistas.»

Ebalemine Jaanis süvenes. Mida «pealik» võis temast tahta. Ja siis veel nii, et ka Ausmees välja kutsuti.

Feodorov pakkus istet; Ausmees istus samuti direktori kabineti mugavasse tugitooli.

Kuidas direktor seda juttu algab? mõtles Ausmees. Lõpuks on see mõttetu, see oli Feodorovi idee, kutsuda mees välja ja rääkida. Lollus — palja jutuga ei paranda niisugusel juhul asja, ja Jaan Kuslapuuga oli lugu niikaugel, et agiteerida polnud enam mõtet. Kuslapuu oli joodik, täiesti allakäinud inimene. Ta oli töömees, aga juba kuudeviisi keerles viinalehk mehe ümber. Ausmees oli enda arvates kõiges teadlik, ta oli kuulnud, et Kuslapuu igal hommikul enne tööletulekut võttis turu einelauas tubli napsi ja pudeli õlut. Ja ega sellejuures polnud ime, et mees igal kuul ka kolm-neli päeva töölt puudus, kui oli «tõsisem» pummeldamine. Järgmisel päeval tõi ta alati vabanduseks mingi haiguse.

Haigus — loomulikult. Kuid mis niisuguse «haigusega» peale hakata?

Nüüd aga istus nende ees toolil tubli puusepp Kuslapuu. Tõesti tubli puusepp — kuid mees käis alla. Jõi. Rohkem kui see talle hea. Mis nüüd temaga peale hakata?

Ega Feodorovil polnud kerge selle jutu otsa lahti teha, mille pärast nad Kuslapuu olid täna välja kutsunud.

«Üks suits ehk?» pakkus ta enne Jaanile, siis Ausmehele.

Suitsud pandi põlema.

«Vana su poeg õieti on? Nii suure kasvuga teine, et nagu ei sobikski enam lasteaeda. Nad seal minu poisiga mängusõbrad,» alustas Feodorov lõpuks.

«Poiss on viiene. Suvel sai,» kostis Jaan napilt, arutades endamisi, miks direktor tema kutsus ja koguni nii, nagu mõne kohtu ette, sest ka ametiühingu esimees, toosama, keda ta millegipärast taluda ei suutnud, istus kui kaasistuja seal juures.

«Nojah — eks nende lastega ole vahelgi häda, — lapsed nagu kannaksid endas möödunud ärevate aegade rahutust. Tont teab, mis neisse pugenud on. Minu oma muudkui mängib sõjamänge. Ja muret palju — lõhub riideid kui kurivaim. Ei jõua teisele niipalju muretseda,

kui tarvis. Vaata, Ausmehel on kergem, temal noor naine kodus, aga lapsi ei soeta!»

Ausmehel oli piinlik. Feodorov oli teda varemgi aasinud, et neli aastat juba abielus, aga «vaikus majas»...

«Saab kodu korda — saab ka lapsi!» vastas ta napilt. Lõpuks peaks direktor pisutki distantsi pidama — niisugune jutt selle joodiku juuresolekul.

Feodorov teadis, et Ausmees on korralik abielumees. Talle näis, et Ausmees oli liigagi korralik: kindlal päeval kinoskäik, siis sõprade juures bridžipartii, pühapäeval jalutuskäik või jalgpallivõistlus. Restorani mindi kaks korda aastas — naise ja enda sünnipäeval. Joodi pudelikene veini — ja kõik. Näis, et Ausmehel ei olnud mingeid nõrkusi, sellepärast ta ka ei mõistnud neid. Ta liigitas inimesed ainult korralikeks või allakäinuteks, ühed väärivad lugupidamist, teised põlgu — nagu see nende kõrval istuv puusepp Kuslapuu. Mõeldagu vaid — inimesel on perekond, laps, kuuldavasti teine tulemas, aga tema joob!

Feodorov ei mõelnud nii. Kuslapuu kui tubli töömees meeldis talle, ainult see naps. Muidugi, vahel kui sedamoodi juhtus, ei põlanud ta isegi klaasikest või paari viina. See pidi kange olema, mida kangem, seda parem. Kõige parem, kui konjak. Ta võttis, oli lõbus; kui paluti, isegi laulis oma toreda bassiga. Siis läks koju ja tuli oodata mitu nädalat, enne kui tema käes uuesti napsiklaas tõusis. Teine lugu oli kunagi varem...

Jah — tolle Kuslapuuga oli asi närune — iga päev kui mitte täis, siis parajas «aurus».

Mõttejärgu siia jõudes, mudis Feodorov suitsuotsa vastu tuhatoosi äärt surnuks ja vaatas otsustavalt Jaani poole. Talle ei jäänud märkamata mehe närveldus — kas isegi ta käed ei tõmmelnud?

«Sedamoodi, Kuslapuu — vaata, me kutsusime täna sind, et teha sulle üks ettepanek.»

«Ettepanek?»

«Sinuga, poiss, on üldiselt räbalasti, nagu mulle paistab. Pugesid pudelisse ega pääse enam välja, mis? — Puudud töölt!»

«Eile — ma... siiski olin haige. Ei võtnud, ausõna,» kogeles Jaan.

«No — olgu, kuidas oli. Aga nõndapidi edasi enam ei lähe. On mul õigus?»

Jaan ohkas. Ohe kutsus välja kahesuguse reageeringu: Ausmees, Feodorovile tähendamisi pilku saates, muigas irooniliselt, otsekui tahtes öelda, et mis mõtet on joodikuga õiendada. Teha sedamoodi, nagu oli kavatsetud, ja kui Kuslapuu ei taha, tuleb vallandamine. Lõpuks on neil ehitustrust, mitte joodikute varjupaik. Ja kaks hoiatust on talle juba tehtud.

Just seesama Ausmehe pilk ajas direktori pisut õelaks. Talle ei meeldinud inimesed, kes esimesena viskasid süüdlasele kivi. Kas ei välgatanud isegi pisut irooniat väikese mehe sügaval laubas asetsevates silmades, kui ta otsekui Ausmeest narrida soovides Kuslapuule sõbralikult käe ulatas.

«Vaata, poiss, olin ise kord just niisama kaugel — viin paistis võimust võtvat. See oli veel enne sõda . . .»

Direktori mõtted eksisid hetkeks mälestustes ja paistis, nagu kõneleks ta enesele, mitte puusepp Kuslapuule.

«Nojah — olin teisega põhjalikult kimbus, aga võtsin end kõvasti pihku ja jäin peale,» tuli ta olevikku tagasi. «Lugu on sedasi, et meie ei taha sind kaotada, — oled meil tubli meistrimees. Mis sa arvad, kui saadame su mõneks nädalaks haiglasse? Sul enesel kulutusi ei lähe — ametiühing saadab —, ja kui võtad enda kokku, ehk saad viinast jagu.»

Tähendab — see oligi ettepanek!

Puna värvis Jaani põsed. Alkohoolikute raviasutusse tahavad teda saata! Tähendab — siis niikaugele on ta juba jõudnud.

Aga — miks see Ausmees muigas? Naeris tema üle, see korralik inimene! Õhtul läheb ta koju, jalutab koera ja naisega. Ja kui nad jalutavad, ütleb ta nagu muuseas naisele: «Tead seda, su kooliõe meest, seda Kuslapuud — saatsime ta joodikute laatsaretti. Ega sellest muidugi midagi välja ei tule, raha raiskamine. Aga direktor käis peale . . .» Õige — Jaan kujutleb seda elavalt, kuidas ta seda ütleb, külmalt, korraliku inimese rahulikkusega. Ja kui Mall kohtab tema jutukat ja uudishimulikku naist, pärib see muidugi, kuidas mehekese tervis on, et vaata missugune õnnetus pidi olema selle

viinaga! Pärib ja haletseb, ise kritiseerivalt vaagides Malle kulumismärke kandvat sügispalitut...

Jaan tõmbus kirjutuslaua äärest eemale. Sõrmed tõmblesid pihus, kui ta ühe kämblaga teist püüdis rahul hoida. See nõudis talt nii tugevat füüsilist pingutust, et mehe laup läks higiseks. Nüüd hakkas jälle see pitsitus kurgus, mis sundis teda neelatama.

Ta vaade oli suunatud põrandale, lõuamusklid vihaselt pingul. Kahe mehe pilgud olid nüüd temasse kiindunud, ootasid. Ta pidi vastama.

...Jaan Kuslapuu närvihaiglas...!

«Haiglasse — ma ei lähe! Laske töölt lahti — aga ei lähe!» surus ta viimaks kuivade huulte vahelt.

Ausmees kehitas õlgu, ilmega, et kogu see jutt oli ajaraiskamine ja muud midagi. Ta oleks tahtnud nüüd selle situatsiooni kohe lõpetada, tal oli muudki tegemist, ja see põikpea, see Kuslapuu, käis talle lõpuks juba närvidele — eks ole tal ju joodiku nägugi: punsunud silmad, näovärv punane, — kindlasti viinast. Vastik!

Aga Feodorov ei pidanud juttu veel lõpetatuks.

«Vaata, kus juurikas! Kange kah. Või ei lähe?» põristas ta.

«Ei lähe,» ütles Jaan vaiksemalt, kuid otsustavalt.

«Nojah — aga homme tuled jälle õlisena tööle. Ülehomme võib-olla — oled haige?» jätkas Feodorov rahulikult. Jaan ei märganud direktori toonis agiteerimist. Lõpuks pidi ta ju oma keeldumist põhjendama. Neil oli õigus vastust oodata, või vähemalt mõnda lubadust.

Nad ei teadnud kumbki, mida Jaan Kuslapuu oli pidanud kolme viimase päeva jooksul läbi tegema, alates sellest hetkest, kui ta surma haardest tõusis. Ja see piin, just — piin — see jätkub veel kesteab kui kaua. Need kaks viimast ööd möödusid tal unetult, kui mitte arvestada uneks mõnekümneminutilisi tukastusi, mille vältel viirastuslikud unenäod teda vähkrema sundisid. Ärgates oli janu, südamekloppimine ja veel tänagi jätkuv närviline rahutus. Kogu ta keha nõudis seda, millega ta juba harjunud oli. Kümneid kordi nende kahe päeva vältel läbis teda vastupandamatuna näiv soov minna kellegi tuttava juurde, laenata, kas või pantida

midagi, et osta, kui mitte rohkem, siis ainult väikese «asuniku» viina. Kümneid kordi oli ta selle soovi raevuka vihaga maha surunud, otsmikul higipiisad raskest võitlusest suure, vaenuliku tondiga, käed värisemas ihast saada vaid üks sõõm.

Ja nüüd selle Ausmehe irooniline lõust! Ei, isegi tappa ta enese närust keha ei tohtinud, kõigi pärast, Maile pärast, väikese Jüri pärast —, ja — nüüd tundis Jaan seda selgesti — ka Ausmehe ironiseeriva lõusta pärast. Korralik inimene!

Jaani huultele tuli vere maitse, ta oli huulde hammustanud.

«Ma... ei võta enam,» pigistas ta läbi hammaste. «Sest et Ausmees tahab nii,» lisas ta ametiühingukomitee esimehele lõikavat pilku saates.

«Sooh! Või, et Ausmees tahab nii?» — tõstis Feodorov kulmu ja vaade riivas närvilise, ning kindlasti haige puusepa silmi. Selle ilme oli meeleheitlik, aga otsustav. Midagi oli mehe pilgus, mis sundis Feodorovi tema lubadust arvestama. Ta tõusis äkki, vidutas silmi ja ulatas üle laua Jaanile oma lühikesesõrmelise töömehekäe (Feodorov oli varem olnud müüriladuja).

«Kämmal... selle peale!»

Jaan sirutas närveldusest pisut higise käe, haaras siis äkki nagu mingi meeleheitega direktori oma. Pöördus kohe peale kätlemist, nagu poleks märganud Ausmehe kõhklevat kätt, mis kahtlustes oli jõudnud poolele teele tema juurde: kas on sobiv sellele patukahetsejale kätt ulatada, sest direktor... või mitte? Käsi jäigi poolele teele. Jaan väljus enne.

Ausmehe käsi sai äkki hoopis teise funktsiooni — ta toetas mehe iroonilist pilku lootusetu löögiga läbi õhu.

«Tule sest midagi,» täiendas ametiühingu-komitee esimees käelööki.

«Eks vaatame!» urises Feodorov enda nina alla ja soovis vaikselt, et Ausmees kiiresti ära läheks.

Päevad... ööd... päevad... Need tähistasid meeleheitele viidud inimese võitlust iseenese vastu. Õhtul tuli ta töölt koju tavalisest närvilisemana. Kodus ärritas teda iga pisiasi — juba polnud söök maitsev, juba oli Jüri ülemeelik, ei kuulanud sõna. Teinekord, provotseerinud naisega tüli, pani ta demonstratiivselt mantli selga, kaabu pähe, et nüüd ta läheb! — Ei läinud aga kuskile. Ta pidi nii mõnelgi korral Malle hoolitsevatele küsimustele teravalt vastama, aga tahtejõuga hoidis end tagasi. Ta ju teadis, milles on häda. Ja sellest teadmisest koorus välja trots vaenlase vastu.

Mall nähtavasti oletas midagi võitluse-taolist mehes, kuigi ta poole sõnagagi seda küsimust ei puudutanud. Kuidas teda aidata? Juba kolmas päev ei lõhnanud mees viinast. Kui ta suudaks nii edasi mõni nädalgi. Aga täna on laupäev!

«Jaan — tuled sa täna varem?» küsis ta meest uurivalt vaadates.

«Varem? — Ah, et laupäev... Varem muidugi,» kostis mees ja mõistis, mille üle Mall muretses.

«Läheksite poisiga sauna,» jätkas Mall innukalt.

Jaan äkki hardus, haaras naise ahtad õlad oma tugevate töömehekäte vahele.

«Mall — oh sa mu tüdruk — ma tulen. Kindlasti tulen — ära muretse!»

Aga Mall muretses siiski.

Jaan tuli kohe pärast tööd, ja Jüri kargas rõõmust ümber isa:

«Saunas lähme vihma alla ka, eks!? Saunas lähme vihma alla ka!»

Ühest varasemast saunaskäigust meeldis dušš poisile kõige enam.

Pühapäeva hommikul magas mees esmakordselt vist hommikuni välja. Küllap eilne saunaskäik oli roiutanud. Tõustes ja riietudes ähvardas aga uuesti tegevusetuse rahutus.

«Jaan — ma kiirustan toiduga ja tead, kuhu oleks tore minna?»

«Noh!»

«Lähme seenele!»
Ei noh — naine oma ennatlikkuses läheb liiale — ega ta ju laps ka pole. Kuigi seenekorjamine oli varem mehe suurimaid lõbusid, aga ...
«Mis seeni sa praegu enam — öökülm on üle käinud,» torises ta pahaselt.
«On, tõesti on — ma turul nägin. Väikseid kuuseriisikaid. Saluste taga männikus on neid mätaste sees vahel oktoobri lõpulgi. Võtame Jüri ka ühes!» seletas naine õhinal edasi.
Salustes! Sealsamas...
«Hästi — lähme!»
Jaani toon oli imelikult järsk ja ilme ta silmades kummaliselt otsustav. Malle üllatas see, aga ta oli ka rõõmus, et mehe nõusse sai. Olgu nüüd nende seentega, kuidas on ...

Esmaspäeval kutsus Komi ta lõunaajal koos einetama. Istusid lauavirnal, mugisid kaasavõetud võileibu. Komi uuris teda, ägises siis, nagu oleks tal mingi tõbi küljes, keeras võileiva paberisse ja surus töökuue taskusse.
«Aah — ei maitse toit ega kedagi ...»
Jaan ootas. Mida Komi tahtis? Mõtles ta jälle pudeli välja tuua? Küllap vist mitte, sest seda oleks nüüd juba tehtud. Võib-olla Komil polnud raha? — Aga Komi ju teadis, et ka temal pole.
«Ka minul keerutab nagu saepuru suus ...» ütles Jaan, et midagi öelda.
«Aga — kui paneks väikese klahvi alla — oleks kohe teine minek?» uuris Komi kissis silmil kaaslast.
«Ei taha,» tõrjus Jaan otsekui mingi hirmuga.
«Ei taha. Tähendab — otsustasid talle vastu hakata.»
«Otsustasin — ei aita!»
«Jaah ...»
Vaikus tuli jälle meeste vahele.
«Aga ... pole kerge, mis?»
«Ei ole.»
«Veres juba?»
«Vist jah!»
«Hästi! Proovi. Kui paar nädalat vastu peaksid, ehk

tuleksid toime. Aga ega sest välja tule. Ja milleks? Ma ei proovigi.»

Komi hääles oli täna palju raskust. Sest napsita oli mehe päev tühi.

Varsti jätkati tööd.

Peaaegu kogu aeg häiris Jaani pitsitus kurgus. Kohe see muidugi kaoks, kui vaid saaks napsi viina... Kord näis talle juba, et ta peab selle saama. Ta tormas tänavale — septembri lõpp lohistas märgi lehti kõnniteele, tuul vihistas üle loikude, mööda vurises «Pobeda».

Külm vihm nõrgus mehe krae vahele ja tõi mõistuse tagasi. Koju tulles ja Malle kohkunud pilku kohates oli ta sõnakehv. Läks tagatuppa, puges diivaninurka.

Seitsmes päev...

Kaheksas päev...

Võib-olla, kui talle oleks pihku pistetud sajarublane, oleks kõik paiskunud uperpalli. Aga talle raha ei pakutud. Tema auks peab ütlema, et ta ise hoidus küsimast. Võib-olla oleks ta rahapakkuja talumatus hingetormis ka maha löönud.

Kaheksandal päeval Jaan rahunes. Ta ilme oli küll edasi kahvatu, silme all sügavad mustad viirud. Jaan hakkas hingitsema nagu pärast kuid kestnud rasket tõbe. Ta hakkas vähehaaval uuesti elama! Päevast ei kulunud tal enam niipalju enesega võitluseks.

Üheksas päev... Kümnes päev... Neljateistkümnes päev... — P a l g a p ä e v ! !

Uus koolimaja oli valmis. Tehnikud käisid ringi, ilmed nagu noortel emadel. Ilmus direktor Feodorov. Oli oodata vastuvõtukomisjoni.

Palgad maksti seekord trusti kontoris, mitte töökohal, nagu mõnikord. Vana Komi ja Sass olid varakult järjekorras. Kui Jaan ja Jants sinna jõudsid, läksid mõlemad mehed juba mühinal seisjatest mööda ukse poole — neil oli nüüd nagu tuli takus.

Teadagi — raha oli jälle taskus! Nüüd läks kiire sõit viinapoe poole. Jaan mugis mõttes ülahuult ja püüdis ennast analüüsida: kas ta läheks? — Ei. Täna kindlasti ei lähe. Aga mõnikord? — Ei tea...

Uksest väljudes ja kodu poole pöördudes peatati teda käisest.

«Tule, poiss, natikene!»

Jaan kohtas halle, peaaegu valgeid silmi raskete kulmupuhmaste all, tuhandest kortsust vagulist, otsekui leiges ahjus vindunud taignast vorbitud nägu, suurt valulist suud, ja kontrastina neile uljalt kiprimütsi alt välja piiluvat paksu, ent lumivalget juuksesalku — Komi.

«Tule . . . nüüd!»

Komi hääl oli särav nagu mõnda võidusõnumit tuues.

Kuigi Jaan teadis, milleks Komi teda kutsus, läks ta siiski. Kord peab ta ju ikkagi minema, kui mitte millekski muuks, siis et nendega jäädavalt lõpp teha.

Raudteejaama juures aianurgas oli pink. Siia ei küündinud eemalt nägemà.

Sass istus. Komi lõi juba automaatseks kulunud võttega pudelilt korgi. Jaan seisis jalad harkis meeste ees, ta tugevad lõuamusklid tõmblesid, aga ilme oli lausa kuri.

«Noh — pane siis üks punnsuutäis!» — tõusis Komi käsi pudelit ulatama, ise uuris Jaani kummalise pilguga. Kas selles pilgus polnud midagi ühist Ausmehe vaatega, kui ta teda varem joobnuna kohtas? Justkui oli.

Jaan hingas sügavasti. Saatan! Nad ju teadsid, et ta kaks nädalat pole piiskagi viina võtnud, see polnud Komi poolt esimene pakkumine. Kaks rasket nädalat rahutute ööde ja väsitavate päevadega, millal näis, et töö üldse ei lähe ega tööpäev üldse otsa ei lõpe. Kas nad tõesti arvavad, et need kaks nädalat olid ainult nali, väike endatrotsimine, et näete — kui tahan, võin pidada, ei taha — käristan uljalt edasi. Ja see Komi muie pudelit ulatades! Järsk vihalaine lõi mehe näo punetama.

«Anna siia!»

Jaan haaras pudeli, kallutas suu peale, tulisena täitis viin suu. Pûristas siis suutäie murule.

«Solgi maitse teie viinal!» ütles raskelt, haaras oma tööriistadekasti ja pöördus minekule.

Jõudnud meeste pilgu eest kõrvale, nõjatus ta kui raskes palavikus vastu pargipuud. Kogu ta keha tundus higisena.

«Ei võta, kuradipärast, ei võta — sest Ausmees tahtis nii!» surus ta raevukalt läbi hammaste.

1956

TAGASITULEK

1

Ta peatus kaldal, seal, kus neemenukk haaras väikese lahekese äärt. Klibukivid ta jalge all vajusid lohku, mõned veeresid vette, seda virvendama pannes. Virvendus kadus ja nüüd võis vee ja maa joont vaevu eraldada — nii selge ning vaikne oli laht. Ainult kahvaturoheline samblahakatus hõljus aeglaselt suuremate kivikeste lõunakülgedel, märkides vee salajasi voolusid. Merest õhkus jahedust, otsekui oleks kusagil taamal veel ujuvat jääräsu. Eemalt, Neemekarilt, tõusid kaks kajakat, tegid kaare ja liuglesid avamere poole.

Neemekari äär... seal sai kunagi angerjaid õngetatud. Oli tormijärgne päikeseline päev, kui nad püüseid nõudma läksid. Tema sõudis, sõber agurdas õngenööri, mille viimane tugev meri oli kohalt loksutanud. Õhk virvendas, päikeselõõsk küttis vasttõrvatud jollist tärpentinilehka.

«Käes!» hüüdis kaaslane. Adrune ning rohune õngeliin tõusis ja pidi nõudja käest peaaegu jälle ära lipsama, nagu kisuks nähtamatu käsi teda põhja.

«On vist...!» — «kala» jäi ütlemata, selle asemel paiskus üle paadi ääre esimene hallroheline angerjapõrakas. Tuli teine, kolmas. Peaaegu iga tühja õnge järel siples järgmises konksus paras tubli poiss!

Mehe silmad avardusid, otsekui elaks ta jälle läbi selle ammumöödunud päeva elamusi.

Unistuse katkestas paadimootori kauge popsumine. See pühkis mälestuspildi, enam polnud mingit paati,

polnud sõpra... Jah — oli küll päikeseline laheke, vaikse mereäärega. Lõhnas kargelt, jahedalt ja puhtalt, nagu lõhnab kevadine rand, kus pole veel kalarapete roiskumise haisu ega mädanevat adrut.

Kaldalseisja haaras mururibale asetatud kulunud äärtega kohvri uuesti käeotsa, heitis veel kord pilgu hiljuti ehitatud pikale kalavastuvõtusillale, kaile ja siis nagu hüvastijätuks ka angerjakarile, ning pöördus seljaga mere poole.

Oli see üldse õige, et ta siia, kodukülasse, tagasi tuli? Praegu tundus, et ei. Mälestused tegid ainult haiget. Oli see veel tema kodu? Vist mitte. Kõik näis praegu teisiti. Isegi Neemekari ja selle eelset lahekest võis ta äkki vaadelda võõra, nagu juhuslikult siiasattunu pilguga. Järsku paistis, et selles rannas tema uhteheinamaa ja üksikute küürutavate pajudega pole midagi erilist ega nii kaunist, mida ta seal kaugel olles vahelgi oli kujutlenud. Ja kui ta sedaviisi enda mälestustes ja tunnetes edasi soris, muutus mõte üha kainemaks.

Need kadakad ja pajud vana tuuleveski kivialusel ning madalad, jäsajad talumajad sirelipuhmastes ei paistnud enam sugugi nii emalik-kodused, et oleks tahtnud neid kallistada, nagu ta oli unistanud kaugel olles. Praegu näisid need otsekui võõraste paikadena. Ta oleks tahtnud neist hoopis mööda hiilida nagu võlausaldajaist, keda ei soovita kohata, teades, et taskus pole midagi võla tasumiseks.

Kui ta kujutles koduranda saabumist, tekkis see hingeline lämbus vahetevahel varemgi, pikal, päevi väldanud tagasiteekonnal. Juba siis ronis kodule mõtlemisel esile kahtlusi ja küsimusi: «Kuidas võtavad nad sind vastu? Võib-olla nad... põlgavad sind!» Aga kui tulid noorpõlvemälestustest rikkad unelmapildid, hardus ta jälle peaaegu pisarateni ja kojusaabumine näis talle kauni, unustamatu pidupäevana.

Kui ta aga juhuslikult autolt naaberküla rannas maha tuli ja jalgsi koduküla poole astus, ronis lämbe kahtlus jälle rindu ja purema hakkas seesama küsimus, mis varemgi ta südant ahistas: «Võib-olla ei oota sind keegi?»

Ja kes oleks pidanudki teda ootama? Teade, tema ja

Mare abielu lahutusest tuli juba kaheksa aastat tagasi, vanad olid surnud, vend sõjas otsa saanud . . .

Noel Lepaste ohkas ja aeglustas astumist. Väliselt ei erinenud ta palju tavalisest kalurist, kes on asunud linnateele või sealt saabunud — linnaostud pisut kulunud kohvris. Aga sisimalt? . . . Jah — kas oli ta sisimas üldse veel midagi Saaduranna kalamehest Noel Lepastest? Või olid need kümme äraoleku-aastat uhtunud temast kõik kalamehe-harjumused ja -mõtted, kaotanud mälestustest jaanipäevased noorusevallatused ja õnned-kurbused? Pühkinud nagu kulunud luuakontsuga mälestusetolmu, jättes hingeuurdeisse maha ainult hämuseid igatsusi?

Ta astus pikal, aeglasel sammul maantee poole kaarduvat külateed pidi. Nüüd lõppes teeäärne lepik, selle taga hekiga piiratud aiakeses oli väike maja. Ta seisatas. Maja nurgal pidi asuma kaev. Ta ise oli selle kaevanud, ise tsementtorud sisse asetanud. Õige — kaev paistiski! Sellele aga oli vist üsna hiljuti uued rakked ehitatud, sest puit oli veel valge. Temal olid seal ainult hädarakked. Ei jõudnud ehitada, tuli sõda. Aga ka maja pilpakatus oli muutunud, polnud enam endine meekollane nagu siis, kui ta viidi: see oli nüüd hall, vaevumärgatavad samblikudki ajamärgina siin-seal harjaveerul.

Äkilise tõrjumatu uudishimu sunnil sisenes ta aiaväravast, kuigi rannast lahkudes polnud kavatsenud maja külastada, oli tahtnud siit ainult kiiresti eemale minna. Kui ta seal sedaviisi seistes endist kodu silmitses — nagu lapsepõlvetuttavat, keda ootamatult aastate tagant kohatakse, otsides selle silmades äratundmise märke —, avanes uks ja majast väljus, saba teibana püsti, hallikirju kass. Uudistas hetke läheduses seisvat meest ja volksas kohe alles ergasroheliste kevadiste põõsaste vahele.

«Jürka!» hüüdis lapsehääl ja avatud uksele tuli aasta nelja-viiene heledajuukseline poiss. Lühikestes pükstes, sukad põlvekohalt nõelutud, silmad sinised, nosunina. Ta oli parajasti väikeses pihus olevat võileiba söönud, sest pudisest hüüust paistis, et palake oli veel

suus. Ega kohe edasi ei mugitudki, pilk oli jäänud võõrale peatuma. Siis neelati pala vägildasi alla ja suuke vajus lahti.

«Tere, poju!» ütles Noel.

Poiss ei kostnud, uuris üksisilmi võõrast, käsi leivatükiga ikka veel suu poole tõstetud.

«Ega, sa poju, ei tea, kes siin elab?» küsis võõras uuesti, püüdes näole anda sõbralikku helki.

Poisi silmad läksid veelgi suuremaks. Rumal küsimus — kõik ju teavad, kes siin elab, ja see onu korraga ei tea!

«Kelle maja see on, poju?» katsus võõras uuesti juttu teha.

«Isa maja,» tuli nüüd aeglaselt ja tõsiselt. Ning kuigi uudishimu silmades püsis, kerkis käsi ometi võileivaga suu juurde ja hammustati tubli punnsuutäis.

«Ah et sinu isa maja . . . No-jah.» Võõras ohkas. Poiss noogutas kinnituseks pead.

«Hea küll — head päeva siis!»

Nüüd oleks poiss ehk vastanudki, seda oli juba õpitud, aga suu oli võileiba täis. Sellepärast ainult noogutas uuesti pead ja sõi edasi. Veel kord uurisid uudishimulikud sinisilmad võõrast, siis aga tõttas põngerjas juba jooksujalu põõsaste vahele Jürkat otsima.

Sulgenud enese järel korralikult värava, astus Noel Lepaste tagasi maanteele. Nüüd oli ta samm rutulisem, nagu oleks tal tõesti kuskile kiirustada, ainult selg oli endisest rohkem kummis ja pea pisut raskemini õlgadele vajunud. Ta ei vaadanud kordagi tagasi maja poole, mis oli olnud tema maja enne, kui ta viidi . . .

Mere poolt, lepiku äärt pidi tuli keegi, solistades läbi madala heinamaavee. Noel tõstis pilgu. Hetkeks ärkas ta silmades äratundmise rõõm. Aga ainult hetkeks. Need suured saapatohlud, raskelt õõtsuv samm, otsaesisele lükatud kiprimüts ja valged takused juuksekahlud võisid kuuluda ainult Lüstri Tõnule, kuuekümne, ei, nüüd juba seitsmekümnesele vanamehele. Kes seda Saaduranna põlisasukat ei tunneks? Noeli samm lühenes. Miks just vana Tõnu pidi temale praegu vastu juhtuma? Tõnu, kes temast kõike teadis, kes temale, kui ta alles põlvepikkune jõnglane oli, pajupille lõikas, kes

teda hiljem rullinoota vedama õpetas, kellega koos oli vimmavõrgul käidud. Aga eksida ta ei võinud — see kumeraturjaline, aeglase astumisega edasikookav vanamees lepiku ääres oli tõepoolest Tõnu. Ja kohe nad kohtuvad.

Tõnu kobis üle maanteekraavi teele. Kohendas kaproonmuttide kimpu õlal ja tuli oma õõtsuva sammuga nüüd tema suunas. Läheb külasse. Küllap ta tuli vabeaiast, mõtles Noel.

Tulija jõudis Noelist sammu kümne kaugusele, tõstis mahasuunatud pilgu ja paksud kulmud nagu oleksid tugevate kulmusarnade all võpatanud. Mehe merehallid silmad puurisid ennast vastutulijasse, kaesid siis tervet selle kogu ülalt alla kuni kirsavoisaabaste tolmunud ninadeni. Tõnu uuriv pilk tõusis uuesti Noeli näkku.

«Noel!» ütles ta silmi kissitades, nagu oleks erksasse valgusesse vaadanud.

«Jah, Tõnu, mina olen!» kostis Noel, hääles justkui vabandav toon.

«Tulid... siis tagasi!»

«Tulin.»

«No-jah — nüüd nad tulevad... vist kõik tagasi. Tuled meile või?»

«Ei... tea. Ma arvan siiski, et ei tule.»

«Või ei tahagi siia?... Sul siin maja ja... ja oled ju nüüd õige mees?»

Miks olid vana Tõnu silmad nii rahulik-uurivad? Miks polnud neis rõõmsat üllatust? Sest lõpuks olid nad ju vanad tuttavad. Oli see, mis Tõnu lausus, ainult küsimus, aus ja lihtne küsimus? Ei, see ei saanud olla ainult küsimus — Tõnu ehk hoopis teadis...?

«Nüüd ju kõik, kes tagasi tulevad, on õiged mehed,» lisas Tõnu nagu eelöeldule kinnituseks, ei vaadanud sealjuures aga Noelile silma.

Oleks ta tõesti võinud õige mehena siin praegu Tõnu ees seista! Kuid lõpuks — kümme aastat pidid midagi ka lunastama, trotsis mõte kaitset otsides. Tõnu pooliti küsimusele aga ei osanud äkki midagi vastata.

«Istu, puhka kraavipervel jalgu!» ütles Tõnu, märgates teise ebalemist. Võttis ise samasse istet ja heitis võrgupuntra põlvedele.

Noel kõhkles, istus siiski, otsis taskust paberossikarbi.

«Ära mulle — ei taha paberossi, mul on piip!» sõnas Tõnu aeglase liigutusega piipu taskust välja venitades. Ja isegi seesama suitsu tagasilükkamine ahistas külma uduna Noeli südant. Kuigi Tõnu oli öelnud, et kõik, kes tagasi tulevad, on õiged mehed, ometi... ometi ei tahtnud ta tema suitsugi.

Tõnu toppis piipu.

«No-ja — elame siin aina edasi, pole vigagi. Näed sa — oma kalapunktki on meil olemas,» seletas ta aruandja tooniga, nagu poleks millestki muust kõnelda.

«Kalapunkt, jah, nägin ennist,» ümahtas teine.

«Olid siis juba rannas või?»

«Olin.»

«No-jah. Ja ega pole häda, mullu saime kõva räime. Raha jätkus küll juua, küll naistele pudi-padi osta. Näis, kuidas tänavu...»

Rääkisid nõndaviisi veel ühest-teisest, aga Noelile paistis, et rääkisid mõlemad vaikuse täiteks, teineteise mõtetest mööda.

Lõpuks ütles Tõnu:

«Et... oma majja ei tahagi siis tulla või?»

Noel vaikis viivu, muljus enne paberossi vastu sääriku säärt surnuks, kui kostis.

«Seal... uued inimesed sees.»

«Aga ma kuulsin, et neile, kellel on amnestia, antakse tagasi!» ütles Tõnu ja uuris kaaslast endistviisi silmi kissitades.

Miks ta peaks nii uurima?

«Ei. Inimesed elavad sees. Kus ma veel?»

«Aga kui hakkad nõudma. Neil, kes tulevad, on ju õigus,» ütles vana Tõnu uuesti, ja kas ei kostnud ta häälest jälle midagi iroonilist? Noel tundis, et Tõnu on millegipärast tema kodukülasse asumise vastu. Ja Noeli fantaasia joonistas üldistuse — nemad siin kodus on tema vastu vaenulikud, ei pea enam omasuguseks. Jaah...!

2

Noel astus edasi, pea tulvil rõhuvaid mõtteid. Jah, midagi oli tagasitulemisel teistmoodi, kui arvasid paljud kaasvangid pärast amnestiakuulduse ja võimaliku kojupääsemise teate levimist. Siis tundus kõik kauni muinasjutuna, tundus, et just nüüd algab elu uuesti, uus ja ilus elu, mis otsekui ainult nende jaoks on loodud.

Muidugi, kõigis ei tekitanud teadmine saabuvast vabanemisest siiski ühesuguseid tundeid. Mehi oli kinni mitmesugustel põhjustel ja iseloomude ning veendumuste poolestki äärmiselt erinevaid.

Paljud rõõmustasid, mõned aga kiristasid hambaid, juba ette haududes plaane, kuidas kätte maksta, kui «aeg tuleb». Ja küllap ta tuleb...

Tõsi küll — valdav osa neist «kättemaksjaist» veel ei vabanenudki. Neil olid veresüüd lunastada. Kaua vaevles ka Noel teadmatuses, lootuse ja kartuse vahel, sest... Aga siis tuli tema vabanemise sõnum.

«Lähme kui võitjad — viru veri pole muutunud veeks! Poleks muutunud, kui veelgi kümme aastat oleks otsa laotud!» oli keegi vabanejaist kiidelnud, vist isegi mõtlemata, mida ta sellega öelda tahtis.

«Noh, kodus vaatame neile silma, kes meid siia saatsid, — las häbenevad!» oli teine uhkeldanud.

Nüüd oli Noel tagasi. Ja kui raskesti tuli ta toime isegi vanale Tõnule silma vaatamisega, kuigi see vanamees talle kunagi polnud halba soovinud...

Oligi suur maantee. Teeristil mansardkorraga hoone ja samas ka autobussi peatuskohta märkiv tulp. Seda maja kümme aastat tagasi veel polnud. Et tal ei piisanud ka arukust Tõnult bussi saabumise kellaaega küsida! Nüüd teadis ta ainult, et see pidi teel Tõstamaalt linna neli korda päevas siit mööduma.

Ta seisis viivu nõutult paigal, otsustas siis majast pärida.

Koputusele kostev mehehääl tundus kummaliselt tuttav, nii tuttav, et ukselinki haaranud pihk hetkeks peatus. Ei meenunud siiski, kes hüüdja võis olla. Noel astus esikust tuppa.

See mees, kes kirjutuslaua tagant tõusis . . . !

Kiire mõte lendas läbi pea: «Nii, nüüd vaatad sellele silma, kes sind vangi saatis . . .» Viril muie tuli Noeli suunurka.

Ta ei võinud eksida, kuigi taamal seisev mees ei kandnud praegu miilitsavormi, kuigi ta juus polnud ruuge nagu tollal, vaid hall. Aga need silmad, peaaegu mustadena näivad raske, otsekui süüdistava pilguga silmad olid endised.

Tema ees seisis Toomas Kannist. Seesama Toomas Kannist, kellega ta kunagi koos Neemekari tagant niglisöödaga angerjaid püüdis, kes hiljem rahva omakaitse kohapealse organiseerijana temalegi vintpüssi pihku surus. Sellesama püssi, millega ta . . .

See oli sama Toomas Kannist, kes tuli tagasi võitjatega, kuna tema läbi metsade kodu poole hiilis, peites oma sinihalli ss-lase mundrit. See oli ka sama Toomas Kannist, kes neljakümne kuuendal aastal miilitsavolinikuna ta vallamajja viis, edasitoimetamiseks linna . . .

Kannisti pilk peatus sisenejal. Ükski joon tema nurgelises, tugeva lõuaga näos ei reetnud mehe tundeid, ainult ta vaade oli uuriv-uuriv.

«Noel. Amnesteeriti?»

«Jah.»

«No — istu siis. Ajame juttu.»

Väike jonnisööst kihvatas läbi Noeli. Ta kõneleb temaga kuidagi üleolevalt. Muidugi, Toomas oli temast alati rahulikum ja kindlam. Ta ei kõikunud oma otsustes kunagi nagu tema. Neljakümnendal aastal läks Toomas kohe nõukogude võimu poolele. Tema aga kõhkles, kuni hoidis mobilisatsioonist kõrvale, peitis end lakka ja . . . Aga tont võtku — need kümme aastat, kas need siis midagi ei maksa? . . .

Noel istus. Hetkeline trots ei suutnud tõrjuda õhetust ta põskedelt. Istus ka Toomas, vaagis uuesti pika pilguga enda ees olevat kunagist sõpra, siis vaenlast, ja nüüd . . . ?

Tooma vaade tegi Noeli rahutuks. Kui ta nüüd korraga viib jutu neile vanadele asjadele? Siis oli ta alles

miilitsavolinikuks tulnud, ei teadnud võib-olla kõike, aga praegu?

Noeli pilk ei tahtnud kunagise sõbra oma kohata. Toomas aga uuris teda edasi. Talle näis, nagu polekski Noel vangieluaastaid elanud ja vananenud. Seesama kitsas nägu rahutute hallide silmadega, seesama ruuge, peaaegu must juus, kõhnad, mehe kohta pisut väikesed käed. Isegi suu, ilma kannatusejoonteta huulenurgas, oli endine, pisut lihav ja pehmejooneline, nagu on suud neil inimestel, kes kergesti alistuvad teiste tahtele.

«Sa pole seal eriti palju muutunud?» küsis Kannist viivu vaikimise järel.

«Ei vist. Ka tervis on alles — peale kuue hamba. Nende asemel on nüüd protees.»

«Nii — et polnud nii kohutav.»

Noel rahunes pisut — teine ei viinud juttu vanadele asjadele.

«Oli päevi nii- ja naasuguseid,» kostis ta ja pidi juba küsima, mis on siis kodus juhtunud, kuna Toomas näeb välja hoopis rohkem läbielanuna, on halliks läinud, aga ei küsinud, sisima ehmatusega taibates, et just sellesama küsimusega võiks ta jutu viia sellele, millest ta praegu kõige rohkem tahtis hoiduda — minevikule.

Toomas rääkis ise enda elust.

«No-jah — ma juba neljas aasta tsiviilmees, panin mundri maha. Olen praegu siin esimeheks.»

«Kolhoosis?»

«Jah.»

Nüüd aga tekkis vaikus. Otsekui olekski neil kahel kõik räägitud, millest pärast kümneaastast lahusolekut rääkida.

Toomas vaatas uuesti Noeli silmadesse, aga jälle samuti nagu natuke aega tagasi — nii uurivalt-uurivalt. Sellist vaadet Noel ei talunud ja pidi uuesti pilgu alla suunama. Noelile näis, et Toomas nagu ootas talt midagi. Mida ta ootas? Kas seda, et ta ise hakkaks sellest kõnelema? Kas Toomas vihkas teda praegu? Siis, kümme aastat tagasi, kui ta teda militsionäärina

vallamajja viis, ei näidanud ta küll oma põlgust endise sõbra vastu millegagi välja. Võib-olla sellepärast, et ta tookord veel ei teadnud...

Noeli silmad, vaadates põrandat kirjutuslaua ees, avardusid, nagu näeks ta nende ookerdatud laudade taustal uuesti kõike, mis juhtus, kui oli alanud sõda.

— Noel oli jälle oma maja pööningul, kus lakaluugist avanes vaade maanteele. Jälle oli põuane sügissuvi. Metsa tagant kostis harvu püssipauke vaheldumisi kuulipildujavalangutega. Oli sõda. Ja seal, maanteedpidi, tõttasid Toomas ja tema vend Lembit, õlal vintpüssid, kaasas väikesed seljakotid, — viimased hävituspataljonlased lahkusid külast.

«Tõmbame kuraditele! Näed — litsuvad suure kodumaa poole!» sosistas kõrval lamav Taadri Aleksander, kellega koos mobilisatsioonist kõrvale hoiti. Nende ühise püssi, mis oli samas heintel, sellesama, mille Toomas Noelile kunagi pihku surus, lootes temast kaaslast, lükkas nüüd Aleksander taas Noeli poole. Püssiraud puudutas sõrmi.

«Põruta sina, oled parem laskja. Tõmba kuraditele!» kähistas ta.

Noel kõhkles.

«Lase, või lõid vedelaks? Põruta!»

Mis see oli tookord, mis käskis tal püssi tõsta? Ta kõhkles, aga tõstis. Kuul oli rauas. Siiski — Toomale ta ei sihtinud, ka vanemat venda Lembitut, kes küll ta ea- ega mängukaaslane polnud, ei tahtnud ta tappa, ainult karistada tahtis — kurat ise teab, mille eest! Sellepärast sihtiski ta maanteel tõttavale mehele jalgade pihta. Aga kohe, kui pauk oli käinud, kohkus ta, viskas püssi heintele, rinnas õudne ängistus.

Lembit kukkus, Toomas tormas lepikusse. Sel ajal sõitsid saksa mootorratturid külasse sisse.

Need polnud sakslased, kes Lembitu maanteel püssipäradega surnuks peksid. Tapjad kandsid rohelist treeningriietust ja valget linti käisel.

Seda ta tookord tõesti ei tahtnud!

Nüüd istus Lembitu vend ta vastas... Suudaks ta tema kinnise pilgu taha näha! Oskaks ta arvata, kas

Toomas teab? Vangi mõisteti ta ainult kui fašistlik politseisõdur. Jah, kas Toomas teab?

Ta silme ees oli jälle Tooma venna metsikult puruks-tambitud nägu, mehe surmavalus kõverdunud keha. Noel tundis, kuidas enne ta käed, siis laup, nüüd kogu keha higiseks läksid. Ta vabastas vattkuue nööbi kurgu all.

Tooma hääl otse ehmatas ta mõtteist:

«Jah ... sinu majas on nüüd inimesed sees.»

Miks viis ta jutu majale? Teab ta, et just tema lakaluugist tuli see saatuslik kuul?

«Las elavad,» heitis Noel ohkega ja tegi selle saateks ükskõiksust teeskleva liigutuse. Tal oli sealjuures appihüüdev ilme, mis Toomast pisut üllatas. Mis on selle mehega lahti? arutas Toomas. Jätkas siiski endistviisi:

«Seal ... elab mu venna endine naine Mall, — tead teda küll!»

Nii — ja nüüd kohe ütleb ta välja, et sellesama venna naine, kelle sa tapsid! Noel tundis, kuidas juuste alla laubale ilmus higipisaraid.

Aga Toomas ei ütelnud nii, ütles hoopis:

«Mall abiellus viis aastat tagasi Lüstri Tõnu vanema poisiga, sellega, kes puutööd tegi, mäletad.»

«Puuh — on siin aga palav!» puhkis Noel, võttis taskuräti, kuivatas laupa, varjates räti varju oma pilku hiilivat lootust: «Ta vist siiski ei tea?!»

«Sul on õigus maja tagasi saada, aga oleks ju hea natuke oodata. Neil paar lapsemudilast kah — ei passi ükspuha kuhu ajada.»

«Ei, ei — kus seda! Ma üldse ... ei tahagi!» kogeles Noel, otsekui piinavaist kammitsaist vabanedes.

«Ära nüüd jälle niisugust juttu — milleks sul õigus on, selleks on õigus. Seda ei taha kolhoos sult võtta, kuigi maja meie kirjas on. Aga asi ei seisa mitte selles.»

Mis ta nüüd mõtles?

«Vaid ma arvan, et sulle tuleb kõigepealt eluase leida — hakkad ju meil kalameheks, eks?»

Kuidas ta seda ütles, nii enesestmõistetavalt rahulikult, kindlasti ilma tagamõtteta! Noel neelatas. Äkki

tundus ta enesele närune, vilets. Tema pakub sulle sõbrana abi — ja sina!...

«Ei — ma siiski ei jää. Ma... ma otsin mujal paika, teise külasse!» seletas Noel kiiresti. Äkki sai talle selgeks, mida tema siiajäämine siiski tähendaks. See tuletaks ju kõikidele värskelt meelde, mis seoses temaga kellelgi ehk praegu ununenud on...

«No kuule, Noel! Sa kas edvistad või teeskled solvunud uhkust. Kui alustad õiget elu, ei tuletata sulle meie rannas vanu asju meelde. Oma inimesi ma tunnen, justament nagu sindki. Oleme ju koos küllalt merel ligunenud — tean, et oled kalamees üle keskmise. Selge! Ja stopp — käes! Mul on klaar ka see elukoha-asi. Poed esialgu elama siiasamasse üles. Mul on üleval katusealusel kööktuba. Tegin vennanaise jaoks. Ta elas seal, kuni mehele läks.»

«Kuule, ma siiski...»

«Ära õienda nüüd enam midagi — võta oma komps ja kõnnime üles! Trepp läheb esikust. Noh — marss!»

3

Kevadine õhtu oli pikk. Tema varjud ei paistnudki tumenevat ja aknast üle lepiku lahele vaadates näis Noelile, et mere kohal rippus juba otsatu aeg taevakatus erkpunaselt ning hõõguvalt.

Aga — ootas ta siis nii väga ööd? Kui saaks magada, vajuda raskesse unenägudeta unne! Kuid vaevalt seda und tuleb! Otse vastupidi — ta närvid olid kui pillikeeled, mis on üle pingutatud: iga hetk väiksemastki puutest tinisema hakkamas, iga hetk katkemas. Ja selline oli ta esimene õhtu kodukülas.

Mis võis olla kell? Vist juba rohkem kui üksteist. All Kannisti juures oli jäänud vaikseks, küllap oli seal puhkama heidetud.

Noeli meelekohtades tuikas algav peavalu. Samas piitsutas ta närve pidev hirmutunne. Ta nagu ootas midagi, kuigi midagi erilist enam juhtuda ei saanud, vähemalt täna öösel. Kogu küla magas lühikese kaluriöö vii-

maseid tunde enne hahkvalges väljasõitu räimepüünistele. Ainult tema pikutas avasilmi lihtsale puust voodile asetatud põhukotil, peal Kannisti vististi sõduriajast säilinud baikatekk. Tema ümber ahtas pliidiga varustatud toas oli vaikne. Akna all väike puust laud, selle ees tool — see oligi kogu toakese sisustus. Ligidal ei ainustki elusolevust... Ometi kiskus rahutus üha ta pilgu paremale, toa seinale, nagu vaataksid sealt temale kellegi silmad. Seal pleekinud tapeedil rippus kohmakalt retušeeritud päevapildisuurendus, millel kaks kalurit, kiprimütsid uljalt laubale lükatud, näod täis teeseldud naeru, fotograafile poseerisid.

Need olid Toomas ja tema vend Lembit. Pilt seinal oli tuhmunud, valge kollaseks muutunud ja sellel tipendas musttuhat kärbsejälge. Aga need ajamärgid ei teinud fotot olematuks ega inimesi sellel tundmatuks. Ning praegu, kui Noel juba mitmendat korda oma pisut hirmujõllis vaate pildile suunas, paistis talle, nagu teravneksid seal inimeste kontuurid, muutuksid sügavamaks, otsekui oleksid nad elavad.

Kurat! Seda teeb saabuva öö lummutuslik hämarus. «Lollus,» kirus ta vaikselt endamisi, samal ajal tundes südant rinnus lausa vasardamas.

Mõte rahunes aegapidi. Ta hakkas veel kord tänase päeva sündmusi vaagima.

Miks ta õieti andis järele Tooma otsekui käskivalt esitatud ettepanekule, miks ta jäi siia, kui oli juba kord otsustanud minna? Jäi paigale, ometi olles kogu aeg, juba sellest momendist alates, kui ta tuppa sisenedes Tooma ära tundis, kabuhirmu all. Kohe, sellestsamast hetkest, tuli soov millegi tundmatu, teda ähvardava eest põgeneda. Nüüd, kus ta oli üksi jäetud, polnud see piinav hirm lakanud. See süvenes üha, mida rohkem tuba kevadsuvise öö hämarusse mattus. Kas polnud see tõeline halva eelaimus, mis teda hoiatada püüdis?

Korraga paistis talle päris selgena, et mingi suur ja tundmatu saatus, mis kedagi ei säästa, mis kõike elus juhtuvat vaeb ja mõõdab, et see saatus just praegu talle karistust valmistab. Sest ta süü polnud lunastatud, need kümme aastat polnud seda lunastanud. Ja — see oli lihtsalt hirm, mis ta südame tugevamini lööma pani,

silmi teravalt ringi hiilida käskis, lauba niiskeks tegi, juba sellest hetkest alates, kui ta Tooma tuppa oli astunud. Aga sellega kaasnes veel midagi, mis teda sugugi vähem ei piinanud. Talle pakuti almust oma elu taasehitamise võimaluse näol. Ja pakkuja oli — Toomas Kannist. On tõsi, et kui sul on nälg, ei küsi sa, kes sulle päästva leivakannika ulatab. Tal oli nälg — oo, kui suur nälg oma kodu järele, aga nüüd pakub talle abistava pala mees, kelle venna ju tema õieti tappis!

Mis aga siis, kui ta teab? Ei, ei või olla. Siis oleks ta tema kui kärnase koera majast välja ajanud, selle asemel et talle öömaja, koguni korterit pakkuda. Ta ei tea!

Keegi ei tea, ei saagi teada, sest Taader on surnud...

Aga võib-olla kõneles ta enne surma sellest kellelegi, kes praegu elab? Kõneles juhtumisi, ütleme, napsiklaasi juures? Ekslev kuul leidis mehe ju alles neljakümne neljandal aastal. See keegi aga, kellele ta rääkis, mäletab, kuigi pole sellest teistele kõnelnud. Pole ehk põhjust olnud. Aga nüüd, kui tema kodukülas jälle nähtavale tuleb, ei varja ta seda. Miks peakski ta varjama? Eriti praegu — näete, elatakse vennatapjaga ühe katuse all!

Hirm ja samal ajal vastikusetunne enda vastu süvenesid. Talle meenus Tooma rahulik nägu. Kui palju Toomas temast siiski parem oli. Ta magas seal all ja kindlasti ei viselnud unetult, sest tal oli õigus tervele unele. Sina siin üleval aga piinled. Jah, sest sa oled närakas, sa piinled ainult oma naha pärast, viletsa, odava naha pärast. Sa oleksid selle naha säilitamiseks kõigeks valmis...

Miski sahises seina pool, seal, kus asus pilt. Rumalus, see oli muidugi seina taga — kassid või rotid, kes mansardkorruse seina vahel hiilisid.

Ometi sundis see sahin teda hinge tagasi hoides kuulatama. Ei kuulnud enam midagi.

«Nii kaugel siis!» võttis ta end äkki kokku. «Kardad juba vaime!»

Ta lausus seda, ja üsna kõvasti, enese julgustamiseks. Ta naeris. Naer oli kuiv, köhiv ja võõras.

Ta paiskas teki kõrvale, istus voodi servale, hingeldas. Oli tuba tõesti nii palav?

Noel tõusis, lükkas mõlemad aknapooled lahti.

Taeva erk puna oli asendunud punalillaga, heinamaa pool prääksusid pardid, lepik, nurm ja majad taamal olid lõpuks kaotanud oma päevased värvid, vaevu-vaevu eraldudes lillahallis öös. Seesama öö aga venis niiskena-jahedana aknast tuppa, puudutades esmalt ta nagu palavikust kuumavat rinda lahtise särgikaeluse juures, tungis siis sama jahedana ja niiskena ta ninasõõrmeisse. Noel hingas sügavalt vee lähedusest rõsket ööõhku. Ja kaineneski, rahunes.

Hirmukujutelmad taandusid. See oli kui palavikuhoog, mis möödus. Ainult et see ei jätnud kergendusetunnet, nagu pärast palavikku tuntakse. Ometi selgines nüüd ta ajus kindel otsus, ja seesama otsus tõi talle kergenduse.

Siia jääda — ei saa. Ei või! See oleks enda piinamine, mis teeks hulluks, mida kaua ei suudaks taluda.

Vaikselt, aga kiirustades kraamis ta kohvrisse kokku ennist juba lahtipakitud vähesed esemed, tõmbas jalga kirsasäärikud, nööpis vattkuue hoolikalt kinni. Võttis siis kohvri ja hiilis ettevaatlikult trepist alla.

Maantee eraldus metsast hämuhalli laia vöödina, mille eemal heinamaa kohal katkestas udusomp. Öö oli rõske ning jahe.

Ta vaatas veel kord tagasi küla poole, mille maju polnud poolpimedas võimalik eraldada. Hiilis siis tasa nagu varas läbi õueaia maanteele. Sinna jõudes ohkas ta nagu raskest kandamist vabanedes ja astus kiiresti edasi. Tema kühmus ning tõttav kogu kadus varsti heinamaa kohal teele roninud uttu.

1957

KUI ÕNN SURI

Juba Jules Cannet' vanavanaisa kasvatas Rhône'i kallakul viinamarju; seda tegi ka tema isa. Päikeseküllane mäekülg, kus asus Cannet' väike maatükk, pidas ülal põlduri perekonda. Isa Cannet oli karmiloomuline prantsuse talupoeg, kuid oma perekonna eest kandis ta erilist hoolt, oma väikesekasvulist pruunisilmalist naist ja kolme last armastas ta kõige rohkem maailmas. Seepärast ei saanud noor Juleski nuriseda oma lapsepõlve pärast. Julesi vanem vend oli nagu isagi kogu südamega põldur. Jules aga oli teab kust pärinud rahutu iseloomu. Ei köitnud teda kaunis Rhône'is asuv talumehekodu ega mõjunud isa kaalukad sõnad, et mägi on toitnud ja toidab veelgi perekond Cannet'sid, ja et kui Jules just tingimata maailma näha tahab, oodaku siis veel mõni aasta. Jules lahkus kodust. Isa oli range — isegi jumalaga ei jätnud. Ent Jules sai sellest üle. Raskem oli lahkuda väikesest Rafaelle'ist, perekonna noorimast võsust, keda poiss juba varasest noorusest oli hellitanud. Jules kasutas prantsuse kehvema klassi noore ainsat võimalust maailmaga tutvumiseks — astus koloniaalarmeesse. Jules oli terve, tal oli tublisti õppimishimu ja teisigi eeldusi, mida vajatakse sõjaväes edu saavutamiseks.

Nelja aasta pärast oli nooremleitnant Jules Cannet reaktiivlendur Orani leegioni juurde lähetatud eskadrillis. Väike kodu Rhône'i kaldal rohelise mäe jalamil oli ununenud. Ununenud oli palju möödunud elust, sest palavus, alaline häireolukord, unetud ööd ja punane tintovein

ei ergutanud mälestama möödunut. Mõnikord ainult, kui puhkeperioodil linnas oli joodud staadiumini, mil alkohol enam ei mõju, tuli reaktsioon — saabus vastikus kõige ümbritseva suhtes, ärkas mälestus kodust. Silme ette kerkis siis alati väikese Rafaelle'i kuju. Jules kahvatus neil puhkudel, vaarus välja kõrtsist, põgenes inimeste hulgast, istus kasvõi liivadüünile, surus pea käte vahele ja nuuksus nagu poisike.

1954. aasta kevadel suunati Julesi eskadrill Indo-Hiinasse, kus kestis verine koloniaalsõda. Seal oli veel kuumem kui Oranis, seal leidus vastikuid parasiite, lopsakaid džungleid ja voolavat verd.

Julesile ja ta kaaslastele püüti selgeks teha, et siin kaugel lõunas tuleb kaitsta Prantsusmaa impeeriumi puutumatust bandiidijõukude vastu, et viimastega tuleb olla armutu, kuna nad poolmetslastena ründavad Prantsuse valdusi. «Teadke, et iga asula vaenulikul alal on ussipesa, mis tuleb hävitada — mida armutumalt, seda parem!» oli kõnelnud kolonel, püüdes süüdata neis patriotismileeki. See kõne aga sattus lendurite hulgas viljatule pinnale. Juba ammu ei juurelnud need mehed patriotismiküsimuste üle, sest ameerika instruktaažile vastav uus sõjaväeline kasvatus — mida hoolega rakendati Prantsuse armees ajast, mil kallid riigiisad Pariisis hakkasid lipitsema Wall Streetiga — pani üpris vähe rõhku patriotismile. Rohkem huvituti sõdurite kui oskuslike tapjate kasvatamisest.

Sellepärast ei juurelnud Juleski enam, kellega ta sõdib ja miks. Oli käsk — sõitis ründelennule, ja kõik.

Jules mäletas ainult, et pärast rünnakut ühele külale, olles heitnud pommid ja viinud lennuki pikeeringust välja, sähvis kuskilt altpoolt silmile valus valgus ja lennuk kisti äkki külgepidi edasi. Võime masinat juhtida oli kadunud. Abitult pilku kaaslendurile heites, nägi ta Robertit kõrgusroolile kössivajununa hoidmas sõrmi näo ees, ja sõrmede vahelt nirises verd. Ta märkas samal momendil, et Roberti istme kõrval haigutas kabiiniseinas rebitud äärtega auk. Läbi selle paistis Julesile osake rohelist džunglit, mis kohutava kiirusega lähenes. Edasi ei märganud ta enam midagi — kõik paiskus segamini.

Kui ta jälle taipama hakkas, sai ta aru, et teda kuskile kanti. Ta pea rippus alaspidi ja ulatus peaaegu kollase, haiseva veeni, kuhu kandja jalad igal tuikuval sammul sulpsatasid. Vesi läikis võikalt ja Julesil tekkis pööritus. Nüüd jäi kandja paigale, nagu hoiaks keegi teda vee all jalust, ja õõtsus otsekui joobnu. Praegu ta vajub koos oma kandjaga kollasesse rabavette, taipas äkki Jules. Sel juhul ta lämbub. Peab midagi tegema! tagus mõistus mehe peas. Ometi ei suutnud ta midagi ette võtta, ta liikmed ei kuulanud sõna. Talle näis, nagu polekski tal enam keha, vaid tema kogu olemuse moodustab ainult pea ja et selles peas tuksub midagi, mis peab vist küll olema süda.

Ta ei vajunud vette, ta nägu pöörati ülespoole ja kukal puutus kompsuvalt vastu puutüve. Jules võis nüüd vaadata ümbrust. Ta nägi kõigepealt avarat, kõrkjatega kaetud vetevälja. Paik näis olevat džungliäärne vesisoo, ja seal eemal vesi põles. Ei, vesi ei põlenud — kõrkjate vahel põles lennuk, ja sellest valguv põlev küte hajus laavana mööda veepinda. Julesi näo ette kerkis üks teine nägu. See omas samasugust pruuni silmapaari nagu temagi, kuid need silmad asetsesid üsna pisut viltakil. Tugevad põsenukid, süsimust juus, kollane näovärv. Siis pöördus ilmetute, otsekui surnud silmadega nägu ja Jules märkas suurt, inetut haava, mis peaaegu skalpeeris ilmetute silmadega näo omaniku kukla. Haav nõretas verest.

Julesi haavatud kaaslane ohkas raskesti ja sulges silmad. Nad istusid nüüd kõrvuti, üks kinnisilmi, surudes märga särgikäist kuklahaavale, teine vaadates üksisilmi põlevat lennukirusu, mis nüüd lausa tunglana loitis.

Kostis hääli. Jules aga ei suutnud tähele panna, kes tuleb. Ta ei suutnud isegi mõtelda, ta vist uinus.

Kaua Jules oli lamanud, seda ta ei teadnud. Esimene, mis ta jälle tundis, oli lämmatav palavus. Südametuksed, mis ta silme ees kujutusid raske hooratta tiirudena, surusid hookaupa tööle ka mõtte. Äkki tundus talle, et ta pole üksi. Pärast tugevat pingutust suutis ta pöörata pead. Keegi lamas ta kõrval bambusest kokku-

löödud naril. Ümber lamaja ja ümber temagi oli kummaliselt valge. Pilutades uduseid silmi, sai Jules lõpuks aru, et ta lamab valges riidetelgis, mille ukseava ees on peenikene moskiitovõrk.

Kõrvalasemel lamajal olid silmad suletud. Jules nägi tugevat kühmus nina, laiu põsenukke, suurt, ilusakujulist suud. Rohkem mehest ei paistnudki, sest kogu vaiba all lamaja pea oli mähitud sidemesse. Teda kattis õhukene baikatekk, mis kuulub Prantsuse koloniaalarmee sõduri varustuse hulka. Alles nüüd pani Jules tähele, et tedagi katab samasugune tekk. Tähendab — ta oli omade juures. Janu pani ta neelatama ja Jules tahtis sirutada käe, et voodiesiselt bambuslauakeselt võtta veekruusi, kuid katse pani ta karjatama. Ta ei suutnud end üldse liigutada ja alles nüüd sai ta aru, et kogu ta keha oli üksainus suur mähis.

Karjatuse peale sisenes sanitar. Seda märkis sõduririides pärismaalasest tütarlapses ainult punase ristiga varustatud käeside.

«Tahtma juua — ma ulatab?»

Vesi oli soe, ometi mõjus haavatusse elueliksiirina.

«Kus ma olen . . . ?»

«Meie juures, džunglis,» vastas sanitar.

Džunglis? Ja see sanitari vormiriie — tähendab, ta on siiski vastase poolel! Sanitari küsiv ilme julgustas Julesi pärima oma lennukaaslase kohta.

«Toodi tulest välja, aga suri teisel päevatõusul. Matsime kümme päeva tagasi!» rääkis sanitar, hääldades meloodiliselt oma puudulikku prantsuse keelt.

Tähendab — ta oli meelemärkuseta lamanud üle kümne päeva!

«Kes see . . . kõrval?» küsis Jules, silmadega viidates kõrvallamajale.

«Go-Pak, võitleja. Läks valget lendurit päästma — lennuk aga plahvatas, haavas Go-Pakki. Kandis valge lenduri läbi vee, ise oli haavatud. Hea võitleja.»

Ta kõrval lamas siis mees, kellele Jules võlgnes tänu selle eest, et ta tuhaks ei põlenud.

Jules väsis, sulges silmad. Sanitar väljus.

Rohelises džunglis oli vist palju haavatute telke, sest arst, tõsiseilmeline, juba aastates indohiinlane, pidi alati kiirustama. Pärast arsti minekut jäid nad kahekesi. Sanitar tuli peamiselt kutsumisel. Haavapalavik oli Julesil möödas ja mees tundis elu taastuvat oma tublisti puruksrebitud kehas. Nüüd aga lisandus uus häda — soopalavik, mis, saabudes äkiliste hoogudena, pani kogu ta keha rappuma. Julesil üldiselt oli olnud tohutult õnne — ta polnud kaotanud ainsatki kehaliiget, vaatamata sellele, et ta käed, puusad ja jalad olid tulvil haavu. Surmast oli teda päästnud ainult kiire vereülekanne. Sellest ja paljust muustki, mis temaga nende kümne päeva jooksul juhtunud, sai ta hiljem sanitarilt teada. Tema eest hoolitseti, temale anti isegi verd, — vaenlasele, kes oli paisanud nende küladele pomme. Miks nad suhtusid temasse nii? Oranis enne siiasõitu oli informeeringu-tunnis mainitud, et siin tuleb sõdida õieti metslastega, mingi vähearenenud mongoli-hindu segurahvaga. Ja nüüd . . .

Julesil oli palju mõtelda lamamispäevade jooksul. Mõte kujuneski ta ainsaks vestluskaaslaseks, sest haavatud pärismaalane ta kõrval ei kõnelnud. Arsti tõsistest pilkudest, mida see õega vahetas, kui kõrvallamajat vaadati, mõistis Jules, et ta kaaslase paranemine ei edenenud soovitavalt. Kuigi haavatul, kellel oli tekkinud komplikatsioonina mingi mürgitus, näis olevat ka kergemaid hetki, kus ta palavikust roostevärviline näojume kahvatus ja hingamine polnud enam ähkiv, vaikis ta. Vaatas ainult suurte pruunide silmadega teravaks jäänud põsenukkide tagant, ja alati peamiselt ühte punkti telgi laes. Silmad olid tal kummalised, näis, nagu oleks kogu elu neis tardunud.

Mitmendat korda juba mõistatas Jules, kuidas võis selliste otsekui tardunud silmade omanik enda elu ohtu pannes päästa teda, vaenlast?

Tumm ta vaikiv kaaslane siiski polnud. Mõnikord päritles ta arsti napisõnaliselt, oma sügava häälega hääldades kummalisi lühikesesilbilisi sõnu. Arsti lahkudes aga puuris ta vaate endiselt telgilakke.

Džungel oli päeviti vaikne, kui mitte arvestada mõnikord kõrgusest kostvat reaktiivlennukite vilinat. Oli

kesksuve aeg ja kuumus roiutas elu. Alles õhtul ärkasid laia lehestiku varjus tukkuvad loomad ja hakkas kostma kõikvõimalikke hääli. Jules võis nüüd olla poolistuli, toetudes patjadele. Ta kaaslane aga lamas endiselt. Jules kuulis sanitarilt, et võitleja Go-Pakil on haavapalaviku edasi kandudes häiritud mingi närvikeskus kuklas ja ta kannatab suuri valusid. Ainustki oiet ei tulnud üle kaaslase huulte.

«Homme läheme siit ära,» teatas sanitar järgmise päeva hommikul.

«Prantsuse lenduri viima majasse linna. Võitleja Go-Pak aga minema suurde haiglasse,» jätkas ta. Käis siis kuskil ära ja tuli tagasi mingi pakikesega, mis oli mähitud sõdurisärgist käristatud riidesse.

«Need asjad olema prantsuse lenduri riietes, kui ta toodi.»

Jules sai pakikese. Selles oli tema väikene märkmik, paar pilti ja lenduri tõend.

Tähendab, homme viiakse ta kuskile linna, arvatavasti sõjavangide laagrisse, mõtles Jules, hoides käes sanitarilt saadud pakikest. Alles sidemest vabastatud sõrmedega harutas ta selle ümbert rohelise riideräbala. Taskuraamat oli tublisti veest rikutud. Ta lehitses seda kiirustades, otsides midagi märkmikulehtede vahelt — siiski, taevale tänu — oli alles! — Mehe sõrmede vahel oli väikene veest rikutud foto. Pildil oli aasta kuuene tütarlaps. Ruuged käharad, lapsenägu, suured naervad silmad, üks käeke väikese roosikimbuga nagu kellelegi viipamas... Teeroosid, tillukesed, üsna pisut kollaka jumega, nagu neid kasvab Rhône'i kallakuil. Julesi mõttes ärkas midagi valus-valusat, mis pani mehe neelatama. Kodu! Kallis kodu... Väike Rafaelle, õekene. Nüüd on ta juba suur tüdruk, üheteistkümnene. Mäletab ta veel, kuidas nad kahekesi käisid neidsamu teeroose toomas vanade lossivaremete juurest, kus neid leidus kõige rohkem ja kaunimaid.

Jules ei näinud, et teda jälgis uuriv vaade pruunist silmapaarist, ta ei tajunud praegu midagi peale ajus elustuva mälestuse.

«Teie... tütar?» küsis viivu aja pärast kogu aja vaikinud kaaslane. Ta küsis pärismaalase kohta heas prant-

suse keeles, üllatades kaaslast sedavõrd, et Jules unustas isegi oma äsjase heldimuse. Need olid esimesed sõnad vaikivalt kaaslaselt temale.

«Ja . . . teie oskate prantsuse keelt?» sosistas ta.

Teine noogutas. Ta laup oli higine ja ta hingamine oli raskendatud. Ometi näis ta pingutavat, et kõnelda edasi.

«Kaheksa aastaselt läksin . . . valge peremehe majja boyks.

Seitse aastat teenisin valget isandat . . . — See pilt — teie tütar?» kordas haige tõmmunahaline oma küsimust.

«Ei, see on mu väike õde Rafaelle. Kaugel. Kodus,» oskas lõpuks lausuda Jules.

«Õde, siis tähendab kallis! Väga kallis, väikene,» jätkas Go-Pak nagu enesele rääkides, ta sõnad paiskusid üksikute ohetena, tal oli raske kõnelda. Rohkem ei ütelnudki ta midagi, vaikis jälle.

Ka Jules vaikis. Ta mõtted olid jällegi kodus.

Õhtul halvenes Julesi kaaslase olukord. Jälle värvis palavik ta näo roostetooniliseks. Ometi ei kaotanud Go-Pak mõistust, tema vaade oli kuidagi ebatavaliselt erk ja suunatud sellise pingutusega ühte punkti telgi laes, nagu ootaks ta järgmisel hetkel valgest telgiriidest mingit ilmutust.

Vaikus mõjus täna Julesile kuidagi eriliselt masendavalt. Ta püüdis kaaslast kõnetada:

«Teil . . . on ka õde?»

«Õde? — Pole,» vastati napilt, aga ometi pööras palavikuline silmapaar vaate laest ja puuris pilgu kaaslasesse.

«Aga naine, lapsed?» jätkas Jules.

Oli Jules ütelnud midagi lubamatut, sest ta kaaslane võpatas kergelt ja sulges hetkeks silmad? Kui ta nad avas, oli tekkinud elu vastase tardunud ilmesse — aga milline! Jules nägi kohkumusega, et teise pilgus segunes hellus valuga. Kohe aga sulgus see pilk enesesse, vaade jälle otsekui tardus. Kui on räägitud pisarateta nutust, siis nuttis praegu too tõmmu, raskelt haavatud mees. Milline läbielamus võis põhjustada sellist valu? Tõmmu haavatu mõte näis olevat praegu eemaldunud sellest ahtakesest sanitaartelgist. Ajuti ta silmaläätsed

suurenesid, siis värahtasid nagu hoobi ootel. Jules ei julgenud teda praegu segada. Lõpuks näis ta toibuvat, ta ilmesse tuli rahu. Kuid see oli surija rahu ja otsustavus.

Sel hetkel mõistiski Jules, et ta kaaslane on surma lävel. Talle meenus arsti murelik pearaputus õhtusel visiidil ning et kaaslasele suruti hall-tõmmusse käsivarde kaks korda süstlanõel.

Lõpuks näis tõmmul haigel pisut kergemaks minevat. Ta vaatest kadus pinge, ta pilk polnud enam selline nagu ennist, süüdistav — range.

«Rääkige!?» sosistas Jules. Äkki tundis ta otse valulist vajadust tungida kaaslase saladusse.

Go-Paki vaade suundus uuesti telgi lakke. Näis, nagu oleks ta prantslase unustanud. Hakkas aga äkki monotoonse häälega, katkendlikes lausetes rääkima.

«Go-Paki vanavanaisa haris Ding-Po orus maad ja kasvatas riisi, Go-Paki isa samuti. Vilja aga sai valge prantslasest isand. Niikaua kui mäletati oli sedaviisi. Vendasid-õdesid palju Go-Pakil — kaheksa, kaheksa näljast suud. Kui isa saha ette enam ei kõlvanud, pandi sõtkuma veepumba ratast. Kõik sõtkusime — isa, ema, vanaema, mina, minu kuus venda . . . Palju vett tahtis riisipõld — palju sõtkumist kõhnadel jalgadel.

Vähe riisi andis valge peremees — kõik suud kunagi ei saanud niipalju, kui kõht küsis. Sellepärast ütles isa, et suur õnn tuli, kui valge sahib võttis mind oma koertele boyks . . .

. . . Sahib vananes. Sahib müüs põllud, sõitis suurde linna mere ääres. Võttis kaasa kõik, mis oli tema oma — hobused, koerad, palju pakke ja väikese koerapoisi Go-Paki. Valget isandat ei huvitanud, et väike Go-Pak nuttis valusat lapsenuttu, kui ta viidi koduste lähedalt kaugele. Kas ta veel kunagi näeb päikest tõusmas üle Ding-Po künka, näeb kodupaika, isa ja vennakesi? . . .

. . . Go-Pak sai meheks. Suur mees — suur isu, suur kõht. Valge peremees sellist ei vajanud. Go-Pak pidi minema tänavale suures linnas mere ääres.

Go-Pak nälgis. Aga palju-palju inimesi nälgis suures linnas. Vahel sai Go-Pak sadamas tööd, siis sõi Go-Pak, aga sõi vähe. Go-Pak korjas raha, sest ta igatses

sõita koju. Võõrsil inimene nagu puult rebitud leht — tuul lennutab, kuni närbub.

Aga töö lõppes hoopis. Algas suur sõda, tuli uusi valgeid isandaid — tuli viletsust juurde. Go-Pak läks jalgsi teele, käis piki jõeääri, piki džungleid. Go-Pak käis ja nälgis, sõi taimede pehmeid juuri, püüdis ojadest tigusid kõhu täiteks. Puhkas, käis, puhkas, palju päevi käis. Ühel hommikul paistis Ding-Po mägi ja selle taga oli kaunis org, mis kandis mäe nime. Päike tõusis, udu hõljus oru kohal nagu roosa, õrn loor. Ilus on Ding-Po org päikese tõusul!»

Go-Pak peatus. Jules mõistis teise avali silmist, et jutustaja kujutelmas elustub hommik, millal mees seisis Ding-Po nõlval, vaadates kaunist orgu, kus oli ta kodu. Siis jätkas kaaslane:

«Go-Pak oli väsinud. Aga ta lausa jooksis väikese maja poole riisipõllu ääres. Hüüdis eemalt — vaikus. Tõttas üle läve — vaikus. Lõpuks tuli keegi aiast — Go-Paki vana ema. Tuli, katsus Go-Paki üle kogu keha, katsus, et kas on tõesti poeg, või näeb und...

...Go-Pak oli jäänud emaga üksi. Sõja ajal oli suur nälg. Kõige enne oli kustunud noorema venna Do-di elu, kustunud märkamatult, nagu kustub õhtul tuul palmides, rahuneb — ja magabki. Isa oli surnud viimasena. Ainult tema, vana naine, oli elanud üle suure nälja. Küla jäi vaikseks. Vaikne oli ka uue valge isanda maja, isand oli kuskile põgenenud...

...Go-Pak valis lapikese põldu, hakkas puhastama umbrohust, lappis pillirooga koduonnikese katuse, pani pumbarattale murdunute asemele uued astmed. Go-Pak töötas ja ta hakkas tundma esimest korda elus, et ta elab, on inimene. Rahvast hakkas jälle kogunema külla.

Esimese riisilõikuse ajal tulid naabrid Go-Pakile appi riisi koristama. Tuli Go-Paki ellu ka väikene, hirvesilmadega naine Lin-Gi. Elu hakkas tulema Ding-Po orgu. Uued elanikud, kes külla saabusid kaugemalt, rääkisid, et algabki uus elu, et oleme nüüd ise peremehed. Kogu lõikus saab meile endile!...

...Suurest sõjast läks mööda mitu aastat. Go-Pak elas õnneliku inimese päevi väikese Lin-Gi kõrval. Go-Pak ehitas uue, valge maja. Siis tulid talupojad kokku,

palju-palju talupoegi teistest küladest ja ehitasime Ding-Po jõele suure paisu. Polnud tarvis sõtkuda enam rasket pumbaratast. Vesi kastis põldusid, riis kasvas, viigipuud õitsesid aedades.

Õhtuti istusime maja ees. Istusime ja Lin-Gi laulis, laulis... Suur õnn oli meie elus, meie majakeses. Meie jalgade juures korvis magas väike poiss Go-San, minu poeg.

Väike Go-San oli minu südamele sama, mis on päike džunglile. Go-San naeris ja tema põskedesse tulid lohukesed. Go-San naeris — isa süda hõiskas...

Mängis väikene Go-San — põllukest haris. Pisike süda juba armastas maad, rikast maad Ding-Po orus, isade maad...

...Aga ulatus jutt külla — endised isandad tahavad uuesti maa ära võtta, tahavad uuesti olla lõikuse peremehed... Mehed külas olid tõsised. Kõik mäletasid raskeid aegu, kui kogu saagi võttis valge peremees, kui nälg kõndis ümber nende onnide, kes tegid põllul tööd.

«Meie ei luba võtta maad, mis kuulus juba meie esiisadele!» ütlesid mehed ja kogunesid mägedesse. Siis tulitegi teie, prantsuse sõdurid. Tulite oma maalt, oma põldude juurest, võtma ära seda, mis kuulus meile. Tuli sõda.

«Minge minema!» ütlesime teile. Aga teid tuli juurde. Tulite õhust, vett mööda, üle mägede. Algas võitlus...

Lin-Gi jäi vana emaga kahekesi riisipõldu harima. Go-Pak läks võitlema nende vastu, kes tahtsid seda põldu röövida.

Lin-Gil ja vanal emal oli raske. Raske sõtkuda suurt pumbaratast, sest te lasksite puruks meie veepaisud. Põld aga küsis juua. Minu väike Go-San, naerulohukesed põsil, suurte-suurte silmadega poisike, käis emaga põllul kaasas, tatsas väikese jalakesega kaasa pumbarattal. Nelja aastane — abi töös veel polnud, aga abi oli palju ema südamele. Ja isale — oi, kui suur õnn! Kui lubati mehi sõjast koju riisilõikusele — oi, kui suur õnn! Jooksis isale vastu. Linnukesena laulis: «Isakene tuli! Isakene tuli!»»

Jules kuulas tähelepanelikult, vaatamata sellele, et saabuv soopalavik meelekohtades tuikas. Tal oli kum-

maline tunne. Ta elas kujutelmas läbi seda, mida jutustas ta raskesti haige kaaslane. Ta nägi ennast Go-Pakina põllul. Oli see Ding-Po orus? Ei, see oli kaugel rohetavate aedadega Rhône'is. Kes jooksis talle vastu, kas väikene vietnami poisikene naerulohukestega põskedel? Ei, see oli väike Rafaelle, õekene...

Džunglist kostis unest äratatud ahvi kriisatus, mingi lind lendas haavatute telgi lähedal, kellegi hiilivad sammud. Jälle lummuv vaikus, mis on ometi tulvil elu, vaikus, mis haarab džungli keskööl. Ainult väike latern kumas läbi telgiriide nagu kuu udus.

Go-Pak jutustas edasi. Ta nägu oli nüüd taas palavikust ruuge. Higi piserdas ta laubal. Oli hingematvalt palav.

«...Lõikasime riisi. Kogu pere lõikas. Kaugel mürisesid suured püssid, seal võideldi. Väike Go-San jooksis riisipõllul, korjas siit riisipea, sealt riisipea. Põld oli kuiv, muld pragunes ja kui astusid, läks pehmeks tolmuks. Maa küsis juua, aga polnud enam tarvis sõtkuda rasket pumbaratast — riis oli valmis.

Higi nõretas, kui tegime tööd. Aga süda laulis-laulis: «Oma põld, oma kodu, oma armas naine, oma kallis-kallis väike poiss!»

Süda laulis õnnest... oo, kuidas laulis!...

Aga kaugel mägedes mürisesid suured püssid...»

Julesile näis, et kaaslane pingutab kogu jõudu, et mitte kaotada teadvust, sest tal paistis olevat väga halb.

Edasi kõneldes muutus Go-Paki hääl sumedaks ja raskeks, nagu oleks iga sõna seotud füüsilise pingutusega:

«...Võtsin rüppe viimase riisikoo — põld oli korjatud ja päike toetas juba pale mäe õlale. Siis tuli taevast kuri kiunumine... suur vari... läks üle riisipõldude. Võõras teraslind lendas ja heitis pomme — maa avas ennast ja tema liha paiskus päikese poole...

...Kui kõik... oli möödas ja Go-Pak uimastusest ärkas... polnud päikest... polnud õnne.

...Lin-Gi ei laula kunagi enam... väikese onni ees riisipõllu ääres, tema veri aga niisutas janust maad. Vana ema hoiab kätel kallikest... Go-Sani. Väikeses

käekeses on veel pihutäis riisiõlgi. Tema teine käsi aga ... Ei, tema silmakestes pole valu. Silmakesed ainult küsivad: «Mis see oli?» Aga suukene vaikib. Südamekene tuksub kiiresti-kiiresti. Go-Pak kisub särgi, surub väikese purukskäristatud õlale. Aga veri ... Go-Sani punane veri teeb särgi tumedaks ... tuleb piisk Go-Paki sõrmede vahelt, kukub kuivale põllule. Niriseb — oo, miski ei aita, arst on kaugel, seal kus võideldakse. — Väikese veri tilgub põllule. Põld joob, põld joob januselt. Joob!»

Go-Pak on tõusnud küünarnukkidele, ta silmad on avali, viimase sõna ta otse karjatab. Kas ta sonib? Ei. Jules mõistab, et kaaslane elab taas läbi seda, mis juhtus. Midagi surub Julesi rinnale, midagi närib ta meelekohtades. Džungliöö tundub lämmatavalt palavana. Nüüd vajub Go-Pak tagasi patjadele, hingeldab, ta laubal pärlendab higi. Jules vaatab teda palavikuliste silmadega ja äkki tuleb talle meelde, et võib-olla oli tema see, kes heitis pommi ...

Go-Pak hingeldab ... Karjatab siis: «Jõi verd riisipõld Ding-Pol! Palju jõi! Liiga vähe ... oli verd väikesel Go-Sanil.

Õnn kustus Go ... Pakil, nagu kustub tuul ... õhtul palmides.»

«Ei! Ei-ei!» karjatab nüüd ka Jules. Palaviku tuhat väikest haamrit peksavad ta laupa, süda tuksub jälle metsikult ja valuliselt ning suur, otsekui põuasuitsust punane sõõr tahab matta ta vaadet. Ent selles sõõris lamab väike pommist purukskistud keha ... See ... See on ju Rafaelle! Ja nüüd sirutab keegi käed — see on surm! Seda tunneb Jules äkki kogu olemusega. Surm tahab ära viia Rafaelle'i!

«Ei!» karjatas Jules veel kord. Siis hakkas punane udu keerlema, keerlema ...

1952

SISUKORD

Рейн Вэллэнд

ПРОБУЖДЕНИЕ

Повести

На эстонском языке

Оформление Э. Вальтера

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

•

Toimetaja T. Huik

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja A. Ruutsoo

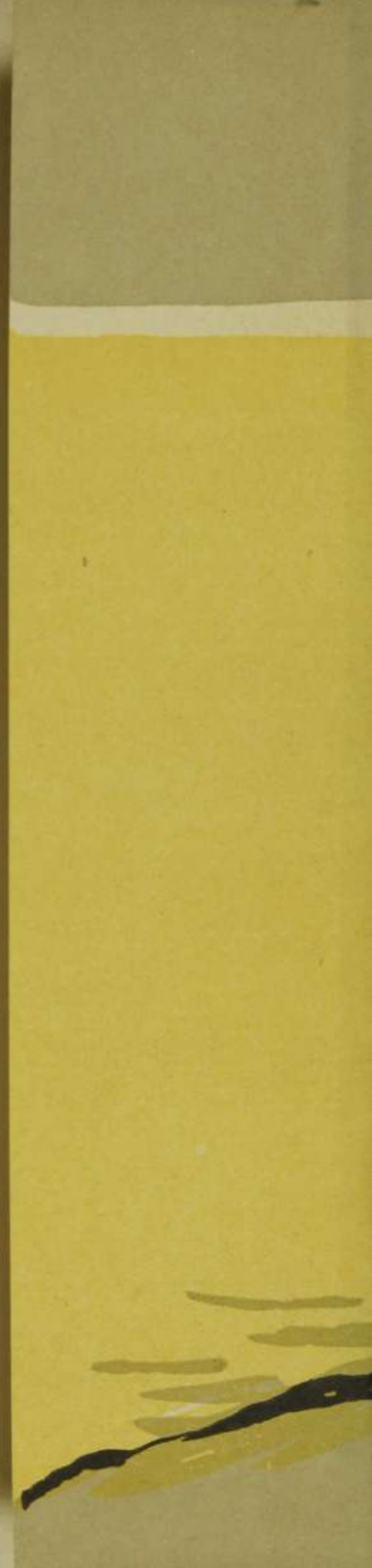
Korrektorid P. Hiie ja M. Sepp

Ladumisele antud 2. IX 1958. Trükkimisele antud 20. XI 1958. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 14. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 11,48. Arvutuspoognaid 11,66. Trükiarv 7000. MB-08195. Tellimise nr. 1470. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind rbl. 5.65

7—3

Rbl. 5.65

Rbl. 5.65

